

LUNDS UNIVERSITET

Centrum för teologi och religionsvetenskap

Från katekisation till livsfrågor

En studie av konfirmandläroböckers utveckling

1962-1978

Johanna Bergman

Vårterminen 2012

Teologi: Praktisk teologi - masteruppsats

TEO M75, 30 hp

Handledare: Stephan Borgehammar

Examinator: Stephan Borgehammar

Abstract

The purpose of this essay is to study how the literature for the confirmation candidates in the Church of Sweden relates and corresponds to the steering documents drawn up and adopted by the church and the schools between the years 1962 and 1978. The research is based on study of literature where the primary sources are the adopted steering documents and the course literature used for the confirmation study. I study what goals, contents, what perspective on the student and methods that appear in these steering documents and in the course literature for the candidates. Thereafter I study how the course literature relates to the steering documents. In this process I look for similarities, differences, trends and changes with the underlying question concerning what connections there are between the church and the schools regarding their respective pedagogical developments. To place my research period, 1962-1978, in a broader context I choose to do a study based on random samples of course literature published and used during the years 1940-1989. In this study I strive to investigate what these course books say about *sexual ethics*, *sin* and *humans as a part of society*, subjects and topics which have all gone through immense changes during said period.

During my research period there were a total of four steering documents published, two within the school and two within the church. The pedagogical development was cataclysmic. In the school there was the requirement that the education should be objective and the Church of Sweden, due to this, could no longer view the religious education within the schools as a part of its baptismal education. For the church this meant a journey from catechism pedagogy to something new, something different. During the research of the period between 1962 and 1978 I discovered a number of changed perspectives. Basic to these was a change from a confessional catechism study to a more general discourse on the questions of life.

Keywords: confirmation textbooks; steering documents; curriculum; Church of Sweden; the Swedish elementary school (den svenska grundskolan); catechism; questions of life (livsfrågor)

Innehåll

1. Inledning.....	6
1.1 Syfte och problemformuleringar	7
1.2 Avgränsningar	7
1.3 Material och metod.....	8
1.4 Forskningsöversikt.....	9
1.5 Begreppsförklaringar	11
1.5.1 Katekes	11
1.5.2 Livsfrågor	12
1.5.3 Elevsyn/människosyn	12
1.6 Förkortningar.....	12
2. Bakgrund.....	13
2.1 1800-talet	13
2.2 Första delen av 1900-talet.....	14
2.3 Biskopsmötets granskningsnämnd för konfirmandböcker	16
2.4 1960-talet	17
3. Måldokument.....	18
3.1 Läroplaner för grundskolan 1962 och 1969	19
3.1.1 Mål.....	19
3.1.2 Innehåll.....	21
3.1.3 Elevsyn.....	22
3.1.4 Undervisningsmetoder och läromedel.....	23
3.2 Måldokument för Svenska kyrkans konfirmandarbete 1968 och 1978	25
3.2.1 Mål.....	25
3.2.2 Innehåll.....	26
3.2.3 Elevsyn.....	29
3.2.4 Undervisningsmetoder och läromedel.....	30
3.3 Sammanfattning	33
3.3.1 Mål.....	33
3.3.2 Innehåll.....	33
3.3.3 Elevsyn.....	33
3.3.4 Undervisningsmetoder och läromedel.....	34

4. Konfirmandläroböcker	34
4.1 Mål.....	35
4.1.1 Att leva som kristna.....	35
4.1.2 Samhällsförändring.....	36
4.1.3 Elevcentrering.....	37
4.1.4 Kristus, troslära och livsfrågor.....	37
4.2 Innehåll.....	38
4.2.1 Katekesen	38
4.2.2 Nya vägar	39
4.2.3 Vetenskap och religion	40
4.2.4 Livsfrågor	41
4.2.5 Bibeln.....	41
4.2.6 Jesus	42
4.3 Elevsyn.....	43
4.3.1 Fostras	43
4.3.2 Frågor och samtal	43
4.3.3 Sökande, aktiva och fria	43
4.3.4 Elevcentrering.....	44
4.3.5 Samarbeta	44
4.4 Metoder.....	45
4.4.1 Katekesen	45
4.4.2 Frågor	45
4.4.3 Samtal.....	46
4.4.4 Variation	46
4.4.5 Aktivitet	46
4.4.6 Livet och eleven i centrum	47
4.4.7 Bibel och psalmbok.....	48
4.4.8 MAKIS	48
5. Analys av måldokument och konfirmandläroböcker	49
5.1 Mål.....	49
5.2 Innehåll.....	53
5.3 Elevsyn.....	56
5.4 Metoder.....	59
5.5 Helhetsperspektiv.....	63

6. Stickprovsstudie	65
6.1 Sexualetik	65
6.2 Synd	68
6.3 Människan i samhället.....	70
7. Analys av stickprovsstudie.....	72
8. Avslutande diskussion och sammanfattning	75
Referenser	83
Bilaga	88

1. Inledning

1960-talet var en omvälvande tid för den pedagogiska utvecklingen inom kyrka och skola. Den svenska grundskolan tog form och samtidigt blev förnyelsesträvanden inom konfirmandundervisningen påtagliga. Nya måldokument publicerades och nya läromedel utvecklades. I skolans undervisning ställdes det krav på objektivitet och Svenska kyrkan kunde inte längre se skolans kristendomsundervisning som en del av sin dopundervisning. Något hade hänt med det starka band som funnits mellan kyrka och skola i flera hundra år. De två storheter som tidigare förutsatt och motiverat varandra var nu skilda åt.

Kristendom hade varit folkskolans viktigaste kunskapsämne. Men redan i början av 1900-talet började undervisningens förutsättningar förändras. År 1919 utkom en undervisningsplan för den svenska folkskolan genom vilken katekesen avskaffades som lärobok. Detta var en förändring som bidrog till att det under 1920-talet utkom en rad nya konfirmandläroböcker. De flesta av dem utgick från *Luthers lilla katekes*. Konfirmandläroböckerna kom med tiden att bli allt mer spretiga. Tanken på en för kyrkan gemensam läroplan växte fram och 1942 blev den verklighet. Ett startskott för den utveckling som sedan skulle ske hade avlossats. En resa mot en ny pedagogik hade dragit igång, en resa från katekespedagogik till något nytt, till något annat. Förändringens vindar blåste och under 1960-talet blossade debatten upp. Men vad var det egentligen som låg bakom de förnyelsesträvanden som fanns inom konfirmandundervisningen? På vilket sätt kom de nya måldokumenterna att påverka konfirmandläroböckerna?

1.1 Syfte och problemformuleringar

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur Svenska kyrkans konfirmandläroböcker förhåller sig till de måldokument som antagits inom kyrka och skola mellan 1962 och 1978.

Utifrån syftet ställs följande frågor:

Vilka mål för undervisningen, vilka krav på innehåll, vilken syn på eleven och vilka undervisningsmetoder framkommer i måldokumentet?

Vilka mål, vilka innehåll, vilken elevsyn och vilka metoder framkommer i konfirmandläroböckerna?

Följer konfirmandläroböckerna måldokumentet ifråga om mål, innehåll, synen på eleven och undervisningsmetoder?

Hur kommer läroplansutvecklingen mellan 1962 och 1978 att påverka konfirmandläroböckernas utveckling och utformning?

Vilka förändringar har skett i konfirmandläroböckerna?

Vad händer med pedagogiken när katekespedagogiken försvinner?

Finns det läroböcker som inte har förändrats?

Vilka samband finns det mellan kyrkans och skolans pedagogiska utveckling?

Hur går det med konfirmandläroböckernas utveckling efter 1978?

1.2 Avgränsningar

Som framkommer av syftet har jag valt att låta fördjupningen ske inom tidsspannet 1962 - 1978. 1960- och 1970-talet var en tidsperiod då det växte fram många nya tankar och arbetsmetoder inom det pedagogiska fältet. Den svenska skolan genomgick epokgörande förändringar. Inom både skola och kyrka antogs det flera läroplaner under mycket kort tid. I och med grundskolans läroplan 1962 kom det krav på att kristendomsämnet skulle vara objektiva. Det skulle meddela sakliga kunskaper och fick inte påverka eleverna i en viss riktning. Svenska kyrkan kunde i och med detta inte längre räkna kristendomsundervisningen som en del av sin dopundervisning. Detta var en händelse som kom att påverka Svenska kyrkan som 1968 antog sina riktlinjer för konfirmandarbetet. Ett år senare hade skolan utarbetat ännu en ny läroplan och tio år senare, 1978, antog Svenska kyrkan återigen nya riktlinjer. Min valda tidsperiod var mycket händelserik och vid dess slut hade kyrka och skola tagit rejäla kliv ifrån varandra. Den pedagogiska påverkan och beroendeställning som tidigare funnits

mellan kyrka och skola var då inte längre lika påtaglig. På grund av de stora förändringar som skedde inom kyrka och skola är denna tidsperiod intressant att ha som utgångspunkt i min studie av konfirmandläroböckernas utveckling.

Konfirmandläromedel har getts ut i andra samfund än i Svenska kyrkan och den pedagogiska debatten och skolans läroplaner påverkade även andra samfund. Men då Svenska kyrkan och den svenska skolan under många år var i ömsesidigt beroende har jag avgränsat mig till de riktlinjer och konfirmandböcker som använts inom Svenska kyrkan. Jag har även valt att enbart studera konfirmandläromedel och inte de läromedel som getts ut för skolans kristendomsundervisning. En sådan studie skulle bli alltför omfattande och får inte rum i denna uppsats. Under studien av skolans måldokument ser jag enbart till det som är relevant för religionsundervisningen på högstadiet, eftersom detta är de tänkta konfirmandernas arena. När jag skriver om konfirmander syftar jag på dem som väljer att delta i konfirmandundervisningen under sitt åttonde skolår och inte exempelvis vuxenkonfirmander.

1.3 Material och metod

För att få en överblick över ämnet inledde jag mitt arbete med att skriva en lista på de konfirmandböcker som är utgivna från år 1940 tills idag. 1940-talet valde jag för att Svenska kyrkans första grundplan för konfirmandundervisning trycktes 1942. De konfirmandböcker som jag fann klassades in under det decennium då de utgavs. Listan använde jag sedan som hjälp vid urval av de konfirmandläroböcker som jag skulle studera mer ingående. Listan finns med som en bilaga och de utvalda konfirmandböckerna presenterar jag i början av det kapitel där de undersöks. Det andra steget i mitt arbete var en historisk översikt för att få en bild av konfirmandundervisningens historia, främst ur en pedagogisk vinkel.

Uppsatsen bygger på litteraturstudier. Utöver de konfirmandläroböcker som jag undersöker har måldokument för kyrka och skola en central plats. Aktuella måldokument för denna uppsats är:

Läroplan för Svenska kyrkans konfirmandundervisning, antagen av biskopsmötet i januari 1968.

Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete, 1978.

Läroplan för grundskolan, 1962.

Läroplan för grundskolan, 1969.

Under den valda tidsperioden publicerades det även mycket litteratur vid sidan av de riktlinjer som hade stor betydelse för utvecklingen. Dessa kan hjälpa till att förklara varför utvecklingen gick i en viss riktning. I samråd med professor emeritus Sven-Åke Selander har jag valt följande litteratur att studera närmare:

Brattgård, Karl-Erik, 1970, *Kyrkans dopundervisning. Utredning verkställd på uppdrag av Svenska kyrkans centralråd*, Stockholm: Verbum/Kyrkliga centralförlaget.

Ekman, Olle, 1969, *Attityder bland konfirmander*, Stockholm: Verbum/Kyrkliga Centralförlaget.

Ronnås, John & Svärd, Stig (red.), 1970, *Med engagemang och saklighet. En bok om religionsundervisning i skolan och trossamfunden*, Stockholm: Frikyrkliga studieförbundet/Moderna läsare.

Genom studiet av läroböcker hoppas jag kunna undersöka hur Svenska kyrkans konfirmandböcker förhållit sig till de måldokument som antagits inom kyrka och skola mellan åren 1962 och 1978.

Som ett komplement till min huvudundersökning gör jag en stickprovstudie av läroböcker som publicerats tidigare och senare än 1962-1978. Med hjälp av denna studie undersöker jag hur epokgörande den valda tidsperioden var och om man kan finna andra trender som var mer eller mindre oberoende av måldokumentet. Stickprovstudien styrker min huvudundersökning genom att bidra med fler perspektiv på den pedagogiska utvecklingen. För att ytterligare vidga vyerna väljer jag att i stickprovstudien möta materialet med nya frågor. I stället för att undersöka mål, innehåll, elevsyn och metod, studerar jag ämnena *sexuaetik*, *synd* och *människan i samhället*. *Sexuaetik* och *synd* har jag valt för att jag upptäckt stora innehållsliga förändringar som gäller undersökningsperioden. *Människan i samhället* finns med i förhoppning om att kunna finna fler perspektiv på hur samhällsförändringen påverkat läroböckerna.

1.4 Forskningsöversikt

Under de senaste åren har forskningen om konfirmationen i Svenska kyrkan inte varit särskilt utbredd. Däremot har det getts ut inspirationsmaterial för konfirmandarbetet i Svenska kyrkan. Ett exempel är Jonas Eeks bok *Stanna i vattnet – kateketikens syfte och sammanhang*¹ som framtoogs i samband med Göteborgs stifts präst- och diakonmöte 2011 för att stimulera församlingarna i deras

¹ Eek, Jonas, 2011, *Stanna i vattnet – kateketikens syfte och sammanhang*, Stockholm: Verbum.

konfirmandarbete. Ett annat exempel är boken *Du och konfirmanden*² som skrevs 2008 av Britt-Marie Frisell, Stefan Nilsson och Lena Petersson för att inspirera och hjälpa unga ledare i deras arbete med konfirmander.

År 1990 publicerades Birgitta Wallinders doktorsavhandling *Tradition och förnyelse i Svenska kyrkans konfirmandundervisning. Läroplansutveckling och pressdebatt 1942 - 1985*.³ Med utgångspunkt i en allmän pedagogisk utveckling syftar hennes undersökning till att belysa konfirmandpedagogiska idéer såsom de framkommer i konfirmandundervisningens läroplaner och liknande dokument, konfirmandläroböcker, kyrkliga tidskrifter och dagspress. Wallinder vill sätta in dessa idéer i ett pedagogiskt idésystem och inordna idésystemet i ett större pedagogiskt sammanhang. Idésystemet bygger på följande uppdelning: *Katekesen i centrum*, *Liturgin i centrum*, *Metoden i centrum* och *Konfirmanden i centrum* och avhandlingen är en presentation av dessa och relationen dem emellan. Avhandlingen redogör för det pedagogiska händelseförlopp som skedde under den valda tidsperioden. En av Wallinders frågor är vilka samband man kan se mellan skolans och kyrkans pedagogiska utveckling. Hon gör ingen djupare reflektion, men konstaterar att samband finns. Avhandlingen innehåller inte någon djupare presentation av hur debatten om läroböcker och deras utveckling såg ut under tidsperioden. En intressant slutsats som hon drar är att undervisningens målsättning är grundläggande för hela den pedagogiska verksamheten. Innehåll och metod blir följer av målsättningen.

En annan doktorsavhandling är Elisabeth Porath Sjöös *Konfirmandernas bildningsresa. Ungdomars berättelser om sitt deltagande i konfirmandundervisningen*⁴ från 2008. Hennes avhandling syftar till att bidra till förståelse för Svenska kyrkans konfirmandundervisning ur ett pedagogiskt perspektiv. Avhandlingen fokuserar på de ungdomar som deltar i undervisningen för att sedan konfirmeras. Porath Sjöo har intervjuat femton ungdomar från sex olika konfirmandgrupper om deras deltagande i konfirmandundervisningen och sedan tolkat ungdomarnas berättelser ur ett bildningsperspektiv.

*Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*⁵ är ytterligare en doktorsavhandling som berör ämnet. Avhandlingen är från 1975 och är skriven av

² Frisell, Britt-Marie, Nilsson, Stefan & Petersson, Lena, 2008, *Du och konfirmanden*, Stockholm: Verbum.

³ Wallinder, Birgitta, 1990, *Tradition och förnyelse i Svenska kyrkans konfirmandundervisning. Läroplansutveckling och pressdebatt 1942 -1985*, Stockholm: Verbum.

⁴ Porath Sjöo, Elisabeth, 2008, *Konfirmandernas bildningsresa: Ungdomars berättelser om sitt deltagande i konfirmandundervisningen*, Lund: Lunds universitet, Pedagogiska institutionen.

⁵ Algotsson, Karl-Göran, 1975, *Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala, Nr 70.

Karl-Göran Algotsson. Ämnen som berörs är om skolans undervisning ska vara objektiv eller konfessionell, samt hur debatten kring detta såg ut, dvs. vilka skilda ståndpunkter och argument olika grupper hade.

Mathilde Nielsen skrev 2006 en uppsats med titeln *Konfirmandlitteratur 1920 - 1925*.⁶ I den undersöker hon om och hur 1917 års handboks konfirmationsgudstjänst återspeglas i konfirmandläroböcker från 1920-talet. En annan uppsats som lagts fram vid Lunds universitet, Centrum för teologi och religionsvetenskap, är Marie Ivarssons *Konfirmanden och gudstjänsten – en fallstudie i Kalmar domkyrkoförsamling*⁷. Hennes huvudfråga i uppsatsen handlar om hur konfirmandansvariga kan bygga ett meningsfullt konfirmandarbete med gudstjänsten i centrum, som också involverar den gudstjänstfirande församlingen. Den tredje uppsatsen som jag kommit i kontakt med är Anna Hultbergs *”Ändå vill vi tala om en kris” – Problematiken kring konfirmationens utveckling och förändrade betydelse 1942 - 2000*.⁸ Hultbergs huvudsakliga syfte är att undersöka hur kyrkans officiella dokument speglar de förändringar som skett med konfirmationen mellan 1942 och 2000 med avseende på konfirmationsgudstjänstens ritual.

1.5 Begreppsförklaringar

1.5.1 Katekes

Ordet *katekes* förekommer på flera ställen i uppsatsen. När jag hänvisar till katekesens disposition syftar jag på de fem huvudstycken som finns i *Luthers lilla katekes*:

- 1) De tio budorden.
- 2) Trons artiklar.
- 3) Herrens bön.
- 4) Dopet.
- 5) Nattvarden.⁹

⁶ Nielsen, Mathilde, 2006, *Konfirmandlitteratur 1920 - 1925*, Uppsatskurs, kristendomens historia, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. Opublicerad.

⁷ Ivarsson, Marie, 2008, *Konfirmanden och gudstjänsten – en fallstudie i Kalmar domkyrkoförsamling*, Examensarbete i praktisk teologi, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. Opublicerad.

⁸ Hultberg, Anna, 2006, *”Ändå vill vi tala om en kris” – Problematiken kring konfirmationens utveckling och förändrade betydelse 1942 - 2000*, Uppsats 5 p, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. Opublicerad.

⁹ *Luthers lilla katekes*, 2005, s. 362 ff.

När jag talar om den kateketiska fråga-svarsmetodiken syftar jag på den metod som används i *Luthers lilla katekes*. Först skrivs budordet eller trosartikeln ut, detta följs av en fråga och avslutningsvis svarar Luther kortfattat på frågan.¹⁰ Denna pedagogiska modell brukar kallas för katekisation¹¹ och är en form av fråga-svarsmetodik där frågor och svar är utformade i förväg.

1.5.2 Livsfrågor

Ett viktigt begrepp i uppsatsen är *livsfrågor*. En livsfråga är en fråga som har sin utgångspunkt i förhållanden som inte i sig räknas som religiösa, utan som allmänmänskliga och existentiella. Livsfrågor är existentiella frågor som av eleverna kan upplevas som problematiska, men samtidigt upplevs som betydelsefulla att diskutera. Exempel på sådana frågor är de som rör liv och död, skuld och lidande, rädsla och lycka.¹² På en livsfråga kan man inte svara ja eller nej, utan det är en fråga som kräver ett utförligare och mer reflekterande svar.¹³

1.5.3 Elevsyn/människosyn

Elevsyn och *människosyn* är två väldigt tätt sammansvetsade begrepp. I vissa sammanhang har de samma innebörd och i andra helt olika. Jag har i uppsatsen valt att använda mig av *elevsyn* eftersom jag vill undersöka hur författarna ser på eleven i det pedagogiska rummet och inte vilken människosyn läroböckerna förmedlar. Detta kan innebära viss förvirring när jag citerar författare som använder sig av begreppet *människosyn*.

1.6 Förkortningar

I uppsatsen förekommer följande förkortningar:

Lgr 62 – *Läroplan för grundskolan*, 1962.

Lgr 69 – *Läroplan för grundskolan, allmän del*, 1969.

Lgr 69 II – *Läroplan för grundskolan, supplement, orienteringsämnen, högstadiet*, 1969.

Lgr 80 – *Läroplan för grundskolan, allmän del*, 1980.

Lp 68 – *Läroplan för Svenska kyrkans konfirmandundervisning*, 1968.

RI 78 – *Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete*, 1978.

¹⁰ *Luthers lilla katekes*, 2005, s. 362.

¹¹ Wallinder, 1990, s. 90.

¹² Beskow, 2008, s. 11.

¹³ Selander, 1994, s. 82.

2. Bakgrund

I artikeln "Konfirmationen i Svenska kyrkan – en tillbakablick" skriver Gert Andréen: "Konfirmationen avskaffades i Svenska kyrkan i samband med reformationen och återinfördes i och med 1811 års kyrkohandbok."¹⁴ Detta är ett exempel på hur den mest förenklade historieskrivningen skulle kunna se ut. Jag tänker mig ta vid där Andréens historieskrivning slutar och konfirmationsritualen återinförs. Jag kommer att fokusera på konfirmationen ur en pedagogisk synvinkel och dess relation till utvecklingen i skolan. Vid intresse av konfirmationsgudstjänstens historia rekommenderar jag Carl Henrik Martlings *Svensk liturgihistoria*.¹⁵

2.1 1800-talet

Konfirmationen kom sakta att växa fram som verksamhet. I kyrkohandboken från 1811 finns en ordning för konfirmation. Konfirmationens grundschema innefattade undervisning, förhör och tillträde till nattvarden tillsammans med en välsignelsehandling.¹⁶ Rubriken i 1811 års kyrkohandbok var "Huru förhållas bör, då ungdomen första gången skall begå Herrens heliga nattvard".¹⁷ Benämningen *konfirmation* kom först i Kyrkohandboken från 1917, vilket innebar en återkomst för *konfirmation* som begrepp för en kyrklig handling, utan att för den skull vara ett sakrament.¹⁸

Innan 1842 hade kyrkan hand om folkundervisningen. Genom folkskolestadgarnas tillkomst 1842 kom den obligatoriska folkskolan, vilken genom 1862 års kommunallagar kom att bli en kyrklig angelägenhet. Prästerna hade ansvar för folkskolans kristendomsundervisning, vilket uppfattades som det viktigaste kunskapsämnet. Kristendomsundervisningens innehåll var den lutherska tron, så som den var skildrad i *Luthers lilla katekes*. Folkskolans kristendomsundervisning betraktades som en del av församlingarnas kristna fostran av sina döpta medlemmar. "Från det kristna enhetssamhällets utgångspunkt var det naturligt att skolan gav barn och ungdom en uppfostran som präglades av kristen kunskap och etik på ett sätt som stod i överensstämmelse med Svenska kyrkans lutherska bekännelse."¹⁹ Folkskolans kristendomsundervisning följdes av konfirmationsundervisning som i sin tur ledde till att man betraktades som vuxen. Precis som i skolan var *Luthers lilla katekes* konfirmationsundervisningens viktigaste lärobok, men även bibeln och psalmboken var vanliga läromedel. Utöver katekesen använde sig många präster av en egen *grund*. En grund var en otryckt

¹⁴ Andréen, 1998, s. 14.

¹⁵ Martling, Carl Henrik, 1992, *Svensk liturgihistoria*, Stockholm: Verbum Förlag AB.

¹⁶ Tegborg, 2001, s. 242.

¹⁷ Andréen, 1998, s. 17.

¹⁸ Porath Sjöo, 2008, s. 25.

¹⁹ Bexell, 2003, s. 22.

lärobok som dikterades och lärdes in.²⁰ Selander lyfter fram att läromedlen inte enbart var kunskapsgrundande, utan även fungerade som attitydskapande.²¹ Han säger också att om man ska analysera den svenska kyrkoförsamlingens undervisande verksamhet bör man göra det med utgångspunkt i katekesen. ”Då upptäcker man den helhet och totalitet, med vilken folkundervisningen fungerade.”²²

Mot slutet av århundradet kom den kristna undervisningen att utsättas för hård kritik. En framväxande pluralism och ett uppbrott ur enhetssamhället förändrade den relation som kyrkan och skolan hade. Konfirmationen kom att bli föremål för kritik. Svenska kyrkan kom att bli måltavla för arbetarrörelsens, fritänkarrörelsens och den radikala nyevangelismens kritik. *Luthers lilla katekes* kritiserades ur pedagogisk synvinkel. Man ansåg att det inte fanns någon annan lärobok som vållat skolbarn så mycket plåga. *Luthers lilla katekes* sågs dessutom som ett trosdokument som inte avspeglade det nyevangeliska väckelsefolkets kristendomssyn. En debatt uppstod bland folkskollärarna. De blev alltmer självständiga. Alla var inte längre bekväma med att undervisa i en nattvardsskola. ”De ville undervisa i en skola som ledde till allmän medborgerlig bildning – då behövde inte katekesundervisning nödvändigtvis vara ett dominerande inslag och lärarna inte betrakta sig som kyrkans företrädare.”²³ ”Det prästerliga ämbetet fick allt svårare att göra sig gällande utanför nattvardsundervisningen.”²⁴

2.2 Första delen av 1900-talet

I början av 1900-talet hade fortfarande konfirmationen en stark ställning vid livets avgörande skeden. Folkskolan, som låg under kyrkans overseende, ansågs fortfarande på många håll vara till för att ge barnen en grundläggande kristendomskunskap och skolans undervisning kompletterades med konfirmationsundervisningen som låg i kyrkans regi. Fram tills nu hade man förutsatt att hemmen var kristna och kunde förmedla en kristen fostran. Men samhället stod inför förändring och tvivel började hysas kring om skolans kristna fostran och föräldrarnas förmåga och möjlighet var tillräcklig.²⁵

År 1919 utkom en undervisningsplan för den svenska folkskolan som kom att få stora konsekvenser för konfirmationsundervisningen inom Svenska kyrkan. Den utgjorde en reaktion mot katekes-

²⁰ Bexell, 2003, s. 267.

²¹ Selander, 1986, s. 74.

²² Selander, 1986, s. 13.

²³ Selander, 2003, s. 338.

²⁴ Selander, 1986, s. 79.

²⁵ Brohed, 2005, s. 59.

läsningen som i och med denna avskaffades inom folkskolan. Nu var inte längre katekesen skolans och kyrkans gemensamma lärobok. Konfirmationen kunde inte längre ses som en överkurs till folkskolans grundkurs. Lennart Tegborg skriver att "Läroplanen föreskrev att Bergspredikan skulle användas i folkskolan som sammanfattning av kristen tros- och livsåskådning".²⁶ Den nya läroplanen för folkskolan medförde att kristendomskunskapen minskade hos ungdomarna och konfirmandlärarna mötte alltmer bristande förkunskaper hos de unga. Då konfirmationsundervisningen i Svenska kyrkan inte längre kunde bygga på skolans katekeskunskap började prästerna att leta sig fram bland olika läroböcker. Tanken kring en enhetlig obligatorisk läroplan och lärobok växte sig allt större. Denna tanke hade varit aktuell redan ett par år tidigare. 1911 tillsatte Kungl. Maj:t en katekesnämnd som under ledning av biskop Einar Billing skulle granska förslag till nya läroböcker. Kungliga katekesnämnden avslutade sin verksamhet 1917. De hade då granskat 29 förslag till konfirmandläroböcker och själva gett ut *Vår kristna tro, framställd i anslutning till Martin Luthers Lilla katekes* som de låtit präst och senare biskop Viktor Rundgren författa.²⁷

Vid kyrkomötena 1920 och 1925 inlämnades motioner om en gemensam, auktoriserad lärobok. En sådan publicerades aldrig, däremot utkom en rad nya konfirmandläroböcker under 1920-talet. Enligt Tegborg fick ingen av dessa böcker något större genomslag. Flertalet av böckerna utgick från *Luthers lilla katekes*. Katekesens uppställning med frågor och svar hade dock plockats bort.²⁸ Materialet i konfirmationsundervisningen blev med tiden mer och mer spretigt och förvirringen på läroboksområdet var stor. Inom kyrkan började man kräva en klarare målsättning och en större enhetlighet i konfirmandundervisningen. Vid kyrkomötena 1938 och 1941 inlämnades motioner om en för hela kyrkan gemensam läroplan. Detta blev verklighet 1942 genom *Konfirmationsundervisning. Grundplan utarbetad på uppdrag av biskopsmötet* (Gp 42). Grundplanen antogs dock aldrig av biskopsmötet som ett auktoriserande dokument. För författarna Yngve Brilioth, Bengt Jonzon och Torsten Ysander var det viktigt att det framgick i planen att det var kristendomens huvudstycken som i första hand skulle läras in. Samtidigt lyfte de fram att man inte fick bortse från "[...] att undervisningen tillika skall taga sikte på konfirmandens personliga och andliga vägledning".²⁹ För författarna var det självklart att det var *Luthers lilla katekes* som skulle ligga till grund för undervisningen. De motiverade sitt val med "[...] kyrkohandbokens föreskrift, katekesens ålder, dess ställning som vår kyrkas bekännelse-skrift och dess pedagogiska värde",³⁰ men poängterade även att det viktigaste trots allt var att katekesen sa det väsentliga. I Gp 42 framkommer det att det var viktigt att konfirmanderna alltid

²⁶ Tegborg, 2005, s. 351.

²⁷ RI 78, s. 7.

²⁸ Tegborg, 2005, s. 351.

²⁹ Brilioth, Jonzon & Ysander, 1942, s. 11.

³⁰ Brilioth, Jonzon & Ysander, 1942, s. 12.

lärde sig förklaringarna till de tio budorden och trons artiklar, Fader vår och instiftelseorden till sakramenten utantill.³¹ Det var även viktigt att den som undervisade höll samman katekesen som en enhet. ”Den må alltså icke på sådant sätt inarbetas i större lärobok, att genom uteslutningar, omkastningar o. dyl. helhetsintrycket går förlorat.”³² Utöver katekesen skulle undervisningen innehålla grundläggande genomgång av bibel, psalmbok och gudstjänstordning.

Wallinder presenterar 1940-talet som den tidsperiod då de utredningar sker som leder fram till den nya skolan. I 1940 års skolutredning anses skolans svåraste uppgift vara den karaktärsbildande och personlighetsutvecklande fostran. Skolutredningen lyfter fram kristendomsämnet som ”[...] speciellt värdefullt, när det gäller att ’skapa ett levande och starkt rättsmedvetande’, och ’respekt för människovärdet’.”³³ Kristendomskunskapen ska ”[...] främja de ungas religiösa och sedliga utveckling”.³⁴ Det finns dock en tvetydighet kring vilken funktion ämnet ska ha. Trots att utredningarna nästintill har en förkunnande inställning till kristendomsämnet ser skolkommissionen frågan ur ett annat perspektiv. De anser att skolans undervisning ”[...] måste vila på en objektiv vetenskaplig grundval och hos lärjungarna befrämja aktning för sanningen och lust att söka den”.³⁵ Tankarna om en objektiv kristendomsundervisning hade kommit. Undervisningen skulle meddela sakliga kunskaper utan att auktoritativt tvinga eleverna i en viss riktning.

Under 1950-talet infördes religionsfrihetslagen, den svenska riksdagen tog ett principbeslut om att införa en svensk enhetsskola och antog en ny skolstyrelselag. I och med detta var de sista banden mellan kyrka och skola borta. Skolväsendet kom nu att tillhöra den borgerliga kommunens ansvar. Trots de brutna banden fanns det inga krav på icke-konfessionell kristendomsundervisning förrän 1962. 1950-talet innebar stora utmaningar för Svenska kyrkans konfirmandarbete. Barnkullarna var stora och konfirmation var fortfarande en självklar del av livet. År 1955 publicerades *Handbok för konfirmandlärare. Utgiven av Diakonistyrelsens konfirmandkommitté*. Den var tänkt som en mer utförlig handledning till lärarna,³⁶ men inte heller denna bok fick någon officiell auktorisation.

2.3 Biskopsmötets granskningsnämnd för konfirmandböcker

1956 tillsattes *Biskopsmötets granskningsnämnd för konfirmandböcker*. Under en tidsperiod var de normgivande och kunde indirekt styra undervisningen genom granskning av läroböcker. Som förebild

³¹ Brilioth, Jonzon & Ysander, 1942, s. 12.

³² Brilioth, Jonzon & Ysander, 1942, s. 13.

³³ Wallinder, 1990, s. 38.

³⁴ Wallinder, 1990, s. 38.

³⁵ Wallinder, 1990, s. 38-39.

³⁶ Wallinder, 1990, s. 50.

till granskningsnämnden stod Statens läroboksnämnd. Utöver sin granskning av 17 konfirmandläroböcker, som granskats mellan 1963 och 1972, gav nämnden ut instruktioner till författare av konfirmandläroböcker. Instruktionerna innehöll anvisningar för böckernas utseende, lärostoff samt för den pedagogiska framställningen. När det gällde böckernas utseende hänvisade de till den senaste pedagogiska forskningens rön. Böckernas lärostoff skulle vara en översikt över den kristna trosläran och etiken så som den behandlas i *Luther lilla katekes*. Lärostoffet behövde inte vara bundet till katekesens disposition. Lärostoffet skulle blandas upp med frågeställningar som rörde exempelvis naturvetenskap, teknik och världen idag. Nämnden var av åsikten att den kateketiska traditionen kunde medföra en ålderdomlig anknytning till samhället och rekommenderade istället författarna att knyta an till det som var aktuellt i samhället och för konfirmanderna. Problem som hängde samman med pubertet och vardagen i skolan skulle lyftas. När författarna talade om den kristna etiken skulle det göras på ett positivt sätt. De ansåg även att arbetslivet och den dualistiska aspekten på tillvaron skulle framhävas mer i läroböckerna. Det var viktigt att konfirmandböckerna väckte ungdomarnas intresse och engagerade dem. De skulle uppmuntra till samtal vars utgångspunkt var ungdomarnas egna erfarenheter och intressen. Läroböckerna skulle även innehålla uppgifter som eleverna kunde jobba med hemma eller vid undervisningstillfället.³⁷ Nämnden var medveten om att framställningen var beroende av författarnas teologiska utgångspunkter.³⁸

2.4 1960-talet

1960-talet var en tid då den svenska skolan genomgick epokgörande förändringar. Grundskolan och det nya gymnasiet kom att uppstå och under de sista åren kom grundskolans läroplan att genomgå en omfattande revision. Reformen ställde krav på förändring av ämnets innehåll, riktning och namn. Resultatet blev att timantalet begränsades kraftigt, utformningen förändrades och kristendomsundervisning kom att bli religionskunskap.³⁹ Under denna för skolväsendet intensiva period kom konfirmandundervisningens läroplaner att växa fram. Grundskolans förändringar påverkade och ledde till förändringar inom Svenska kyrkans undervisning. Svenska kyrkan hade tidigare kunnat räkna skolans kristendomsundervisning som ett led i den egna dopundervisningen. År 1966 tillsatte biskopsmötet en kommitté för att utreda frågor som rörde hela kyrkans utbildning. Detta arbete resulterade i boken *Kyrkans dopundervisning* som författades 1970 av Karl-Erik Brattgård. Nya tider var nu på gång i kyrkans undervisning. Brattgård skriver:

Även om det inte finns anledning att generellt bedöma kristendomsämnets ställning i grundskolan negativt, måste den nya situationen för kyrkans undervisning bli föremål för en omprövning med hänsyn

³⁷ Wallinder, 1990, s. 81-82.

³⁸ Wallinder, 1990, s. 81.

³⁹ Tegborg, 2005, s. 353-354.

till att skolans kristenomsundervisning numera icke är konfessionell och skall vara 'objektiv i den meningen, att den meddelar sakliga kunskaper om olika trosåskådningars innebörd och innehåll utan att auktoritativt söka påverka eleverna att omfatta en viss åskådning' (cit. ur Läroplan för grundskolan).⁴⁰

Under 1960-talet utvecklades en rad olika handledningar. Den undervisningsteknologi som kommit till skolan började också få utrymme i konfirmandundervisningen och mycket nytt pedagogiskt material tog form. Wallinder beskriver 1960-talet som de heltäckande läromedlens storhetstid.⁴¹ I samband med skolans reformering började individen sättas i centrum och man började lyfta fram vikten av samarbete. Den forskning som skedde inom skolan blev aktuell även för konfirmandpedagogiken, vilket bidrog till att *dialogpedagogik* och *konfirmandcentrering* kom att bli två centrala begrepp inom kyrkans undervisning. Tegborg uttrycker att utvecklingen "[...] innebar en fruktbar växelverkan mellan förnyelsen av skolans religionspedagogik och kyrkans konfirmandarbete".⁴² *Livsfrågor* kom att bli ett välanvänt begrepp och ungdomar och deras frågor blev ett gemensamt intresse för kyrka och skola. Detta nya synsätt krävde nya läromedel och 1960-talet blev läromedelsutvecklingens decennium. Läromedelsutvecklingen pågår en bit in i början av 1970-talet, men mot slutet av detta årtionde har nya idéer vuxit fram och intresset för läromedel svalnat.

Wallinder skriver:

Inom konfirmandundervisningen och i viss mån även inom skolan övergår 1960-talets intresse för läromedel till 1970-talets frigörelse från läromedel. Det innebär en undervisning, där läraren tillsammans med eleverna tar ut uppgifter i olika böcker, och ibland t.o.m. en undervisning utan konventionella läroböcker. I stället använder man sig av 'referenslitteratur', och en lärobok blir då onödig.⁴³

Jag ska nu försöka att i stora drag redogöra för den process kring läroplaner och läromedel som pågick i skola och kyrka under 1960- och 1970-talet. Jag börjar med att presentera grundskolans läroplaner och Svenska kyrkans måldokument.

3. Måldokument

Nedan följer en presentation av de måldokument som antagits inom den svenska grundskolan och för Svenska kyrkans konfirmandarbete mellan 1962 och 1978. Vid min genomgång av måldokumenterna kommer jag att i första hand fokusera på undervisningens mål och innehåll, vilken elevsyn som framkommer och vilka metoder man rekommenderar. Först jämförs grundskolans läroplaner och därefter Svenska kyrkans riktlinjer.

⁴⁰ Brattgård, 1970, s. 8.

⁴¹ Wallinder, 1990, s. 42.

⁴² Tegborg, 2005, s. 355.

⁴³ Wallinder, 1990, s. 85.

3.1 Läroplaner för grundskolan 1962 och 1969

År 1962 bildas den svenska grundskolan och därigenom får Sverige sitt första enhetliga skolsystem. I och med bildandet av grundskolan antas den första auktoriserade läroplanen. Läroplanens uppgift är att vara ett hjälpmedel för att skolans uppställda mål ska bli uppfyllda i det arbete som sker i skolans vardag. Den anger ramarna för grundskolans verksamhet och presenterar undervisningens innehåll.⁴⁴ Läroplanerna innehåller timplaner för undervisningen. I Lgr 62 tilldelas kristendomskunskapen två veckotimmar i årskurs 7 och 8, och en veckotimme i årskurs 9. Stora förändringar sker när Lgr 69 kommer.⁴⁵ Religionskunskapen räknas då delvis in bland orienteringsämnena och tilldelas tio veckotimmar tillsammans med samhällskunskap, historia, geografi, biologi, kemi och fysik.⁴⁶ Nedan följer en jämförelse mellan Lgr 62 och Lgr 69 med en början i dess målformuleringar.

3.1.1 Mål

I texten ovan använder jag mig av två termer: kristendomskunskap och religionskunskap. Anledningen till detta är att ämnet i Lgr 62 kallas för kristendomskunskap och i Lgr 69 för religionskunskap. Trots namnbytet har kristendomen fortfarande en särställning gentemot andra religioner och livsåskådningar. De övriga religionerna får mer utrymme i Lgr 69, än vad de har i Lgr 62. Detta visar sig i målformuleringen:

1962	1969
Undervisningen i kristendomskunskap har till uppgift att orientera eleverna om de bibliska skrifternas huvudsakliga innehåll, om kristen tro och etik, om huvuddragen av kristendomens historia och samfundsformer samt om viktiga icke-kristna religioner. ⁴⁷	Undervisningen i religionskunskap har till uppgift att orientera eleverna om de bibliska skrifternas huvudsakliga innehåll, om kristen tro och etik och om huvuddragen av kristendomens historia och samfundsformer. Den skall orientera om övriga religioner, deras heliga skrifter, tro, etik och samfundsformer. ⁴⁸

Till skillnad från i Lgr 62 talas det i Lgr 69 om att övriga religioners heliga skrifter, tro och etik ska belysas. Man har också i Lgr 69 frångått formuleringen icke-kristna religioner och talar istället om övriga religioner. Kristendomen kommer fortfarande i första hand då den är den enda religionen som

⁴⁴ Lgr 69, s. 15.

⁴⁵ Lgr 62, s. 117.

⁴⁶ Lgr 69, s. 120.

⁴⁷ Lgr 62, s. 217.

⁴⁸ Lgr 69, s. 175.

omnämns vid namn, men de övriga religionerna har fått större betydelse. De benämns inte längre i relation till kristendomen, utan har fått en fristående beteckning.

En annan viktig formulering som fördes in i läroplanen i och med Lgr 62 var att kristendomsundervisningen skulle vara objektiv. Tidigare hade man inte ställt krav på objektivitet i undervisningen. I Lgr 62 kan man finna antydningar på att övergången till en objektiv undervisning inte var helt oproblematisk: "Den skall också ge kännedom om de strömningar, som satt de religiösa sanningarnas värde i fråga [...]"⁴⁹ Att driva att undervisningen ska vara objektiv samtidigt som den ska ge kännedom om de strömningar som satt de religiösa sanningarnas värde i fråga är motsägelsefullt. Denna formulering har i Lgr 69 ändrats till: "Den skall vidare ge kännedom om andra livsuppfattningar och attityder till tillvaron än de religiösa."⁵⁰

I Lgr 62 framkommer det att kristendomen är den grund som samhället och samlevnaden vilar på. Det är från kristendomen som de religiösa, etiska och sociala värderingarna utgår. För att få förståelse för västerlandets kultur- och samhällsliv anses det nödvändigt med kunskaper i den kristna tron.⁵¹ I Lgr 69 ändras perspektivet till dåtid och kristendomen beskrivs som den religion som genom århundraden har präglat vårt land.⁵² Kristendomen har dock fortfarande stor relevans. Man skriver att de som i västerlandet har arbetat sig fram till en annan livsåskådning än den kristna ofta har gjort det genom en uppgörelse med de kristna värderingarna. Det tillhör allmänbildning att ha god kännedom om kristendomens historia och om dess betydelse för dagens samhälle.⁵³

I läroplanerna ska man även lägga märke till förändringen från *religiösa* till *livsåskådningsmässiga* grundfrågor:

Lgr 62	Lgr 69
[...] samt ge inblick i nutidens etiska och religiösa grundfrågor och tankeströmningar. ⁵⁴	Den skall ge en inblick i nutidens etiska och livsåskådningsmässiga grundfrågor och tankeströmningar. ⁵⁵

I och med Lgr 69 får livsåskådningar och livsfrågor större utrymme. Båda läroplanerna innehåller dock begreppet i den gemensamma formuleringen:

⁴⁹ Lgr 62, s. 217.

⁵⁰ Lgr 69, s. 175.

⁵¹ Lgr 62, s. 221.

⁵² Lgr 69, s. 176.

⁵³ Lgr 69, s. 176.

⁵⁴ Lgr 62, s. 217.

⁵⁵ Lgr 69, s. 175.

Den bör ske på ett sådant sätt, att eleverna uppfattar frågeställningarnas allvar och betydelse och så att den främjar deras personliga utveckling och bidrar till att skapa förståelse för värdet av en personlig livsåskådning liksom förståelse och respekt för olika uppfattningar i livsåskådningsfrågor.⁵⁶

Livsåskådningsfrågor är viktiga inslag i undervisningen genom hela 1960-talet, men perspektivet växer sig större och större. Ett annat viktigt mål som citatet ovan visar är att undervisningen ska främja elevernas personliga utveckling. Eleverna ska vara i centrum och de ska utvecklas på ett personligt plan.

3.1.2 Innehåll

Flera viktiga innehållsliga förändringar har redan presenterats i avsnittet ovan. I Lgr 62 skulle kristendomskunskapen "[...]i första hand vara en undervisning om kristendomen[...]"⁵⁷

Kristendomens historia, den kristna tros- och livsuppfattningen, diakoni, mission och kyrkoåret var centrala inslag i undervisningen. Bibelkunskap var något viktigt och eleverna skulle få kunskap om Gamla testamentets profeter samt om Jesus och Paulus och om deras liv och förkunnelse. I Lgr 69 II skriver man att bibelundervisningen ska ha sådan inriktning att det centrala i bibelns religiösa och etiska innehåll levandegörs i sitt historiska sammanhang.⁵⁸ Det är viktigt att eleverna får en klar bild av den kristna trons och etikens innehåll. De icke-kristna religionerna börjar få plats i läroplanen från 1962. På detta område skulle dock stora förändringar ske i och med Lgr 69.

I läroplanen från 1969 har bibelkunskap fortfarande en central plats, precis som undervisning om kristendomens historia samt om mission och ekumenik. Man talar inte längre om kristendomen i singularis, utan om olika kyrkor och samfund. "Undervisningen om *kristendom* skall ge en konkret och åskådlig bild av det religiösa livet inom olika kyrkor och samfund sådant det kommer till uttryck i kristna människors livshållning i gudstjänst- och fromhetsliv, i trosföreställningar och etiska värderingar."⁵⁹ Det förs fram att man bör lägga en särskild vikt vid vad som förenar och skiljer de olika kristna riktningarna åt. Övriga religioner får en allt mer framträdande plats och de specificeras, t.ex. judendom, islam, hinduism och buddism. Man ska även undervisa om deras heliga skrifter och väsentliga texter ur koranen lyfts fram som exempel.

Livsfrågor får under tidsperioden större och större betydelse:

En bärande linje i ämnet religionskunskap genom hela högstadiet bör vara frågor kring de grundläggande allmänmänskliga problemen av personlig och social natur, människors olika upplevelser, livshållning och

⁵⁶ Lgr 69, s. 175, även i Lgr 62, s. 217.

⁵⁷ Lgr 62, s. 221.

⁵⁸ Lgr 69 II, s. 14.

⁵⁹ Lgr 69 II, s. 14.

ställningstagande och de uttryck dessa får i religiösa och andra gemenskapsbildningar, i synsätt och ansvarstagande i fråga om näralliggande och globala samlevnadsproblem.⁶⁰

I supplementet till Lgr 69 presenteras de livsfrågor som anses vara viktigast för ungdomar. Till dessa räknas först och främst människans existentiella frågor, såsom frågor kring liv och död, rädsla och trygghet, ansvar och skuld, kärlek och sexualitet, ensamhet och gemenskap, ångest och meningslöshet, arbetets mening och etik samt världsgemenskapen.⁶¹ Arbetet med livsfrågor stärks ytterligare genom att religionskunskapen har kommit att bli ett delämne inom orienteringsämnen. De olika ämnena blandas inom arbetsområden och livsfrågorna får därigenom en mer självklar plats. Exempel på arbetsområden som lyfts fram är: Ung i dag, Att vara människa, Att vara två, Människor med annorlunda villkor, Det egna samhället, Folkrörelser och andra organisationer, Att resa, Sverige, Norden och världen, De båda världskrigens tid, Aktuella u-länder, Det antika Grekland, Egypten förr och nu.⁶² Men det presenteras även ämnesbundna arbetsområden som: Bibeln som bok, uppenbarelseurkund och inspirationskälla, Mose. Förbundet Jahve-Israel, Jesus i Nya testamentet, Jesus som Kristus – tro och debatt idag, Aposteln Paulus, Uppenbarelseboken, Judendom, Islam, Hinduismen, Buddismen.⁶³

3.1.3 Elevsyn

I Lgr 62 är en av skolans stora uppgifter att fostra eleven. Eleverna ska fostras till sanningssökande och livsallvar, men de ska också fostras socialt genom att övas i att samverka med andra människor. Undervisningen ska ta hänsyn till elevens individuella förutsättningar och främja dess mognad till en fri, självständig och harmonisk människa.⁶⁴ Eleven ska vara i centrum.

Av eleven förväntas ett aktivt beteende. De ska övas till att självständigt kunna skaffa sig kunskap,⁶⁵ en tanke som fördjupas ännu mer i Lgr 69:

Den grundläggande principen att elevernas arbete i skolan skall kännetecknas av självverksamhet, självständigt tänkande, självkritiskt betraktelsesätt och personligt ställningstagande gäller i hög grad i fråga om arbetet i religionskunskap.⁶⁶

Man skriver också att "Eleverna bör orientera sig i frågor kring livsåskådning, tro och etik så långt möjligt genom aktivt arbete".⁶⁷ Betoningen på elevaktivitet är starkare i Lgr 69 än i Lgr 62.

⁶⁰ Lgr 69 II, s. 14.

⁶¹ Lgr 69 II, s. 14.

⁶² Lgr 69 II, s. 30 ff.

⁶³ Lgr 69 II, s. 41 ff.

⁶⁴ Lgr 62, s. 13.

⁶⁵ Lgr 62, s. 224.

⁶⁶ Lgr 69, s. 177.

⁶⁷ Lgr 69, s. 177.

En viktig utgångspunkt i Lgr 69 är elevernas frågor. Eleverna anses på ett starkt sätt uppleva fundamentala livsfrågor av personlig och social natur:

Arbetet kan utgå såväl från för eleverna väsentliga livsåskådningsmässiga och etiska frågor, som direkt från lärostoff, presenterat i för eleverna lämpliga och fattbara sammanhang. Elever och lärare bör i båda fallen tillsammans aktualisera och formulera för arbetet viktiga frågor och problem.⁶⁸

De frågor och problem som eleverna ställer och upplever ska vara utgångspunkten i undervisningen. Men citatet visar också på vikten av elevcentrering och elevaktivitet. Senare i Lgr 69 finner man formuleringen: "Genom att för eleverna väsentliga frågor tas upp till behandling tillförsäkras elevengagemanget en fundamental roll."⁶⁹

Precis som i Lgr 62 används ordet *fostran* i Lgr 69. Eleverna ska fostras till förståelse för oliktankande. Ordet *fostran* förekommer dock inte lika ofta, istället talar man om att hjälpa eleverna till att själva finna svaren. Eleverna ska hjälpas fram till en personlig livsuppfattning och inspireras till insatser i medmänskliga sammanhang.⁷⁰ En förklaring till att eleverna ska inspireras till medmänskliga insatser kan vara den samhällsförändring som skedde under 1960-talet. I läroplanerna framkommer samhällsförändringen genom en förändrad syn på kristendomen som går från att vara grunden samhället vilar på⁷¹ till att vara det som genom århundraden har präglat vårt land.⁷² I Lgr 69 talas det även om en stark internationalisering,⁷³ sekularisering och urbanisering.⁷⁴ Förändringarna i samhället påverkar synen på eleven som befinner sig mitt i förändringen och dessutom är en del av den.

3.1.4 Undervisningsmetoder och läromedel

I läroplanerna är samtalet en viktig undervisningsmetod. I samtalet förutsätts eleverna vara aktiva och deras frågor ska vara grunden till det som diskuteras. Den undervisning som bedrivs ska knyta an till elevernas egna liv. I Lgr 62 rekommenderas lärarna att "[...]ta upp frågor och händelser, som sysselsätter eleverna, samt ställa in dem i ett större sammanhang och ge dem religiös och etisk belysning".⁷⁵ Detta tankesätt finns även kvar i Lgr 69 då arbetet ska utgå från elevernas livsåskådningsmässiga och etiska frågor och problemställningar. I båda läroplanerna rekommenderas studiebesök och arbete med olika slags studie- och arbetsmaterial. Genom de olika studie- och arbetsmaterialen ska eleverna få övning i att självständigt införskaffa sig kunskap. I Lgr 62 föreslås att undervisningen kan vara klassundervisning, gruppundervisning, individuell undervisning eller att

⁶⁸ Lgr 69, s. 177.

⁶⁹ Lgr 69, s. 177.

⁷⁰ Lgr 69, s. 177.

⁷¹ Lgr 62, s. 221.

⁷² Lgr 69, s. 176.

⁷³ Lgr 69, s. 176.

⁷⁴ Lgr 69 II, s. 14.

⁷⁵ Lgr 62, s. 222.

läraren leder eleverna i grupparbete. Grupparbetet lyfts fram som ett viktigt komplement till skolans övriga undervisningsformer då det öppnar upp för sociala kontakter mellan eleverna. Viktigt i sammanhanget är att se att klassundervisning inte längre är den enda tänkbara undervisningsmetoden. Läraren rekommenderas dessutom att dela upp lärostoffet i olika arbetsområden. Lärostoffet ska vara anpassat efter elevernas individuella förutsättningar. För att detta ska vara möjligt föreslås att stoffet delas upp i en grundkurs och en överkurs.

I Lgr 62 är läroböcker en självklarhet. Läroboken lyfts fram som det viktigaste hjälpmedlet. Den ska fungera som en grundbok i elevernas självständiga arbete. Litterära hjälpmedel anses överlag som bättre lämpade än manuella aktiviteter, såsom klippa, teckna, modellera och skriva av. Detta motiveras genom att litterära hjälpmedel ger eleverna fördjupande kunskaper inom ämnet och utvecklar elevernas studieteknik. Man anser att "Större vikt bör läggas vid inlevelse och sammanhang än vid detalj- och punktkunskaper."⁷⁶ I Lgr 69 tas ett steg ifrån användandet av läroböcker. De ses inte längre som självklara och räknas inte upp bland de nödvändiga hjälpmedel som istället är TV, radio, dagstidningar och tidskrifter. Detta arbetssätt rekommenderas även inom exempelvis samhällskunskap.⁷⁷ De hjälpmedel som rekommenderas ska bidra till en varierad undervisning. I båda läroplanerna förs psalmer, andliga sånger och psalmboken fram som goda pedagogiska hjälpmedel. Dessa kan hjälpa till med att förmedla enskilda människors och religiösa riktningars andakts- och gudstjänstliv.

För att undervisningen ska bli åskådlig, levande och objektiv är det viktigt att eleverna kommer i kontakt med källskrifter och samtida skildringar. Först och främst bibeln, som bör finnas i klassuppsättningar. Bibelns centrala plats i undervisningen är gemensam för båda läroplanerna. Framställningen av den kristna tros- och livsuppfattningen ska bygga på bibeln. I Lgr 62 rekommenderas att använda Luthers förklaring till de tio buden. I undervisningsplanen som kom 1919 hade man inom skolan tagit avstånd från *Luthers lilla katekes* i kristendomsundervisningen. Avståndstagandet var dock inte totalt. När man i Lgr 62 rekommenderar användning av Luthers förklaring, då den anses vara ett klassiskt uttryck för den kristna tron och etiken, visar detta att katekesen fortfarande är aktuell i undervisningssammanhang. Dock inte som huvudbok, utan som fördjupning i kristen tro och etik. En distansering hade skett från katekesen som lärobok.

⁷⁶ Lgr 62, s. 224.

⁷⁷ Lgr 69, s. 183.

3.2 Måldokument för Svenska kyrkans konfirmandarbete 1968 och 1978

Det första officiellt auktoriserade⁷⁸ måldokumentet för konfirmandundervisning i Svenska kyrkans regi var *Läroplan för Svenska kyrkans konfirmandundervisning, antagen av biskopsmötet i januari 1968*. Detta utarbetades inom Svenska kyrkans centralråds konfirmandkommitté på initiativ av kyrkomötet och antogs av biskopsmötet i januari 1968. Drivande krafter i arbete var konfirmandsekreterare Olle Ekman, kyrkoherde Henrik Ivarsson, rektor Allan Parkman och biskop Sven Silén. I arbetets slutskede efterträddes Olle Ekman av Jan Carlquist. År 1975 gav kyrkomötet Svenska kyrkans centralråd i uppdrag att revidera 1968 års läroplan. En kommitté tillsattes som bestod av kyrkoherde Tage Bentzer, utbildningskonsult Kjell Byström, komminister Kjell Hansson och komminister Sven Skullered. De kommitterade tog vid sitt arbete hänsyn till synpunkter och erfarenheter som konfirmandlärare, konfirmandkonsulenter och remissinstanser meddelat angående konfirmandarbetets mål, innehåll och upplägg. 1978 slutfördes kommitténs arbete och *Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete, 1978* antogs av biskopsmötet.

Skillnaden är stor mellan de båda måldokumentens utformning. Lp 68 är ett tunt häfte som innehåller väsentlig information för att skapa en grundstruktur i konfirmandundervisningen. Det är enbart en läroplan. RI 78 är däremot en liten bok som innehåller en läroplan för konfirmandarbetet tillsammans med fördjupningskunskap om t.ex. ungdomars utvecklingspsykologiska och sociologiska förutsättningar. Till skillnad från i Lp 68 innehåller målformuleringen i RI 78 både innehåll och metodik. En annan viktig skillnad är att man i Lp 68 talar om konfirmandundervisning och i RI 78 om konfirmandarbete.

Nedan följer en presentation av och jämförelse mellan de båda måldokumenterna. Likt jämförelsen mellan skolans läroplaner är fokuseringen mål, innehåll, elevsyn samt undervisningsmetoder och läromedel.

3.2.1 Mål

I måldokumentens formuleringar framkommer det redan i inledningsfraserna stora skillnader mellan Lp 68 och RI 78. Den största skillnaden består i vad som sätts i centrum. I Lp 68 har man valt att ha dopet i centrum, medan man i RI 78 sätter människan i centrum.

⁷⁸ Wallinder, 1990, s. 44.

Lp 68	RI 78
<p>Svenska kyrkans konfirmandundervisning är det viktigaste ledet i kyrkans dopundervisning och har till syfte att för konfirmanderna levande och engagerande framställa kyrkans tro på Gud så som han enligt Bibeln uppenbarat sig för oss i Jesus Kristus såsom frälsare. [...]</p> <p>Konfirmandundervisningen får inte betraktas som en fristående del av kyrkans verksamhet utan måste ses som ett led i en kyrkans fortlöpande undervisning utifrån Jesu ord i dopbefallningen [...].⁷⁹</p>	<p>Målet med församlingens konfirmandarbete är att hjälpa konfirmanderna att själva nå fram till kristen tro och kristet liv.⁸⁰</p>

I Lp 68 är målet dopundervisning och kyrkans tro ska framställas för konfirmanderna, medan konfirmanderna i RI 78 själva ska nå fram till en kristen tro genom hjälp och vägledning. Konfirmanderna är i centrum för undervisningen.

I Lp 68 ska konfirmandundervisningen leda konfirmanderna till ett positivt kristet ställningstagande. Undervisningen ska ge grundläggande kunskap och fostran i kristen tro och etik enligt evangelisk-luthersk lära. Kyrkans tro ska framställa Gud såsom han enligt bibeln har uppenbarat sig för människan genom Jesus Kristus. Undervisningen ska "[...]sträva efter att klargöra vad denna tro och etik innebär i en värld, där en mångfald livsåskådningar och värderingar blandas och konfronteras med varandra, och påvisa vilka konsekvenser en kristen tro får i konkreta livssituationer".⁸¹ I båda måldokumenterna står det att konfirmanderna ska få hjälp och vägledning så att de genom bön och nådemedel kan föras in i ett personligt gudsförhållande. Konfirmandernas behov ska vara i centrum. "Allmän uppläggning, stoffurval och metodik måste underordnas den huvudsynpunkten att konfirmanderna skall få den hjälp de behöver till kristen tro och kristet liv".⁸²

3.2.2 Innehåll

Genom Lp 68 tas ett steg från *Luthers lilla katekes*. Det poängteras att huvudmomenten i läroplanen nu är utformade på ett sådant sätt att dispositionen i *Luthers lilla katekes* inte behöver följas. Trots att upplägget inte behöver följa katekesen, ska den kristna grundsyn och bekännelse som katekesen

⁷⁹ Lp 68, s. 10-11.

⁸⁰ RI 78, s. 11.

⁸¹ Lp 68, s. 11.

⁸² RI 78, s. 11.

förmedlar genomsyra all konfirmandundervisning. Denna tanke är även aktuell i RI 78: "Läromedlens innehåll skall självfallet bestämmas av den grundsyn och bekännelse, som Luthers Lilla katekes på klassiskt sätt gett uttryck åt."⁸³ Angående undervisningens innehåll presenterar Lp 68 endast huvudmoment: "Avsikten därmed är att i huvuddrag ange det stoff, som skall tagas upp i en konfirmandkurs, samt att därigenom skapa förutsättningar för en rimlig enhetlighet inom Svenska kyrkan."⁸⁴ Tanken med att endast ge lärare och läroboksförfattare huvudpunkter för undervisningen var att skapa utrymme för en frihet i upplägget som ansågs nödvändig för den pedagogiska utvecklingen. Detta var också anledningen till att man inte längre ville binda undervisningen i katekesens upplägg. Det ansågs viktigt att ta del av de nya resultaten inom den pedagogiska forskningen och metodiken.⁸⁵ I RI 78 poängteras att det är viktigt att vid ett elevcentrerat konfirmandarbete stå fri i förhållande till lärostoffets disposition i *Luthers lilla katekes*.⁸⁶ Den brytpunkt då det är dags att bryta en månghundraårig pedagogisk tradition är nu nådd. Lp 68 knyter an till dopbefallningen. Konfirmanderna ska föras in i den tro, till vilken de är döpta. Det handlar både om att få kunskap om den tro till vilken de är döpta och att få inspiration till kristen tro och kristet liv. Läroplanen rymmer en lista över de kunskapsmoment som konfirmandundervisningen ska omfatta. Ämnena knyter an till den kristna tron: Bibeln, Bönen, Att tro på Gud, Synden och det onda, Jesus Kristus, hans liv och verk, Ett liv i tro och kärlek, etc.⁸⁷ Utöver detta ska konfirmanderna vara väl förtrogna med Apostoliska trosbekännelsen, budorden, Fader vår samt dopets och nattvardens instiftelseord, vilket är samstämmigt med katekesens innehåll. De ska också studera bibeln, övas i andakts- och gudstjänstliv samt delta i samlingar utanför undervisningen. I båda måldokumenterna framkommer det att bibeln ska ha en central plats i undervisningen. Ett syfte med bibelläsningen som framkommer i RI 78 är att "ge dem sådana erfarenheter av Bibeln, att de själva i den upptäcker viktiga sanningar om tillvaron och sig själva".⁸⁸ I Lp 68 presenteras en lista över den typ av frågor och arbetsområden som bör behandlas i en *elevcentrerad* och *nutidsorienterad* konfirmandundervisning. Många av dem knyter an till den tidigare listan, men där finns också etiska frågor:

Den kristna etikens tillämpning på centrala samlevnadsfrågor. Som väsentliga områden kan nämnas:

Att mogna.

Arbete och fritid. Arbets- och skollivets etik, kamratskap och solidaritet, yrkesval, fritidens mening.

⁸³ RI 78, s. 60.

⁸⁴ Lp 68, s. 8.

⁸⁵ Lp 68, s. 9.

⁸⁶ RI 78, s. 60.

⁸⁷ Lp 68, s. 12.

⁸⁸ RI 78, s. 14.

Politik och samhällsansvar.

Kriget och freden.

Nöden i världen.

Man och kvinna. Hem och familj. Att vara ensamstående. Förhållandet mellan föräldrar och barn. Solidaritet och självständighet.⁸⁹

Det poängteras i läroplanen att de båda listorna inte ska ses som utkast till studieplaner, utan presenterar de ämnen och frågor som undervisningen bör innehålla.⁹⁰ Etik lyfts fram som ett särskilt område och om den etiska undervisningen skrivs att den ska vara positivt vägledande. Den ska tydligt lyfta fram att "[...] kristen etik inte främst är en samling av bud och förbud utan en total livshållning med det gudomliga kärleksbudet som högsta norm. Utifrån denna syn belyses olika aktuella samlevnadsproblem".⁹¹ Om undervisningen i etik sägs det att studierna inte enbart ska vara inriktade mot individetik. Det är viktigt att lyfta fram sociala problem, både nationella och internationella. Konfirmanderna ska få insikt om de moraliska problem som världsnöden och maktfördelningen i världen bidrar till.⁹² Det etiska perspektivet blir i RI 78 ännu viktigare. Där likställs troslära och etik. Man talar om "[...]undervisningen i troslära och etik [...]".⁹³ Arbetet i troslära och etik ska ge ungdomarna:

- en *kunskap*, som gör det möjligt för dem att förstå kristna nyckelord såsom t ex "Gud", "skapelse", "Helig Ande" och som ger dem en sådan orientering om församlingens gudstjänstliv, verksamhetsformer och organisation som de behöver för att kunna förverkliga sitt medlemskap i kyrkan,
- *kunskap om Jesu liv och gärning*, i synnerhet om de historiska fakta och skeendena i Jesu liv och om kyrkans tolkning av dessa,
- hjälp att *undanröja vanföreställningar och fördomar* om kristen tro och kristet liv,
- hjälp att *själva uttrycka och finna svar* på de trons, nyfikenhetens och tvivlets *frågor* som de själva bär på.⁹⁴

Lägg märke till formuleringen *undanröja vanföreställningar och fördomar*. Denna tyder på att något har hänt med synen på och relationen till Svenska kyrkan och den kristna tron. Viktigt att ha i åtanke är att det, till skillnad från i Lp 68, inte finns några direkta riktlinjer för innehållet i undervisningen.

⁸⁹ Lp 68, s. 15-16.

⁹⁰ Lp 68, s. 15.

⁹¹ Lp 68, s. 14-15.

⁹² Lp 68, s. 15.

⁹³ RI 78, s. 14.

⁹⁴ RI 78, s. 14.

Anmärkningsvärt är också att det inte talas särskilt mycket om livsfrågor i riktlinjerna, trots att de tillkom under livsfrågornas blomstringsperiod.⁹⁵ Om livsorientering står det:

Det är både teologiskt och pedagogiskt motiverat att accentuera konfirmandarbetets uppgift att ge livsorientering. Guds ord blir levande först när det förankrats i en människas egen erfarenhet.⁹⁶

Lägg märke till att livsorientering kopplas samman med erfarenhet. Erfarenhet är ett centralt begrepp i RL 78. Hållningen till livsorientering är dock inte enbart positiv: "En ensidig koncentration på konfirmandernas aktuella livsproblem kan emellertid få till följd att trosverkligheten blir inomvärldsligt begränsad."⁹⁷

RI 78 förutsätter att konfirmandarbetet främst ska vara evangelisation. Evangeliet ska göras levande för ungdomarna och bibeln ska ha en central plats i arbetet. "Det är kyrkans uppgift att till nya generationer förmedla den apostoliska tron på ett sådant sätt att dess innehåll kan bli personligt mottaget också av kyrkans unga medlemmar."⁹⁸ Eftersom det är väsentligt för det kristna livet att leva, tro och arbeta i gemenskap med andra är det viktigt att ungdomarna under konfirmandtiden får möjlighet att upptäcka och erfara hur den kristna gemenskapen kan vara en hjälp till att fungera som människa. Upplevelser och erfarenhet blir två centrala inslag i konfirmandarbetet. Detta är också den stora innehållsliga förändringen från Lp 68 till RI 78. I Lp 68 ligger fortfarande tyngdpunkten på kunskap, medan man i RI 78 talar om att ge ungdomarna erfarenhet av kristen tro.

I båda måldokumenterna anses det viktigt för konfirmandtiden att ungdomarna deltar i gudstjänster, i vilka de helst ska vara engagerade med olika uppgifter. Särskilt i RI 78 har andakt, gudstjänst och gemenskap viktiga funktioner i undervisningen.

3.2.3 Elevsyn

I Lp 68 framkommer det att kyrkan tillsammans med hem och samhälle ska vara med och fostra ungdomarna. Konfirmanderna förväntas ha tankar och frågor som konfirmandundervisningen ska knyta an till. De ska kunna samtala om de problem och frågor som uppkommer. Konfirmanderna förväntas att aktivt delta i församlingens gudstjänstliv och bedriva egen bibelläsning på fritiden. Lärarens strävan ska vara att leda eleverna "[...] till ett positivt kristet ställningstagande samt ge dem

⁹⁵ "Vid presentationen av Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete (RL 78) uttalade såväl Biskopsmötet som Svenska kyrkans Centralråds arbetsutskott en önskan om att vi till konfirmandlärarnas tjänst skulle utarbeta en appendix, som behandlar sådana existentiella och teologiska problem, som man av erfarenhet vet brukar aktualiseras i en ordinär konfirmandgrupp." (Bentzer m.fl., 1979, Förord) Boken *In i livsfrågorna* gavs ut för att motsvara detta önskemål: Bentzer, Tage; Byström, Kjell & Skullered, Sven, 1979, *In i livsfrågorna*, Stockholm: Skeab/Verbum.

⁹⁶ RI 78, s. 32-33.

⁹⁷ RI 78, s. 33.

⁹⁸ RI 78, s. 14.

hjälp och vägledning till att genom bönen och nådemedlen föras vidare in i ett personligt gudsförhållande".⁹⁹

I RI 78 lyfts det särskilt fram att konfirmanderna har rätt till att få hjälp till en kristen tro och ett kristet liv. Man förutsätter att ungdomarnas kunskap om kristen tro är liten och att de ofta saknar en kristen förankring. Utifrån dessa förutsättningar välkomnar kyrkan ungdomarna till att delta i konfirmandarbetet utan att examinera deras trosliv. Det är viktigt att ungdomarna känner att de får behålla sin personliga integritet. Konfirmandernas behov, tankar och funderingar ska vara i centrum. Detta är även viktigt i Lp 68:

Undervisningen skall både när det gäller trosläran och etiken bedrivas med ständig uppmärksamhet riktad på tonåringarnas situation i dagens samhälle och på problem, som är aktuella i det utvecklingsskede, som de befinner sig i under konfirmandåldern.¹⁰⁰

I båda måldokumenterna anses det att den metodiska utgångspunkten bör vara ungdomens egen situation. Det sociala samspelet i konfirmandgruppen är viktigt och det förväntas att ungdomarna kan arbeta och fungera med andra ungdomar.

Konfirmanderna ska vägledas till ett personligt förhållande till Kristus och hans kyrka. De förväntas att aktivt och regelbundet delta i församlingens gudstjänstliv. Denna förväntan finns även i Lp 68.

I RI 78 talas det om att de yttre förutsättningarna för konfirmander har förändrats. Trenden i samhället är att familjers storlek minskar. Den lilla familjen ger konfirmanden färre nära relationer och de är mer sårbara. Konfirmanders liv påverkas också av att många kvinnor har börjat arbeta. Tiden för gemenskap i hemmen har på flera håll minskat. Detta skapar behov av relationer utanför familjen och här har kyrkan en viktig uppgift. I samhället har informationsflödet ökat. Man räknar upp olika medier som TV, radio och tidningar, men talar också om serier, pockets, film och grammfonindustrin. Reklamen har blivit en del av vardagen. Allt detta medför både sociala och psykologiska konsekvenser för konfirmanderna.

3.2.4 Undervisningsmetoder och läromedel

I jämförelse med RI 78 innehåller Lp 68 relativt få pedagogiska riktlinjer. Läroplansförfattarna ville inte styra och begränsa lärarna i detta avseende. Läroplanen skulle ge frihet och rörlighet och enbart ta upp det grundläggande som behövs för att skapa en enhet inom Svenska kyrkan. Som jag tidigare nämnt är RI 78 annorlunda uppbyggt och där finns betydligt fler tankar kring undervisningsmetoder.

⁹⁹ Lp 68, s. 11.

¹⁰⁰ Lp 68, s. 13.

En metodisk utgångspunkt som förespråkas i Lp 68 är ungdomarnas egen situation. Undervisningen ska utgå ifrån konfirmandernas frågor och läraren ska ständigt vara uppmärksam på de problem som är aktuella i den utvecklingsfas som konfirmander befinner sig i och hur ungdomars situation är i samhället. Konfirmandläraren ska ha en medvetenhet kring den kunskap som ungdomar fått med sig från skola och hem och vara orienterad i grundskolans kursplan i kristendomskunskap.

Rekommendationen finns för att undvika repetition och istället knyta an till den kunskap som ungdomarna har med sig och belysa den utifrån konfirmationsundervisningens mål. För att kunna göra en konkret tillämpning av lag och evangelium in i vår tid ska de fakta som förmedlas i undervisningen vara hämtade från nutida livsområden.¹⁰¹

Samtalsformen lyfts fram som en bra metod när det gäller att behandla de frågor som lärostoffet kan skapa hos konfirmanderna. Samtalet finns med bland metoderna i RI 78 och lyfts fram som den normala metodiken i konfirmandarbetet. Samtalsmetoden kräver förmåga till aktivt lyssnande, både hos lärare och elever.

En annan metodik som presenteras i RI 78 är berättarmetodik. "Genom att berätta om några kristna människors liv kan läraren hjälpa konfirmanderna både till identitetsupplevelse och till verklighetsförankring i den kristna tron."¹⁰² I riktlinjerna föreslås dessutom temaundervisning, arbetsrådesmetodik och grupparbeten. Fördelen med att arbeta med teman och arbetsområden är att lärostoffet sätts in i större sammanhang. Man poängterar att "Olika slags pedagogiska metoder behövs för att ge en balanserad bild av verkligheten".¹⁰³ Det är viktigt att välja metoder som hjälper till med att vårda relationerna inom konfirmandgruppen. Ett gott socialt samspel är ett måste för att konfirmanderna ska våga göra sådana erfarenheter som kan föra dem in i ett personligt förhållande till Kristus och hans kyrka.

Läroböcker är en självklarhet i undervisningen. Dock inte enbart läroböcker i traditionell mening, utan även sammanställda materialsamlingar och liknande. Vilket läromedel som ska användas är det upp till den enskilde prästen att avgöra i samråd med övriga konfirmandlärare i pastoratet.

Tillsammans med läroboken ska bibel och psalmbok ha en central plats i undervisningen.

Konfirmanderna ska inspireras till att läsa i bibeln utanför lektionstid. I Lp 68 förespråkas ett visst mått av utantillinläring, eftersom det kan ha ett stort personlighetsfostrande värde. Då utantillinläring tar mycket tid ska det starkt begränsas till vissa utvalda böner, bibelord, psalmer och katekesstycken.¹⁰⁴ I RI 78 omnämns inte utantillinläring som metod.

¹⁰¹ Lp 68, s. 13.

¹⁰² RI 78, s. 98.

¹⁰³ RI 78, s. 98.

¹⁰⁴ Lp 68, s. 13.

Även i RI 78 framkommer det att bibel, psalmbok och andra läromedel, såsom lärobok, arbetspärm etc., ska användas i konfirmandarbetet. Inläringen av lärostoff ska inte längre stå i främsta rummet, utan nu handlar det om att uppleva.¹⁰⁵ Varje konfirmand ska ha en egen bibel, psalmbok och en lärobok och/eller arbetsbok. Det läromedel som används ska aktivera konfirmanderna och samtidigt fungera som en faktasamling dit konfirmanderna kan återvända för repetition.¹⁰⁶ De bibliska texterna ska tillämpas i ungdomarnas egen situation. Målet är inte längre att uppmuntra konfirmanderna till att läsa hemma och lära sig bibelverser utantill, utan att få uppleva de bibliska berättelserna. Konfirmanderna ska förmedlas en engagerande upplevelse av Jesu person och verk. Metoder som föreslås är gemensam läsning med efterföljande samtal, individuell läsning med hjälp av arbetsblad, grupparbete genom exempelvis drama eller collage, studie mot bakgrund av film, bildband, kyrkomålningar, tidningsartiklar eller liknande.

I RI 78 ska konfirmandarbetets mål uppnås genom att ge konfirmanderna erfarenheter i kristet liv. Ungdomarna ska få erfarenheter som stimulerar till fortsatt kontakt med Kristus och hans kyrka. De ska bli förtrogna med gudstjänstens huvudmoment och de ska genom att prova olika modeller lära sig hur man håller en andakt. Det viktigaste är inte att få detaljkunskap om gudstjänstens olika moment, utan att få insikt i gudstjänstens mening. De ska få erfarenhet av en fungerande kristen församling och få studera och använda bibliska texter. De ska få grundläggande insikter i " [...] kyrkans tro, kristen etik och i församlingens liv, samtidigt som de vinner ökad medvetenhet om sig själva och sin livssituation".¹⁰⁷ Allt arbete handlar om att uppleva och erfara och man skriver att "Allmän uppläggning, stoffurval och metodik måste underordnas den huvudsynpunkten att konfirmanderna skall få den hjälp de behöver till kristen tro och kristet liv."¹⁰⁸

RI 78 visar i sin något djupare metodiska presentationen två metodiska huvudtyper. De har neutralt valt att kalla dem A och B. I A baseras arbetet på lektion och förkunnelse. Det är dopundervisning som är det centrala. Utgångspunkten finns i läroboken och tros läran är viktig. I B är målsättningen livsorientering. Undervisningen ska utgå från de ungas frågor och arbetet ska baseras på samtal. Upplevelse, inlevelse och erfarenhet är viktiga ord. Riktlinjernas författare menar att de inte tar ställning för någon av huvudtyperna. Däremot kan man indirekt utläsa att de har sina sympatier för B då riktlinjernas mål är att konfirmandernas behov ska vara i centrum.¹⁰⁹ Riktlinjerna har ståndpunkten att konfirmanderna ska få hjälp att själva nå fram till kristen tro och kristet liv och tar genom detta indirekt avstånd från den gamla katederstyrd undervisningen.

¹⁰⁵ RI 78, s. 60.

¹⁰⁶ RI 78, s. 97.

¹⁰⁷ RI 78, s. 11.

¹⁰⁸ RI 78, s. 11.

¹⁰⁹ RI 78, s. 67 ff.

3.3 Sammanfattning

Nedan följer en kort sammanfattning och jämförelse mellan skolans och kyrkans måldokument.

3.3.1 Mål

Den största skillnaden mellan skolans och kyrkans målformuleringar rör objektivitetens vara eller icke vara. Skolan håller linjen om krav på objektivitet, medan kyrkan vill leda konfirmanderna till ett positivt kristet ställningstagande och ett personligt gudsförhållande. Då kristendomen har en särställning i skolans undervisning blir objektiviteten den stora skillnaden när man talar om kristendomskunskap. Skolan behandlar även övriga religioner på ett djupare plan än vad som är relevant inom kyrkans undervisning. I kyrkans Lp 68 framkommer en medvetenhet om förekomsten av olika livsåskådningar: "[...] sträva efter att klargöra vad denna tro och etik innebär i en värld, där en mångfald livsåskådningar och värderingar blandas och konfronteras med varandra, och påvisa vilka konsekvenser en kristen tro får i konkreta livssituationer".¹¹⁰ I båda kontexterna har man ett behov av att på något sätt förhålla sig till den samhällssituation som råder. I samhället finns en mängd olika livsåskådningar. Kyrkans uppgift är att erbjuda ungdomar ett alternativ i denna mångfald, medan skolan ska hålla sig objektiv och presentera de olika alternativ som finns. För båda parter är etik en viktig dimension och i skolan talas det om *livsfrågor*.

3.3.2 Innehåll

I skolans måldokument från 1962 ska kristendomskunskapen i första hand vara en undervisning om kristendom. Detta innebär undervisning i kristendomens historia, den kristna tros- och livsuppfattningen, diakoni, mission och kyrkoåret. Även bibelkunskap är ett centralt inslag i undervisningen. Bibelkunskap, kristendomens historia, mission och ekumenik är ämnen som även finns i Lgr 69. I Lgr 69 får övriga religioner och livsfrågor allt större utrymme. Livsfrågor får sitt stora genombrott i Lgr 69. Övergången till orienteringsämne förstärker dess intåg. Många av ämnena i skolans måldokument finns också med i kyrkans. Skolans måldokument ger en grund som kyrkan kan bygga vidare på. Kyrkan belyser de ämnen som inte kan fördjupas i en objektiv undervisning och dess undervisning ska innehålla den bekännelse som *Luthers lilla katekes* förmedlar. Precis som i skolan lyfter man i kyrkan fram viktiga etiska frågor, skillnaden är att kyrkans undervisning ska vara positivt vägledande.

3.3.3 Elevsyn

När man ser till elevsyn finns många likheter mellan skolans och kyrkans måldokument. Både skolan och kyrkan ser det som sin uppgift att fostra eleverna. Denna tanke övergår hos båda till att handla

¹¹⁰ Lp 68, s. 11.

om att hjälpa. Gemensam är också deras syn på att eleven ska vara i centrum och att eleven är en fri och självständig individ fylld av frågor. Både inom skola och kyrka förväntas eleven att vara aktiv i undervisningen. Utifrån kyrkans läroplan kan man se att det finns ett upplevelsekrav på eleven och att samarbetsförmåga är något som bör utvecklas.

3.3.4 Undervisningsmetoder och läromedel

Samtal som undervisningsmetod finns med i alla måldokument. I samtalen förutsätts eleverna vara aktiva och i de senare måldokumenterna är det elevernas frågor som ska vara utgångspunkt. I alla måldokument anses det viktigt att variera undervisningsmetoder. Varierade metoder ger en mer balanserad bild av verkligheten. Man rekommenderar olika gruppindelningar, t.ex. grupp-, helklass- och enskild undervisning. Utgångspunkten för all undervisning är ungdomarnas egen situation. I RI 78 tar kyrkans riktlinjer ett tydligt steg ifrån skolans. De börjar tala om att allt arbete handlar om att uppleva och erfara. Konfirmandarbetets mål ska uppnås genom att ge erfarenheter i kristet liv.

Studerar man rekommendationerna kring användandet av läromedel kan man se en förändring över tidsperioden. I Lgr 62 är läroböcker en självklarhet, så även i Lp 68. När Lgr 69 kommer väljer man inom skolan att gå ett steg ifrån läroböcker. Kunskap kan förmedlas på många olika sätt och som alternativ presenteras TV, radio, dagstidningar och tidskrifter. I RI 78 finns lärobok fortfarande omnämnt, men som rekommendation bredvid andra läromedel. I konfirmandarbetet ska bibel och psalmbok alltid användas oavsett andra läromedel. Även i skolans måldokument lyfts bibeln fram som ett måste då eleverna ska studera källskrifter och samtida skildringar. I båda kontexterna talar man för användandet av olika studie- och arbetsmaterial.

4. Konfirmandläroböcker

Jag ska nu studera konfirmandböcker från tidsperioden 1962 - 1978. Studien utmynnar i en analys av deras relation till måldokumenterna. I denna studie har följande konfirmandläroböcker studerats:

Guds goda vilja, Gunnar Pleijel, 1963

Kom och se, Ingmar Ström, 1966

Den inre revolutionen, David Olson, 1970

Tro i vår tid, Stig Eklund och Martin Lönnebo, 1971

DU JAG VI, Birgitta och Jan Carlquist och Brita och Lennart Solén, 1975

Det handlar om dig, Jan Carlquist och Leif Kristiansson, 1978

Spelar du nån roll?, Tony Guldbrandzén och Leif H Gustafson, 1978

Vid urvalet av läroböcker såg jag till tryckår. Det var viktigt att få en relativt jämn spridning över undersökningsperioden. Det var också av intresse att få med författare som varit produktiva, såsom Jan Carlquist, David Olson, Stig Eklund och Martin Lönnebo. Till flertalet av läroböckerna har det även getts ut en lärarhandledning, vilket var användbart då utgångspunkten i min undersökning var böckernas mål, innehåll, elevsyn och metoder. Lärarhandledningar började dock ges ut först under 1970-talet.

4.1 Mål

4.1.1 Att leva som kristna

Den tidigaste läroboken jag undersökt är *Guds goda vilja* av Gunnar Pleijel. Pleijels målsättning är att konfirmanderna genom undervisningen ska lära sig att leva som kristna. De ska få lära känna Kristus, hans Ord och hans kyrka.¹¹¹ Detta mål finns även med i andra av de undersökta läromedlen. För Ingmar Ström är syftet med kyrkans undervisning att lära människor att tänka och leva som kristna.¹¹² Ström för resonemanget utifrån skolans krav på objektivitet:

Den vanliga skolans kristendomsundervisning skall vara objektiv, dvs. den ska bara lära ut fakta och läraren får inte försöka påverka eleverna att tro eller inte tro. Konfirmandundervisningen är helt annorlunda.¹¹³

Även Jan Carlquist och Leif Kristiansson skriver om skolans krav på objektiv undervisning. När de i slutet av 1970-talet arbetar fram sitt läromedel anser de att "Genom den tolkning som skolans objektivitetskrav på vissa håll fått, har eleverna ofta fått möta utslätade, blodlösa livsåskådningar."¹¹⁴ De anser att subjektivitet är en lösning på problemet. Ungdomarna måste vara subjekt i undervisningen om man ska kunna lära dem att leva som kristna.

Innebörden i att *lära sig att leva som kristen* har förändrats genom årens lopp. Carlquist och Kristianssons uttrycker att konfirmandtiden ska vara en tid då konfirmanderna får ställas inför och börja pröva ett nytt livsalternativ.¹¹⁵ I denna process ska det ingå tid till att tänka igenom sin egen livssituation och sina livsfrågor. Det handlar inte längre om att lära sig att leva som kristen genom ett färdigt koncept som läraren presenterar, utan konfirmanderna ska utifrån sin egen livssituation och sina livsfrågor få möjlighet att pröva och ställas inför kristendomen som ett livsalternativ.

¹¹¹ Pleijel, 1963, s. 3.

¹¹² Ström, 1966, s. 9.

¹¹³ Ström, 1966, s. 9.

¹¹⁴ Carlquist & Kristiansson, 1978:2, s. 4.

¹¹⁵ Carlquist & Kristiansson, 1978:2, s. 3.

4.1.2 Samhällsförändring

I början av 1970-talet sker en tydlig förändring av konfirmandläromedlens målformuleringar. Författarna börjar tala om en samhällsförändring. En av författarna som tar sin utgångspunkt i denna förändring är David Olson. Olson anser att kyrkan under en längre tid har ställt frågor som ingen ställer, och inte lyckats att svara på de frågor som människor egentligen funderar över. Luthers katekes, som länge användes som undervisningsgrund i kyrkans undervisning, hade de rätta svaren på många frågor. Men Olson frågar sig om dessa frågor verkligen är relevanta för dagens människor. Han beskriver hur Luthers katekes fick sin profil gentemot katolicismen, en förutsättning som har förändrats avsevärt. Dagens samhälle ser annorlunda ut och "Nu gäller det att utveckla ett material med en profil gentemot ateism, sekularism och likgiltighet."¹¹⁶ Olson uttrycker: "Min bok vill visa de unga att en levande Gudstro både är ett behov hos och en personlig möjlighet för en modern, ung människa."¹¹⁷ På ett nytt sätt vill han tala till ungdomar om kristen tro. Han skriver att "Tiden som vi nu lever i är annorlunda, därför är denna bok det också."¹¹⁸ Han väljer att behålla det gamla budskapet, men formulera det med nya ord som talar till och engagerar unga människor.

David Olson är inte ensam om att i början av 1970-talet lyfta fram samhällsförändringen som en förutsättning för konfirmandläromedlens utveckling. Stig Eklund och Martin Lönnebo utkommer 1971 med läromedlet *Tro i vår tid*. De skriver:

I Guds ögon torde vår tid inte vara märkvärdigare än andra tider. Men vår bristande förmåga att i utbildningsexplosionens tidevarv förmedla evangeliet till nya generationer gör oss nästan förtvivlade. Vi har inte mycket att skryta med.¹¹⁹

Mitt i detta tidevarv skapar de en bok vars mål är att hjälpa läsarna att finna en tro som är relevant i vår tid. Varje tid måste förnya och finna sina pedagogiska former. Man kan inte bara plocka nedärvda mönster och stoff in i vår tids konfirmandpedagogik.

Även i *DU JAG VI* som skrevs 1975 av Birgitta och Jan Carlquist och Brita och Lennart Solén är ett viktigt mål att möta ungdomarna i ett samhälle som förändrats. Tanken till *DU JAG VI* uppstod då författarna såg att det i samhället hade blivit en alltför rå och hänsynslös syn på sexualitet och samlevnad. Denna råa syn mötte ungdomarna i tidningar, TV och filmer och den kunde bidra till att de påverkades okritiskt på ett negativt sätt.¹²⁰ I de två material som utgivits 1978 har författarna inte längre något behov av att lyfta fram samhällsförändringen som en central del i målbeskrivningen.

¹¹⁶ Olson, 1974, s. 15.

¹¹⁷ Olson, 1977, s. 5.

¹¹⁸ Olson, 1977, s. 5.

¹¹⁹ Eklund & Lönnebo, 1972, s. 8.

¹²⁰ Carlquist & Solén, 1975:2, s. 1.

4.1.3 Elevcentrering

I materialet kan man se hur eleven får allt större betydelse för undervisningens innehåll. Först ut med detta elevcentrerade mål är Ingmar Ström som skriver: "Att gå och läsa är att få hjälp att mogna på ett riktigt sätt."¹²¹ Konfirmandtiden handlar om mognad för eleven. Detta är dock bara början på ett synsätt som växer sig starkare och starkare. För Olson är målet tydligt: han vill tala till ungdomar och engagera dem. Konfirmanderna är i centrum. När Stig Eklund och Martin Lönnebo ger ut *Tro i vår tid* är en av deras visioner att undervisningen ska anpassas efter konfirmandernas förutsättningar och en av deras målprinciper är elevcentrering. De skriver:

I traditionell undervisning har vi alltför mycket varit koncentrerade på kyrkans lära. Vi menar inte, att det är fel. Tvärt om. Det är metodiken, som det är fel på. Kyrkans lära når inte fram till mottagaren, om vi inte börjar där denne just då befinner sig.¹²²

För Carlquist och Kristiansson är det viktigt att konfirmanderna får tid till att tänka igenom sin egen situation och sina livsfrågor. Detta är ännu ett tecken på den rådande elevcentreringen där ungdomarnas frågor skulle vara i centrum för undervisningen. Under tidsperioden som studeras kan man i läroböckerna se en rörelse från att ha kunskapen i centrum till att ha eleven i centrum. Kunskapen blir inte mindre viktig, men centreringen förändras. Metodiken som nu växer fram och som framkommer i målbeskrivningarna är elevcentrerad.

4.1.4 Kristus, troslära och livsfrågor

I det katekescentrerade läromedlet *Guds goda vilja* är målsättningen att konfirmanderna ska få lära sig kristen troslära. De ska under sin konfirmandtid lära känna Kristus, hans Ord och hans kyrka. När 1970-talet infinner sig tillkommer ytterligare ett kunskapsperspektiv, livsfrågor. David Olson presenterar i lärarhandledningen till *Den inre revolutionen* en dubbel målsättning: en kunskapsmässig/apologetisk målsättning och en existentiell målsättning. Den existentiella målsättningen siktar mot vad en inläringssituation kommer att betyda för elevens sätt att uppleva sig själv, sin värld och sin tro.¹²³ Nedan följer ett exempel ur Olsons lärarhandledning:

¹²¹ Ström, 1966, s. 9.

¹²² Eklund & Lönnebo, 1972, s. 11.

¹²³ Olson, 1974, s. 15.

Kunskapsmässig målsättning	Existentiell målsättning
Att konfirmanden lär sig något om skapelsens ordning och upplever denna ordning som en del av skaparens underverk och inte endast en slump. Första trosartikeln utantill.	Att konfirmanden upplever att allt han själv är och ser omkring sig är fullt av under. Att skapa en grund hos konfirmanden för både Lov och Tacksamhet. ¹²⁴

I *Tro i vår tid* har troslära en central placering. Författarna talar om en kristuscentrering. De skriver att vår kyrka inte har någon klar konfirmandteologi. Därför kan det i denna tid vara en hjälp att ha en tydlig riktning mot Kristus.¹²⁵ Kristuscentrering finns även i målen för *Det handlar om dig*. Författarna skriver att "Konfirmandtiden syftar naturligtvis delvis till att ge kunskaper. Men det centrala måste vara att hjälpa konfirmanderna fram till Jesus Kristus."¹²⁶ Parallellt med kristuscentrering finns livsfrågor. I målen anser författarna det viktigt att konfirmanderna får tänka igenom sina livsfrågor. I *Spelar du någon roll?* framkommer vikten av en jämn balans mellan troslära och livsfrågor.

4.2 Innehåll

Innehållsmässigt rymmer de granskade böckerna stor variation. De är var och en präglade av sina författare. Man kan se hur författarna på olika sätt förhållit sig till den rådande situationen och den genom tiderna använda katekesen.

4.2.1 Katekesen

Den äldsta av böckerna, *Guds goda vilja*, har ett innehåll som i sin struktur följer *Luthers lilla katekes*. Pleijel har använt sig av den typiska fråga-svarsmetodiken. Katekesens tid är inte förbi i och med Pleijel, utan även i senare läroböcker går det att finna kateketiska drag.

En bok som behållit den kateketiska strukturen är *Tro i vår tid*. Bokens innehåll är indelat i sex avsnitt: Troslära, Kyrkokunskap, Gudstjänst, Ta ställning – litanian i 20:e århundradet, Vi ser hans spår och Vi repeterar. Första avsnittet om troslära har ett kateketiskt upplägg. Vi möter kapitel som Jag tror på Gud, Fader och Skapare, Jag tror på Gud, Son och Frälsare, Jag tror på Gud, Ande och kraft, Be till Gud, Dopet – livets källa, Nattvarden – glädjens måltid. Trots den kateketiska uppbyggnaden skiljer sig presentationsformen från katekesen. Materialet innehåller mycket musik, liturgiska sånger, psalmer och lovsånger. Författarna talar om hur det är att vara ung idag. Dikter och tidningsartiklar används för att spegla konfirmandernas liv. I kapitlet *Det goda* möter läsaren budorden. Buden beskrivs som vägmärken som ska hjälpa en att finna rätt väg i livet. Buden har tolkats in i vår tid.

¹²⁴ Olson, 1974, s. 23.

¹²⁵ Eklund & Lönnebo, 1972, s. 11.

¹²⁶ Carlquist & Kristiansson, 1978:2, s. 3-4.

Nedan presenteras författarnas tolkning av andra budet bredvid Luthers tolkning i *Luthers lilla katekes*:

<p>2:a budet – Ödmjukhet</p> <p>Acceptera att det finns något som är större än stat, organisationer, parti och du själv.</p> <p>Guds namn ska inte användas i sammanhang, där det inte hör hemma.</p> <p>Försök att visa med ditt liv, att Gud lever.¹²⁷</p>	<p>ANDRA BUDET</p> <p>Du skall inte missbruka Herrens, din Guds, namn, ty Herren skall inte låta den bli ostraffad, som missbrukar hans namn.</p> <p><i>Vad betyder det?</i></p> <p>Vi skall frukta och älska Gud, så att vi inte brukar hans namn till onda önskningar, svordomar, vidskepelse, lögn och bedrägeri, utan åkallar det i all nöd, ber, tackar och lovar.¹²⁸</p>
--	--

Även *Spelar du nån roll?* har katekesens innehåll, men det presenteras i en annan ordning och med en annan betoning. Utgångspunkten i läroboken är ungdomars liv. Livsfrågor är centrala och innehållet presenteras i form av en tidning. Författarna blandar det kateketiska materialet med ungdomarnas egen situation. Ett exempel ur boken är artikeln "Jesus på skolgården":

Kerstin, 14 år – känner du henne? Det är den där tjejen på skolgården som alltid står ensam för sig själv. Ingen pratar med henne. Och är det nån som säger något, så är det nåt retligt eller elakt. Kerstin – det är Jesus det. För Jesus är hos alla som lider och har det svårt.¹²⁹

4.2.2 Nya vägar

I slutet av 1960-talet och i början av 1970-talet förekommer det läromedel som helt tar avstånd från katekesen. Ingmar Ström är banbrytande när han 1966 ger ut läroboken *Kom och se*. Bokens innehåll är på många sätt utmanade och väldigt långt ifrån det kateketiska stoff som man tidigare varit van vid. Ström delar in sin bok i avsnitten Arbetsmaterial, Livsorientering, Etisk-religiös livstolkning och Livet i kyrkan. Störst av dessa är avsnittet om livsorientering. Där möter läsaren frågor om arbetslivet, kärlekslivet och det sociala och politiska livet. Ström skriver om yrkesval, organisationer, relationer, värnplikt, dödshjälp och abort. Materialet är fyllt av en politisk anda. Konfirmander får uppgifter som: "Beskriv skillnaden mellan patriarkaliskt och demokratiskt näringsliv och samhälle."¹³⁰ "Tag reda på

¹²⁷ Eklund & Lönnebo, 1971, s. 109.

¹²⁸ *Den svenska psalmboken*, 2006, s. 1722.

¹²⁹ Guldbrandzén & Gustafson, 1978:1, s. 53.

¹³⁰ Ström, 1966, s. 36.

vad följande organisationer heter och vilka de representerar: LO, TCO, SACO, SAF, RLF. Är de idékollektiv eller aktionskollektiv?”¹³¹

En annan författare som väljer att prova nya vägar är David Olson. I lärarhandledningen till *Den inre revolutionen* berättar Olson hur han tänkt kring bokens innehållsliga urval. Många undervisningsmoment som av tradition varit med i läroböcker har Olson valt att plocka bort. Ämnen som högmässan och psalmboken saknas. Olson menar att de inte är bortplockade för att de inte längre är viktiga, utan för att man under den korta konfirmandtiden måste fokusera på att rusta ungdomarna till att kunna “[...] försvara sin kristna tro och uppleva den som relevant”.¹³² Olson anser att prästerna klarar av att undervisa om detta utan hans hjälp och att den bästa undervisningen kring dessa moment sker när man använder sig av de konkreta hjälpmedel som finns till hands. ”Det är mycket bättre att placera en riktig psalmbok i händerna på sina konfirmander än att ge dem ett arbetsblad om psalmboken.”¹³³ Ett centralt inslag i *Den inre revolutionen* är relationen mellan tro och vetande. Olson menar att ungdomarnas respekt för vetenskapens frågeställningar och resultat i hög grad präglar deras inställning till trosfrågor.¹³⁴ För Olson är det viktigt att kristendom inte bara handlar om kunskap, utan också om känslor och upplevelser.¹³⁵

4.2.3 Vetenskap och religion

Den inre revolutionen sticker ut gentemot de andra läroböckerna genom sitt vetenskapliga perspektiv. David Olson menar att ”Om vetenskap och religion respekterar varandra, kan de komplettera varandra.”¹³⁶ Ett vetenskapligt perspektiv kan underlätta för att kunna tro och förstå kristendom. Med detta som utgångspunkt använder sig Olson av vetenskapliga undersökningar och naturfenomen för att visa på Guds storhet och utmana läsarna till att ta ställning. Snökristallen får visa på skapelsens storhet¹³⁷ och en sociologisk undersökning utmanar läsaren kring temat fördomar.¹³⁸

I *DU JAG VI* förekommer också det vetenskapliga perspektivet. Författarna använder sig av statistik, men även av foton på foster, spermier och en film, *JAG*, med foton av Lennart Nilsson. De poängterar att man idag vet mycket mer om svaret på den naturvetenskapliga frågan om hur allt kom till än vad man visste för 100 år sedan. I materialet finns citatet: ”Skapelseberättelsen vill tala om att Gud har

¹³¹ Ström, 1966, s. 69.

¹³² Olson, 1974, s. 14.

¹³³ Olson, 1974, s. 13.

¹³⁴ Olson, 1977, s. 5.

¹³⁵ Olson, 1977, s. 11.

¹³⁶ Olson, 1977, s. 18.

¹³⁷ Olson, 1977, s. 19.

¹³⁸ Olson, 1977, s. 9.

skapat allt. Den säger inte hur det gick till. Frågan om hur det gick till är en fråga som naturvetenskapsmännen arbetar med.”¹³⁹ Trots sin vetenskapliga hållning är det tydligt att materialet är skapat för användning inom kyrkans verksamhet och inte i skolan. Materialet har ingen objektiv hållning, vilket visas genom citatet: ”Om Du tänker efter är det väl mycket tryggare och skönare att få tro att Gud har skapat allt än att tro att allt har kommit till av en ren slump.”¹⁴⁰

4.2.4 Livsfrågor

Begreppet *Livsfrågor* växte sig starkt under 1970-talet. Frågorna grundar sig i den moderna människans existentiella frågor och tolkningar. Det går att finna livsfrågor i Ingmar Ströms *Kom och se* från 1966. I avsnittet som Ström har valt att kalla för livsorientering finns funderingar kring arbetslivet, kärlekslivet och det sociala livet. Livsfrågeperspektivet finns därefter med i läroböckerna. David Olson skriver om människans inre kaos. Han funderar kring skuld känslor, meningslöshet, missbruksproblematik, självmord, nervsammanbrott, arbetsnarkomani, materialism och egoism. I *Tro i vår tid* har författarna gett livsfrågorna ett eget kapitel: Ta ställning – litania i 20:e århundradet. I denna del lyfts etiska dilemman och frågor. Genom tidningsartiklar med efterföljande frågor får konfirmanderna fundera och ta ställning kring bl.a. relationer, sex, ensamhet, stress, alkohol, tobak, svält, krig, abort, könsroller, självmord, arbete, narkotika, nedbusning, trafik och kristna program i radio och TV. Även i *Det handlar om dig* finns ett eget avsnitt för livsfrågor. Författarna väcker frågor kring värderingar, reklam, relationen mellan vuxna och tonåringar, vänskap, kärlek, gemenskap, miljö, våld, självmord, krig, abort och dödshjälp. De presenterar ämnena, väcker frågor, men ger inte många svar. Att svara är konfirmandernas uppgift. En fråga kan se ut på följande sätt:

Tonåringen ska ju börja frigöra sig från sina föräldrar. Det är alltid smärtsamt. Både för tonåringen och föräldrarna. Föräldrarna tycker det är smärtsamt därför att deras barn nu håller på att lämna dem. Kontakten är kanske inte längre lika naturlig och självklar som förr. Sånt tar tid att vänja sig vid. Och tonåringen tycker det är smärtsamt därför att... Ja, vad tycker du?¹⁴¹

I *Spelar du nån roll?* har man valt att följa samma struktur som Ingmar Ström. Författarna börjar i livsfrågorna för att sedan efterhand föra in den kristna tron i materialet.

4.2.5 Bibeln

I början av *Kom och se* skriver Ström: ”Det svåraste och viktigaste är kvar: bibeln. Den spar vi till längre fram.”¹⁴² I flera av läroböckerna har bibeln en framträdande roll. Författarna till *Tro i vår tid* har gett bibeln ett eget kapitel. Där presenterar de en form av bibelmeditation. Bibelmeditationen

¹³⁹ Carlquist & Solén, 1975:1, s. 2.

¹⁴⁰ Carlquist & Solén, 1975:1, s. 2.

¹⁴¹ Carlquist & Kristiansson, 1978:1, s. 41.

¹⁴² Ström, 1966, s. 18.

omnämns inte som *Lectio divina*,¹⁴³ men likheterna är många. Konfirmanderna ska läsa några verser ur bibeln, försöka att med fantasins hjälp se vad som hände, tänka in sig själva i berättelsen och ställa frågor som: Vad betyder händelsen för mig? Kan berättelsen betyda något för mig i mitt liv just nu?¹⁴⁴

I *Det handlar om dig och Spelar du nån roll?* finns aktuella bibelställen angivna på varje uppslag. Författarna till *Spelar du nån roll?* har dessutom valt att ge alla bibelställen en rubrik och en kort kommentar. Exempel: "**Hur är Gud?** 1 Timoteusbrevet 6:16 Ingen har sett Gud."¹⁴⁵ Bibelordet har en mycket central placering i läroboken och författarna försöker hela tiden knyta an till kapitlet och till ungdomarnas livssituation.

4.2.6 Jesus

"Det viktigaste i vår konfirmandförberedelse är inte läxor och regler och tankar och debatter, utan en levande gestalt, Jesus Kristus."¹⁴⁶ Orden är Ingmar Ströms, men i flera av läroböckerna får Jesus en central placering. Författarna talar om Jesus på olika sätt. Ström talar om den historiske Jesus. Han berättar om hur Jesus levde och lärde. Han tar bland annat upp frågan om jungfrufödelsens vara eller icke vara och menar att det handlar om ett ställningstagande. Det finns kristna som tror på jungfrufödelse och det finns de som inte gör det.¹⁴⁷

David Olson tar sin utgångspunkt i julevangeliet. Han skriver att budskapet som herdarna hörde på julmorgonen är, för en kristen, det viktigaste budskapet som människorna någonsin fått. Han fortsätter att ur olika perspektiv beskriva vad det innebär för oss att Gud kommer till oss i Kristus.¹⁴⁸ Han växlar berättelser som ungdomarna kan känna igen sig i med vad Jesus betyder för dem i deras liv.

Eklund och Lönnebo instämmer med författarna ovan om att det är viktigt med en kristuscentrering. Till skillnad från Ström menar de däremot att man bör undvika historisering, då ungdomar är mindre intresserade av historia än vad vi allmänt tror. "Vi bör försöka måla Kristus, berätta om hans ord, hans sätt att vara. Berätta mycket. Presentera Kristus."¹⁴⁹

Det handlar om dig är indelad i fyra delar och den andra av dessa handlar om Jesus. I berättande form får läsaren följa Jesu liv. Språket är enkelt och bibelcitater finns insatta i berättelserna.

¹⁴³ Medeltida andlig bibelläsning som har sin grund i den benediktinska klostertraditionen (Sjödén m.fl., 2009, s. 24).

¹⁴⁴ Eklund & Lönnebo, 1971, s. 149.

¹⁴⁵ Guldbrandzén & Gustafson, 1978:1, s. 23.

¹⁴⁶ Ström, 1966, s. 10.

¹⁴⁷ Ström, 1966, s. 96-97.

¹⁴⁸ Olson, 1977, s. 46 ff.

¹⁴⁹ Eklund & Lönnebo, 1972, s. 11.

4.3 Elevsyn

4.3.1 Fostras

Pleijel är tydlig med vad som krävs av konfirmanderna. Konfirmandundervisning är frivilligt, men den som är med måste följa reglerna. Konfirmanderna ska regelbundet delta i gudstjänsterna, komma ordentligt till lektionerna, läsa på läxorna och öva hemma på bön och bibelläsning.¹⁵⁰ Pleijel presenterar relativt stränga regler för eleven. Eleverna ska fostras till kristna medborgare. Denna syn är Pleijel ensam om bland de författare vars läroböcker studerats.

4.3.2 Frågor och samtal

Den inre revolutionen inleds: "Våra ungdomar lever i efterkristen tid. De har svårt att förstå både frågorna och svaren på kyrkans klassiska språk."¹⁵¹ Olson säger sig ha erfarenhet av hur de unga vill ha tron presenterad. Han vet vad de unga förstår och känslomässigt engageras av. Olson utgår ifrån att en respekt för vetenskapens frågeställningar och resultat präglar de ungas inställning till trosfrågor.¹⁵² Eleven ska svara på frågor, fundera och diskutera. De ska bli engagerade i kristendomen och inse att kristendom är den revolution som samhället behöver.

Att konfirmanderna är fyllda av frågor är viktigt för många av författarna. Ström menar att konfirmandåldern är det stadium i livet då ungdomar ska bli mogna människor. De är fyllda av frågor, framförallt de så kallade livsfrågorna. Ström skriver:

Det är först i tonåren som människan börjar att själv kunna påverka sin utveckling. Det är då man börjar fundera: vem är jag egentligen? Kan jag ändra mig? Kommer jag att bli en harmonisk, lycklig människa? En riktig vän för mina vänner, en bra partner i kärlek och äktenskap, en bra far eller mor? Det är starka känslor med i allt som rör en själv, och känslorna slår hårt åt båda hållen.¹⁵³

Ström är inte ensam om denna syn på eleven. Carlquist och Kristiansson lyfter fram att ungdomar befinner sig i en frigörande process, genom vilken de ska mogna till vuxna individer.

Eleverna förväntas inte bara ha frågor, utan också kunna samtala kring dem. Ungdomarna förväntas kunna ställa frågor och ge svar.

4.3.3 Sökande, aktiva och fria

Ström beskriver ungdomar som sökande och aktiva individer som lever i ett samhälle där utvecklingen går fort framåt. Mitt i denna sökande aktivitet har ungdomarna en fri vilja, de kan säga ja eller nej till Gud. "Du, som just läst den här boken, är älskad av Gud. Du är fri att inte bry dig om

¹⁵⁰ Pleijel, 1963, s. 3.

¹⁵¹ Olson, 1977, s. 5.

¹⁵² Olson, 1977, s. 5.

¹⁵³ Ström, 1966, s. 8.

alltsammans, och fri att säga ja till hans kärlek.”¹⁵⁴ Även Eklund och Lönnebo lyfter fram konfirmandernas fria vilja och ansvar. De menar att tro är något som man måste göra själv och uppmanar dem som läser boken att ta ställning. Ställning kan man dock inte ta förrän man vet vad det handlar om.¹⁵⁵ Även författarna till *DU JAG VI* lyfter fram konfirmandernas fria vilja och ansvar för sina handlingar. Det är Gud som har gett oss fri vilja och eget ansvar. Vi får själva välja om vi ska säga ja eller nej till Gud.

Författarna till *DU JAG VI* skriver att ungdomarna lever i ett samhälle där de genom TV, tidningar och filmer riskerar att på ett negativt sätt påverkas av en rå och hänsynslös syn på sexualitet och samlevnad.¹⁵⁶ Ungdomarna ska därför informeras och ledas till att själva kunna ta ställning och integrera en kristen sexualetik i sina liv. De ska få ställa frågor och samtala kring de problem som finns och kan uppstå. Materialet problematiserar, men det är ungdomarna som ska svara. Elevernas fria vilja är något centralt även i *Det handlar om dig* och i *Spelar du nån roll?*. Att eleverna själva ska svara ja till den kristna tron är viktigt för många av författarna.

4.3.4 Elevcentrering

Eklund och Lönnebo menar att kyrkans undervisning tidigare inriktats på kyrkans lära. Idag är det endast ett fåtal konfirmander som språkligt och tankemässigt är innanför troslärans ramar. Undervisningen kan alltså inte börja där, utan den måste vara upplagd så att konfirmanderna leds in innanför ramarna. Läraren måste gå utanför sin egen kontext och beträda elevernas mark. Undervisningen måste börja med det som ungdomarna anser vara viktigt och visa vad kyrkan har att säga om det. Undervisningen måste börja där ungdomar befinner sig. Carlquist och Kristiansson poängterar vikten av att eleven är subjekt i undervisningen. För författarna till *Spelar du nån roll?* är det viktigt att läromedlet möter konfirmanderna mitt i deras liv.

4.3.5 Samarbeta

Av författarna till *Tro i vår tid* förväntas eleverna kunna arbeta enskilt, i par, i större grupp och i helklass. Det är viktigt att eleverna kan samarbeta med andra elever. Detta anser även författarna till *DU JAG VI* som rekommenderar att diskussioner förs i helklass eller i grupper. I samtalen är det viktigt att läraren hela tiden finns till hands för ungdomarna. Vilken gruppstorlek som rekommenderas beror på frågorna och uppgifterna. De uppgifter som kan vara av känslig karaktär är till exempel bättre att redovisa i mindre grupper.

¹⁵⁴ Ström, 1966, s. 134.

¹⁵⁵ Eklund & Lönnebo, 1971, s. 8.

¹⁵⁶ Carlquist & Solén, 1975:2, s. 1.

4.4 Metoder

4.4.1 Katekesen

Som tidigare framkommit följer Gunnar Pleijels *Guds goda vilja* katekesens disposition. Bokens metodik är en fråga – svarsmetodik, exempel: "Vad menas med att *vara* en kristen? Det är att tro på Kristus och älska sin nästa."¹⁵⁷ Utöver denna metodik har Pleijel använt sig av tecknade bilder och fördjupningsavsnitt. Fördjupningsavsnitten har Pleijel valt att kalla för *kursivläsning*. Dessa läsningar är extra material som hjälper ungdomarna att fördjupa sin kristna tro. Överkursavsnitt finns även i *Tro i vår tid*.

Andra kateketiska drag som lever vidare är hänvisningar till Luther. I *DU JAG VI* använder sig författarna av Luthers förklaring till första trosartikel. De poängterar att den kan innehålla många svåra och främmande ord och rekommenderar att de skrivs ner och översätts gemensamt. Men trots det, för dagens ungdomar, främmande språket väljer författarna att ha med citatet i materialet.¹⁵⁸

Författarna till *Spelar du nån roll?* har haft som ambition att få med katekesens huvudstycken, även om inte läroboken är disponerad efter den. I lärarhandledningen har man gjort en lista över katekesens huvudstycken och vilka rubriker i läroboken som ersätter dem. Med dessa exempel kan man se att rester av katekesen finns kvar i läroböcker långt in på 1970-talet. Detta samtidigt som andra författare, exempelvis David Olson, är starkt kritiska och tar avstånd från katekesen.

4.4.2 Frågor

Läroböckerna är fyllda med frågor. Vid närmare undersökning går det att finna skillnader i frågornas utformning och användningsområden. I *Guds goda vilja* används frågorna, i likhet med äldre kateketisk litteratur, som en metod. Författaren ställer frågor som han direkt svarar på. Exempel: "Vad menas med att *tro* på Gud? Att lita på Gud."¹⁵⁹ Frågorna i Ingmar Ströms bok har karaktären av repetitions- och fördjupningsfrågor. De flesta av svaren går att finna i den text som de hör samman med. Vissa frågor fungerar som fördjupningsfrågor. Konfirmanden uppmanas till att ta ställning inom vissa specifika områden. Här framkommer den stora skillnaden mellan de olika frågevarianterna. I den äldre litteraturen svarade författaren själv på sina frågor, en uppgift som sedan lades på konfirmanden.

David Olson gör i sin lärarhandledning en reflektion kring människans relation till frågor. Han menar att det hör till människans natur att saker och ting ska vara enkla. Både lärare och elever uppskattar

¹⁵⁷ Pleijel, 1963, s. 4.

¹⁵⁸ Carlquist & Solén, 1975:1, s. 3.

¹⁵⁹ Pleijel, 1963, s. 18.

enkla frågor med enkla svar. För att göra frågor och svar mer meningsfulla för lärare och elever försöker han att undvika dessa enkla frågor.¹⁶⁰ Carlquist och Kristiansson menar att det är viktigt att "[...] ställa konfirmanderna inför upplevelser och frågor och inte inför våra svar på dem."¹⁶¹ Det är först när detta sker som största möjlighet finns för att något ska hända med ungdomarna.

I *DU JAG VI* använder sig författarna av frågor som hjälp för att starta upp samtal. Många av frågorna i materialet är etiska. De har väldigt olika karaktär, men ingen av dem har något givet svar. Tanken är att ungdomarna själva ska få fundera och vägledas i sina funderingar.

4.4.3 Samtal

För många av författarna är samtalet en viktig metod. Studerar man *Tro i vår tid* märker man snabbt att samtalet är bokens viktigaste metod. Läroboken är fylld av frågor som författarna vill att konfirmanderna ska samtala kring. Både i helklass och två och två. Guldbrandzén och Gustafson tror att kunskap som man samtalat kring stannar kvar längre.¹⁶² Även författarna till *DU JAG VI* förordar samtalsmetodiken. Detta för att "[...] den bäst skapar den atmosfär i vilken samlevnadsfrågor på ett naturligt sätt blir behandlade."¹⁶³ Utöver samtalsmetodik förespråkar författarna grupparbetsformen. Detta för att underlätta för konfirmander att våga tala och redovisa uppgifter som annars kan upplevas som svåra.

4.4.4 Variation

Ovan har presenterats ett antal olika metoder. Precis som framkommer i materialet kan en god undervisning inte enbart bygga på en metod. Variation är viktigt för inläringen. Carlquist och Kristiansson menar att många ungdomar ofta har svårt för att sysselsätta sig med samma sak under en längre tid. Det är därför viktigt att variera mellan olika arbetsformer. Ett sätt att variera lektionen på är att byta miljö, men variation kan även skapas genom filmer, diabilder, psalmer eller genom att göra vissa övningar manuellt, exempelvis klippa, klistra och rita.¹⁶⁴

4.4.5 Aktivitet

För många av författarna handlar tron inte bara om kunskap, utan om något som man måste få prova med hela kroppen. Den kristna tron handlar om en helhetsupplevelse för kropp och själ. Ingmar Ström skriver:

Man kan nästan aldrig övertyga någon om att trons värld är en verklig värld genom diskussioner och 'bevis' och övertalning. [...] Istället för att bara diskutera och bevisa säger vi i stället: kom och se, kom och

¹⁶⁰ Olson, 1974, s. 4.

¹⁶¹ Carlquist & Kristiansson, 1978:2, s. 2.

¹⁶² Guldbrandzén & Gustafson, 1978:2, s. 8.

¹⁶³ Carlquist & Solén, 1975:2, s. 2.

¹⁶⁴ Carlquist & Kristiansson, 1978:2, s. 4.

pröva! Pröva på att bedja – gärna i början till en okänd Gud, lyssna till kyrkans musik, försök att känna andakt och att lyssna i ditt eget inre. Tänk om det är så att trons värld är en verklig värld, fastän så många i vår tid aldrig har hittat den?¹⁶⁵

Ström anser att aktivitet är ett måste. Det handlar inte bara om att vara aktiv i diskussioner, utan om att komma och se, komma och pröva.

David Olson skriver att hans bok är svår att använda. ”Den är inte svår att läsa eller förstå men den kräver att aktivt engagemang av lärare och elever.”¹⁶⁶ För författarna till *Tro i vår tid* är det viktigt att lära konfirmander bön och andakt. På det sättet fostras de unga till att komma närmare Gud. Ovan presenteras två former av aktivitet, den kroppsliga och den tankemässiga. Ström vill att tron ska sätta sig i kroppen, medan Olson syftar till den tankemässiga aktiviteten. Ungdomarna ska vara aktiva i diskussioner och samtal.

Även Carlquist och Kristiansson delar åsikten om vikten av aktivitet. De menar att passiva, lyssnande elever sällan lär sig något. Istället rekommenderar de att växla arbetsformer och hela tiden sträva efter att åstadkomma en inre aktivitet. Som lärare ska man låta konfirmanderna fundera, diskutera och själva söka svaren.

4.4.6 Livet och eleven i centrum

Många författare sätter eleven och det vardagliga livet centrum. När Ingmar Ström skriver om tro gör han det med utgångspunkt i livet här och nu. Han skriver: ”Kristendom är inte berättelser om något, som hände för länge sen. Det är ingenting som kommer sen, nån gång, när jag blir färdig. Det gäller *nu*.”¹⁶⁷ Detta tankesätt styrker användandet av livsfrågor. En metod som används flitigt i flera av läroböckerna. Eklund och Lönnebo presenterar sin metod på följande sätt: ”Vi börjar i de existentiella frågorna. Och arbetar vi med dem, upptäcker eleverna ganska snart, att det är omöjligt att undvika ord som skuld, Gud eller mening.”¹⁶⁸ Undervisningen måste ha sin utgångspunkt i de frågor som eleverna ställer, i det liv som ungdomarna lever.

Författarna har olika tekniker för att möta konfirmanderna där de befinner sig. Carlquist och Kristiansson som författat *Det handlar om dig* menar att ungdomar lever i en bildvärld och i ett samhälle med ett högt tempo. På grund av detta har de valt att vara sparsamma med texter och istället fylla sidorna med bilder som de hoppas har en lugnande effekt. De menar att det är först om man lyckas skapa ett lugn och en stillhet som innehållet i undervisningen kan nå fram.¹⁶⁹ Carlquist

¹⁶⁵ Ström, 1966, s. 9-10.

¹⁶⁶ Olson, 1974, s. 4.

¹⁶⁷ Ström, 1966, s. 134.

¹⁶⁸ Eklund & Lönnebo, 1972, s. 13.

¹⁶⁹ Carlquist & Kristiansson, 1978:2, s. 2-3.

och Kristiansson är inte de enda som tror på att bilder kan ha en lugnande effekt. I *Spelar du nån roll?* finns det mellanuppslag som inte hör direkt till lärokursen. Uppslagen innehåller bildmaterial med korta texter. Dessa är tänkta som avkopplingsmaterial, andaktsmaterial eller fördjupning.

För att möta ungdomar där de befinner sig har författarna till *Spelar du nån roll?* valt att redigera sin lärobok som en tonårstidning. Denna utformning ger läraren flexibilitet då han kan välja och vraka fritt i materialet. För ungdomar är det naturligt att läsa sin tidning genom att bläddra fram och tillbaka, läsa vissa rubriker, vissa artiklar och vid ett senare tillfälle läsa något annat. Även i *Tro i vår tid* har författarna inspirerats av tidningar och använder sig av löpsedlar.

4.4.7 Bibel och psalmbok

Utöver lärobok är de flesta författarna överens om att varje konfirmand ska ha tillgång till en bibel och en psalmbok. Dessa båda är grundläggande i undervisningen. För Pleijel är bibelläsning ett krav, men trots att kravet försvinner finns rekommendationen kvar. Författarna till *DU JAG VI* rekommenderar ungdomarna att läsa ur bibeln och elevhäftet rymmer en hel del bibelcitater och psalmverser från psalmboken. Då det är viktigt med variation i undervisningen rekommenderar Carlquist och Kristiansson psalmen som ett medel. Psalmer och andliga sånger kan ha en viktig pedagogisk funktion och hjälpa till att skapa variationsrikedom.¹⁷⁰

Bibelanvändandet i konfirmandundervisningen är inte helt oproblematiskt. Många frågar sig hur mycket man ska låta konfirmanderna möta originaltexten. Guldbrandzén och Gustafson har löst det genom ett flexibelt material. I läroboken återfinns läsarna rubriken ORDET. Under den anges en bibeltext plus en kort tolkande mening.

Sätten att använda bibeln i undervisningen är många. Som jag tidigare skrivit presenterade Eklund och Lönnebo en bibelmeditation. Ett helt annat sätt att närma sig bibelns texter på är de som Guldbrandzén och Gustafson föreslår. Bibeltexterna är även ett återkommande inslag i de andakter och gudstjänster som konfirmanderna ska delta i.

4.4.8 MAKIS

I materialet kan man se att den svenska skolans undervisningsprinciper, MAKIS, lyser igenom. I lärarhandledningen till *Tro i vår tid* presenterar författarna principerna.¹⁷¹ MAKIS står för motivation, aktivitet, konkretion, individualisering och samarbete. De menar att en undervisning som präglas av dessa är en funktionell undervisning.

¹⁷⁰ Carlquist & Kristiansson, 1978:2, s. 4.

¹⁷¹ Eklund & Lönnebo, 1972, s. 15 ff.

Motivation: Människan är biologiskt-psykiskt en selektiv varelse. Hon lär sig framförallt det hon har nytta av. Därför är det viktigt att hela tiden motivera eleverna och få dem att känna att kunskapen är relevant.

Aktivitet: Man lär sig bäst genom att själv får vara aktiv i processen. Ofta är det så att man först förstår en sak när man själv har prövat på den.

Konkretion: Genom att själva vara aktiva, skapa och pröva sig fram ska eleverna konkretisera sina upplevelser och kunskaper.

Individualisering: Det är viktigt att ta hänsyn till den enskilde konfirmandens förutsättningar. Författarna presenterar tre alternativ att tillmötesgå olika konfirmanders behov:

1. Använda läromedel
2. Skilja mellan grundkurs och överkurs
3. Undervisningen bör rikta sig mer till hjärtat än till hjärnan

Samarbete: Samarbete kan ske mellan elev och elev, lärare och lärare, elev och lärare.¹⁷²

5. Analys av måldokument och konfirmandläroböcker

I följande avsnitt studerar jag hur måldokumentet och konfirmandböckerna från tidsperioden 1962-1978 förhåller sig till varandra. Jag använder mig av samma kapitelindelning som tidigare: mål, innehåll, elevsyn och metod. Slutligen kommer ett avsnitt som jag valt att kalla för *Helhetsperspektiv*. Där är min ambition att redogöra för hur dessa fyra ämnen påverkar och samverkar med varandra.

5.1 Mål

Tidigare i uppsatsen har det framkommit att den stora skillnaden mellan måldokumentens målsättning är deras relation till objektivitet. I läroplanerna från grundskolan lyfts objektiviteten fram som en grundförutsättning för undervisningen, medan man i kyrkan vill leda ungdomarna till ett positivt kristet ställningstagande. Ungdomarna ska lära sig att leva som kristna. I måldokumentet från kyrkan har man inte nämnt objektivitet som något som man måste förhålla sig till, utan detta har skett på ett naturligt sätt genom de målsättningar man ställt upp. Däremot har vissa av läroböckernas författare lyft fram skolans krav på objektivitet. Ingmar Ström kommenterar att den vanliga skolans kristendomsundervisning ska vara objektiv och utifrån detta skriver han att

¹⁷² Eklund & Lönnebo, 1972, s. 17.

konfirmandundervisningen bör vara helt annorlunda. Även Carlquist och Kristiansson talar om objektiviteten och menar att den lett till att eleverna ofta fått möta "[...] utslätade, blodlösa livsåskådningar."¹⁷³ Lösningen på detta problem anser Carlquist och Kristiansson är att låta ungdomarna vara subjekt i undervisningen. Detta motsäger dock inte tanken på en objektiv undervisning. Målsättningen att eleven ska vara i centrum finns i både skolans och kyrkans läroplaner.

I kapitlet om skolans läroplaner framkommer det att det inte har varit helt enkelt att förhålla sig till kravet på en objektiv undervisning. Formuleringen "Den skall också ge kännedom om de strömningar, som satt de religiösa sanningarnas värde i fråga [...]"¹⁷⁴ är inte helt okomplicerad. Fil. dr Stellan Arvidson skriver att skolans undervisning genom århundraden har stått i kyrkans tjänst och att man har haft svårt att ge upp detta monopol.¹⁷⁵ Arvidson syftar på att kyrkan har haft svårt att släppa taget, men citatet ovan visar att även skolan har haft svårt att förhålla sig till en kristendomsundervisning utan stöd i kyrkans tro. Karl-Göran Algotsson skriver att man på kulturradikalt håll riktade stark kritik mot skolornas religionsundervisning eftersom de trots talet om objektivitet försökte förmedla kristen tro till eleverna.¹⁷⁶

Objektiviteten har diskuterats och i skolöverstyrelsen skrift *Tonåringen och livsfrågorna* finns samma lösning på problematiken som Carlquist och Kristiansson presenterade ovan. Den menar att kravet på att undervisningen ska ske utan att auktoritativt påverka eleverna i en viss riktning har missförstått och skapat en rädsla för undervisning i tros- och livsåskådningsfrågor. Lösningen på detta är att låta eleverna vara subjekt i undervisningen. I skriften beskrivs en undervisning som tar upp frågor som är väsentliga och relevanta för eleven. Den förklarar:

Om undervisningen läggs upp som ovan skisserats kommer den att både engagera och påverka utan att komma i konflikt med kravet på objektivitet. Det är snarare så att objektiviteten på detta sätt får en riktigare och djupare innebörd, då undervisningen tar sin utgångspunkt hos eleverna i deras frågor och behov av orientering kring väsentliga problem.¹⁷⁷

Trots att konfirmandböckernas författare anser att konfirmandundervisningen ska vara annorlunda än skolans undervisning kan man finna flera paralleller till grundskolans läroplaner. Som framkommit ovan finns det en sak som är gemensam i alla målformuleringar och det är att eleven ska vara i centrum för undervisningen. I konfirmandläromedlen från den valda tidsperioden är det tydligt att det har skett en rörelse från kunskapen i centrum till eleven i centrum. Pleijel sätter i *Guds goda vilja*

¹⁷³ Carlquist & Kristiansson, 1978:2, s. 4.

¹⁷⁴ Lgr 62, s. 217.

¹⁷⁵ Arvidson, 1970, s. 39.

¹⁷⁶ Algotsson, 1975, s. 508.

¹⁷⁷ *Tonåringen och livsfrågorna*, 1969, s. 108.

kunskapen främst, men i och med Ströms *Kom och se* sker en förändring och eleverna sätts i centrum. Citatet ur *Tro i vår tid* visar på ett tydligt sätt denna förändring:

I traditionell undervisning har vi alltför mycket varit koncentrerade på kyrkans lära. Vi menar inte, att det är fel. Tvärt om. Det är metodiken, som det är fel på. Kyrkans lära når inte fram till mottagaren, om vi inte börjar där denne just då befinner sig.¹⁷⁸

I boken *In i livsfrågorna* uttrycks samma sak men med andra ord: "En svårighet, som vi i traditionell konfirmandundervisning ofta upplevt, är att konfirmandernas intressen och frågor inte svarat mot det kyrkan varit intresserad av att förmedla."¹⁷⁹ Den gamla katekesundervisningen satte kunskapen i centrum. Den nya metodiken sätter istället eleven i centrum. I boken *Kyrkans utbildning* skriver man att en utbildning vars enda mål är att överföra kunskapsstoff till en mottagare, utan att ta hänsyn till dennes förutsättningar och behov, bör betraktas som otillräcklig. Istället menar man att en utbildning ska ha sin utgångspunkt i deltagarnas egna förutsättningar, behov och upplevelser.¹⁸⁰ Elevcentrering är det centrala i den nya metodiken.

I samband med elevcentreringens framväxt kommer också livsfrågor in i undervisningen. David Olson har i *Den inre revolutionen* en dubbel målsättning: en kunskapsmässig/apologetisk målsättning och en existentiell målsättning. Det är viktigt att hålla en jämn balans mellan kunskapsfrågor och existentiella frågor. Selander poängterar att Olson var tidig med att föra fram en livstolkning och en tolkning av det kristna budskapet med existentiella förutsättningar.¹⁸¹ Att livsfrågorna vuxit fram parallellt med elevcentrering tydliggörs när man studerar grundskolans läroplaner. I Lgr 62 står fortfarande kunskapen i första rummet och man talar om "religiösa grundfrågor",¹⁸² medan man i Lgr 69 har satt eleven i centrum och ändrar beteckningen till "livsåskådningsmässiga grundfrågor".¹⁸³

Många av konfirmandböckernas målbeskrivningar utgår från den samhällsutveckling som sker. David Olson beskriver tiden som vi lever i som annorlunda. *Tro i vår tid* skrivs för att i utbildnings-explosionens tidevarv förmedla en tro i vår tid. I båda läroböckerna försöker man förhålla sig till samhällsutvecklingen, vilket även författarna till *DU JAG VI* gör då de skriver att det är viktigt att våga möta ungdomarna i ett samhälle som förändrats. I läroböckerna skrivs det enbart om målens relation till det nya samhället i början av 1970-talet. I böckerna från 1978 har det försvunnit. Det är viktigt att uppmärksamma att när författarna talar om förändringsarbete handlar det inte bara om förändring utifrån de förhållanden som råder i skolans verksamhet, utan också förändring i förhållande till sin

¹⁷⁸ Eklund & Lönnebo, 1972, s. 11.

¹⁷⁹ Bentzer m.fl., 1979, s. 7.

¹⁸⁰ *Kyrkans utbildning: förutsättningar och principer: ett arbetsmaterial*, 1978, s. 27.

¹⁸¹ Selander, 1982, s. 53.

¹⁸² Lgr 62, s. 217.

¹⁸³ Lgr 69, s. 175.

egen historia. Olson menar att katekesens disposition nu är förlegad och att man måste finna en ny metod som talar till dagens ungdomar.

Men även skolans måldokument visar på en förändring i samhället. Det framkommer i den förändrade synen på kristendom som går från att vara grunden samhället vilar på¹⁸⁴ till att vara det som genom århundraden har präglat vårt land.¹⁸⁵ Olson talar i början av 1970-talet om att det nu handlar om att skapa sig en profil gentemot ateism, sekularism och likgiltighet.¹⁸⁶ Författarna till *Tro i vår tid* talar om en utbildningsexplosion¹⁸⁷ och i *Kyrkans utbildning* skriver man att samhället satsar starkt på en pedagogisk utveckling.¹⁸⁸ I boken *En ny konfirmandpedagogik?* beskrivs tiden som industrialiseringens och urbaniseringens tid. Författarna beskriver samhället som pluralistiskt och dess utveckling går väldigt snabbt framåt. Utvecklingen sägs bero på att kunskapen snabbt vuxit inom de tekniska och naturvetenskapliga områdena. Denna process har lett till högre ekonomisk standard, ökad social trygghet och ökad fritid, men även rationaliseringar, högre utbildningskrav, omskolning och befolkningsomflyttningar.¹⁸⁹ Många förändringar var i rörelse på en gång.

I Skolöverstyrelsens undersökning *Tonåringen och livsfrågorna* framkommer det att det i mötet med elever är viktigt att vara medveten om att deras uppväxt- och erfarenhetsbakgrund är en annan än den vuxna generationens. Sekularisering, urbanisering och internationalisering har lett till att frågor och problem upplevs och formuleras annorlunda än för bara något eller några årtionden sedan. Denna förändring leder till att de ungas hållning och synsätt ofta avviker från den äldre generationens.¹⁹⁰ Rune Larsson skriver att utgångspunkten alltid är samhället när man talar om människor och kunskap. Den lärande människan lever i ett samhälle som formats av sin historia, politik, kultur och religion. Men samhället påverkas inte bara av det som varit, utan förändringen sker konstant och människan är både del av och aktör i skeendet.¹⁹¹ Kunskapsutvecklingen och samhällsutvecklingen hör nära samman.

När man studerar likheter och skillnader i måldokumenterna måste också den stora skillnaden mellan målformuleringarna i kyrkans måldokument nämnas. I Lp 68 är målet med konfirmandundervisningen dopundervisning och undervisningen får inte betraktas som en fristående del av kyrkans verksamhet. I RI 78 sätts däremot eleven främst, vilket innebär en ändrad fokusering i arbetet. En annan skillnad är att man i Lp 68 talar om Svenska kyrkans konfirmandundervisning,

¹⁸⁴ Lgr 62, s. 221.

¹⁸⁵ Lgr 69, s. 176.

¹⁸⁶ Olson, 1974, s. 15.

¹⁸⁷ Eklund & Lönnebo, 1972, s. 8.

¹⁸⁸ *Kyrkans utbildning: förutsättningar och principer: ett arbetsmaterial*, 1978, s. 14.

¹⁸⁹ Andrén m.fl., 1967, s. 12-13.

¹⁹⁰ *Tonåringen och livsfrågorna*, 1969, s. 107.

¹⁹¹ Larsson, 2009, s. 43.

medan man i RI 78 använder sig av orden församlingens konfirmandarbete. Undervisning har blivit arbete, vilket talar för nya metoder och en verksamhet som inte enbart handlar om undervisning. Bengt Wadensjö uttrycker det: "Det är således i denna nya läroplan en kraftig förskjutning från en äldre generations katekesplugg till ett elevcentrerat och elevorienterat konfirmandarbete."¹⁹²

Ansvar för undervisningen vilar heller inte längre endast på den enskilda prästen som fått i uppdrag att bedriva undervisning, utan hela församlingen är ansvarig för konfirmandarbetet. Man för fram att idealet är att arbeta i arbetslag kring konfirmanderna och att man ska ge utrymme för icke prästviga att medverka i konfirmandarbetet.¹⁹³

En annan viktig skillnad i kyrkans riktlinjer är att målbeskrivningen i Lp 68 enbart innehåller mål, medan man i RI 78 har valt att placera metoder i målformuleringen. Detta visar på de olika måldokumentens hållning till metodik. Författarna bakom Lp 68 ville egentligen inte förespråka en särskild metod. De menade att det var viktigt att inte fastna i undervisningens traditionella former, utan att beakta de resultat som den moderna pedagogikforskningen bjöd på.¹⁹⁴ I likhet med Brattgårds tankar strävade kommittén efter en sammanhållen dopundervisning med Jesus i centrum.¹⁹⁵ Kommittén bakom RI 78 ville heller inte förespråka en särskild metod, men misslyckades med detta. RI 78 har en elevcentrerad hållning. Konfirmanden är i centrum och utifrån sina egna förutsättningar ska han/hon få erfarenhet av kristen tro. I RI 78 möter man inte heller några riktlinjer för innehåll. Wadensjö beskriver de nya riktlinjerna som en pedagogisk och pastoral revolution.¹⁹⁶

5.2 Innehåll

Katekesen har genom tiderna spelat en stor roll för kyrkans och skolans undervisning. Förändringar började ske i och med 1919 års undervisningsplan då den svenska skolan tog avstånd från katekesen som lärobok. Detta påverkar både skolans och kyrkans undervisning och när Lp 68 kommer är inte längre kyrkans läroböcker låsta till dess disposition. Däremot anses fortfarande katekesens innehåll vara viktigt. Det fria förhållningssättet till katekesens disposition finns kvar i RI 78. Där säger man dock att man nått fram till den brytpunkt då det är dags att bryta en månghundraårig tradition. I *En ny konfirmandpedagogik?* reflekterar författarna kring katekesens funktion som huvudtext för konfirmandarbetet inom Svenska kyrkan. De skriver att vi ska undervisa i kristen tro så som den framkommer i bibeln och i bekännelseskriterierna, bland vilka *Luthers lilla katekes* är en. Författarna ställer frågorna: "Vilken var den kyrkopolitiska situationen och den teologiska bakgrunden till Luthers

¹⁹² Wadensjö, 1980, s. 108.

¹⁹³ RI 78, s. 11.

¹⁹⁴ Lp 68, s. 9.

¹⁹⁵ Brattgård, 1970, s. 169.

¹⁹⁶ Wadensjö, 1980, s. 115.

lilla katekes?”¹⁹⁷ ”Vad är i denna katekes skrivet med syftning på furste- och överhetssamhället, bonde- och hantverksyrkena, by- och småstadsgemenskapen och vad äger uppenbarligen inte tillämpning på dagens industrialiserade och urbaniserade samhälle? Och vad är tillämbart?”¹⁹⁸ Författarna svarar inte på sina ställda frågor, däremot kan man genom frågorna utläsa en kritik mot att direkt flytta över innehållet i *Luthers lilla katekes* till vår tid. Även om de flesta av läroboksförfattarna inte använder sig av katekesens disposition och innehåll rakt av, har de på olika sätt förhållit sig till den.

Pleijel använder sig av katekesens disposition och innehåll, vilket inte är helt överraskande då läroboken gavs ut före 1968 och det fria förhållningssättet till katekesen blev praxis. Mer häpnadsväckande är att Ingmar Ströms lärobok, som också den utkom före 1968, helt avviker från katekesens upplägg och innehåll. Ströms lärobok väckte mycket uppseende när den kom och kritiken var hård. Bengt Wadensjö skriver att *Kom och se* innehållsligt markerade ” [...]en brytning med katekestraditionen och en orientering mot existensiella och etiska frågor”.¹⁹⁹ En intressant iakttagelse är att Karl-Erik Brattgård rekommenderar samma disposition i sin kursplan som Ström använde sig av i *Kom och se*. Brattgård har valt att kalla området för *Ett liv i ansvar* och som målsättning för detta skriver han:

Att ge en orientering om vad ett moget liv innebär utifrån kristna värderingar och att ställa ungdomarnas egna bedömningar i relation till evangeliets.²⁰⁰

Ström och Brattgård har liknande målsättningar, att konfirmanderna ska mogna som kristna individer, men ändå uppstår en konflikt kring *Kom och se*. Vill man läsa mer om debatten kring Ströms bok hänvisar jag till Birgitta Wallinders avhandling *Tradition och förnyelse i Svenska kyrkans konfirmandundervisning*.²⁰¹

Av de författare vars läroböcker publicerats efter 1968 ställer en del sig kritiska till katekesen, medan andra har använt sig av valda delar. I *DU JAG VI* använder sig författarna av Luthers förklaring till första trosartikelns och författarna till *Spelar du nån roll?* har haft som ambition att få med katekesens huvudstycken, även om inte läroboken är disponerad efter den. Av detta kan man konstatera att rester av katekesen finns kvar i läroböckerna långt in på 1970-talet. En intressant iakttagelse är att man även i Lgr 62, trots avståndstagande från katekesen 1919, rekommenderar att använda sig av Luthers förklaringar i undervisningen.

¹⁹⁷ Andrén m.fl., 1967, s. 24.

¹⁹⁸ Andrén m.fl., 1967, s. 24.

¹⁹⁹ Wadensjö, 1980, s. 66.

²⁰⁰ Brattgård, 1970, s. 85.

²⁰¹ Wallinder, 1990, s. 142 -161.

Grundskolans läroplaner ger uttryck för att skolans religionsundervisning ska innehålla en grundläggande kristendomskunskap. Bibelkunskap är viktigt och eleverna ska undervisas i kristendomens historia, mission, diakoni och ekumenik. När Lgr 69 kommer breddas kunskapskravet gällande övriga religioner och livsåskådningsfrågor. Men även kristendomskunskapen utökas till att beröra flera kristna riktningar. I både kyrkans och skolans måldokument uppmärksammas mångfalden av livsåskådningar. Stora delar av innehållet som presenteras i skolans måldokument ska också finnas med i kyrkans undervisning. Skolan ger en objektiv grund som kyrkan kan bygga vidare på. Kyrkans undervisning ska genomsyras av den grundsyn och bekännelse som katekesen förmedlar. Utöver detta grundläggande bör undervisningen enligt Lp 68 innehålla den kristna etikens tillämpning på centrala samlevnadsfrågor. Man skriver att etik inte främst är en samling bud och förbud utan en total livshållning med det gudomliga kärleksbudet som högsta norm.²⁰² Även i RI 78 talar man om etik och där får ämnet ännu mer plats och jämföras med troslära. Liknande frågor som exemplifieras som etiska benämns i Lgr 62 som etiska och religiösa grundfrågor och i Lgr 78 som etiska och livsåskådningsmässiga grundfrågor. Frågorna som ska diskuteras är av samma slag, skillnaden är skolans objektiva hållning. I Lgr 69 presenteras ämnesområdet med följande ord: "Väsentliga livsfrågor: Frågor kring livsåskådning och etik med särskild tonvikt på för ungdomar aktuella problem, belysta utifrån dels den kristna tros- och livsuppfattningen, dels andra livsuppfattningar."²⁰³ Här förs ytterligare ett begrepp in: livsfrågor. Trots att begreppsdefinitionen är mer komplicerad än vad jag nu uttrycker så är begreppet *livsfrågor* det som får stå för de för ungdomar aktuella frågeställningar som växte sig starka inom pedagogiken under 1970-talet. I boken *Livstolkning* citerar Selander B-E Benktson som ska ha sagt att styrkan i begreppet livsfråga är att det i sin mångtydighet är en mycket användbar pedagogisk term som ger uttryck åt en problemgemenskap av existentiell natur.²⁰⁴ Selander kommenterar uttalandet:

Genom att utgå från att livsfråga i första hand är en pedagogisk term, ett led i en didaktisk-metodisk analys, som pekar på behovet av att undervisningsprocessen innefattar vad **eleverna** upplever som problematiskt, men samtidigt meningsfullt att bearbeta och diskutera, kan man undvika en principiell diskussion om begreppets innehåll och räckvidd i teologisk och filosofisk mening.²⁰⁵

På detta sätt är termen livsfråga aktuell för läroböckernas författare. Livsfrågor förs in i de undersökta läroböckerna i och med Ströms *Kom och se* och därefter är de återkommande inslag. Författarna väljer att förhålla sig till dem på olika sätt. Eklund och Lönnebo har i *Tro i vår tid* valt att placera livsfrågorna i ett eget kapitel, vilket också Carlquist och Kristiansson har gjort i *Det handlar om dig*. Olson blandar däremot livsfrågor med troslära.

²⁰² Lp 68, s. 14-15.

²⁰³ Lgr 69, s. 176.

²⁰⁴ Selander, 1994, s. 82-83.

²⁰⁵ Selander, 1994, s. 83.

Det går att finna två linjer/utgångspunkter för livsfrågor i läroböckerna. Den ena linjen är den som Ström driver och som återfinns i Lp 68 och hos Brattgård och det är den som handlar om att mogna, arbete och fritid, politik och samhällsansvar, krig och fred, nöden i världen, mannen och kvinnan.²⁰⁶ Den andra linjen återfinns i Lgr 69 II och den rör ämnen som liv och död, ansvar och skuld, lidande och medmänsklighet, kärlek och sexualitet, ensamhet och gemenskap, rädsla och trygghet, ångest och meningslöshet.²⁰⁷ Den andra linjen är den som kom att bli vanligast efter 1970-talets mitt. I början av 1970-talet löpte de båda linjerna parallellt.

Bibeln är viktig i all form av kristendomsundervisning. I materialet framkommer det att bibel användandet är variationsrikt. Man kan upptäcka skillnader mellan skola och kyrka, men också inom kyrkan. I skolans måldokument betraktas bibeln först och främst som en urkund vars innehåll bör finnas med i religionsundervisningen. Det är viktigt att bibelns innehåll levandegörs i sitt historiska sammanhang. Inom kyrkan är bibeln en helig skrift som talar om den kristna tron. För kommittén bakom RI 78 är det viktigt att de bibliska texterna ska tillämpas i de ungas egen situation. Läsningen ska ge dem sådana erfarenheter av bibeln, att de själva i den upptäcker viktiga sanningar om tillvaron och sig själva. Man ska uppleva texterna och inte bara läsa dem hemma. Olle Ekman skriver att bibeln kan vara en hjälp för ungdomar att identifiera sig med de mest skilda röster i kamp och förtröstan. En förutsättning för detta är att de förstår bibelns språk. Därför är det viktigt att läraren hjälper sina elever att förstå de religiösa symbolerna i bibeln.²⁰⁸ I läroböckerna framkommer olika sorters bibel användande. Författarna till *DU JAG VI* rekommenderar konfirmanderna att läsa ur bibeln, Pleijel ställer bibelläsningsskrav på ungdomarna och Eklund och Lönnebo använder sig av en bibelmeditation. Variationerna är många, men för alla är bibeln ett viktigt pedagogiskt redskap.

5.3 Elevsyn

Den elevsyn som präglar tidsperioden som undersökts är, precis som framkommit tidigare i kapitlet under *Mål*, att eleven ska vara i centrum. I grundskolans läroplaner kan man se en utveckling vad gäller det elevcentrerade arbetet. I Lgr 62 talar man om vikten av att eleverna samverkar med varandra och man pålyser att eleverna ska vara aktiva. Till detta läggs frågeperspektivet i Lgr 69. Genom aktivt deltagande ska eleverna samverka med varandra och utgångspunkten ska vara deras egna frågor.

Samverkan → Aktivitet → Frågor

²⁰⁶ Lp 68, s. 16.

²⁰⁷ Lgr 69 II, s. 14.

²⁰⁸ Ekman, 1969, s. 87.

Att eleverna ska vara aktiva i undervisningen framkommer även i Lp 68. I just denna fråga ligger måldokumenterna väldigt nära varandra, vilket de även gör i synen på att eleverna ska kunna samverka med andra. För många av författarna tillkommer även perspektivet att eleverna är fria. De är fria att säga ja eller nej till Gud.

En annan förändring som sker under tidsperioden är övergången från att eleverna ska fostras till att de ska hjälpas.

Fostras → Hjälpas

I Lgr 62 talas det om att en av skolans uppgifter är att fostra eleverna till samhällsmedborgare. Även i Lp 68 framgår det att en viktig uppgift är att fostra eleverna. Kyrkan ska tillsammans med skola och samhälle fostra ungdomarna. I läroböckerna är det endast i Pleijels bok som målet att eleverna ska fostras blir tydligt. Begreppet börjar försvinna i och med Lgr 69 och i RI 78 har det i princip ersatts av att eleverna ska hjälpas. Författarna till *En ny konfirmandpedagogik?* anser att dagens konfirmander behöver hjälp: "De behöver hjälp med sina frågor om bl a arbetet, kärlekslivet, lidandet, döden och mycket annat som rör sig i deras värld."²⁰⁹ Ström, Olson och många andra av författarna anser även de att eleverna har frågor. Och precis som hos författarna till *En ny konfirmandpedagogik?* är det livsfrågor som är de centrala frågorna. I Skolöverstyrelsens undersökning *Tonåringen och livsfrågorna* görs en lista på de frågor som i elevundersökningarna ansetts viktigast. De tio viktigaste frågorna för tonåringarna i undersökningen är:

- om rasproblem
- om kärlek och sexualitet
- om alla människor har lika värde
- om varför det finns så mycket lidande i världen
- om internationella motsättningar och samförståndssträvanden (krig och fred)
- om dödshjälp (åt svårt lidande, obotligt sjuka)
- om narkotika
- om ungdomens inställning till samhället
- om kontaktsvårigheter i tonåren
- om ungdomens inställning till skolan²¹⁰

Detta visar att inte bara författarna ansåg att livsfrågor var viktiga för ungdomarna, utan att även ungdomarna var intresserade av livsfrågor. Eleverna vill samtala kring frågor som handlar om de grundläggande mänskliga villkoren av personlig och social natur. Av de två linjer jag presenterade i förra avsnittet ligger dessa frågor närmast de som presenterades i Lgr 69 II. I sammanhanget kan det

²⁰⁹ Andrén m.fl., 1967, s. 17.

²¹⁰ *Tonåringen och livsfrågorna*, 1969, s. 16.

även vara av intresse att se till vilka ämnen som kom längst ner på listan. De fem minst viktiga ämnena för ungdomarna i undersökningen är:

- om vad det är som skiljer de kristna samfundet från varandra
- om man måste gå i kyrkan för att vara en verklig kristen
- om var Gud finns
- om varför det finns så många olika trossamfund
- om att inspireras av och efterlikna Jesus eller andra religiösa personligheter²¹¹

Undersökningens publicering 1969 bidrog till ett ökat intresse kring livsfrågor.²¹² Resultatet av undersökningen är tydligt. Ungdomar är intresserade av existentiella frågor och mindre intresserade av religiösa. Detta resultat kan jämföras med läroböckerna där författarna sätter eleverna i centrum och lägger större vikt vid de existentiella frågorna och mindre vikt vid kristendoms-kunskap.

I RI 78 förutsätts det att ungdomars kunskap om kristen tro har minskat. Denna syn finns även hos läroboksförfattarna. Detta är anmärkningsvärt då kristendomen enligt läroplanerna fortfarande har en särställning inom religionskunskapen. En bidragande orsak till de minskade kunskaperna kan vara att delar av religionskunskapen 1969 blev ett av skolans orienteringsämnen, vilket påverkade både dess innehåll, utformning och timantal, som minskade.²¹³ Det minskade intresset hos ungdomarna kan också ha varit en bidragande orsak.

För Olson är det viktigt att ungdomarna engageras i olika föreningar i samhället. Även Ström talar mycket om olika föreningar och rörelser. I Lgr 69 framkommer det att eleverna ska inspireras till medmänskliga insatser. Detta var något som låg i tiden då det runt skiftet mellan 1960- och 1970-talet bildades många nya rörelser. Områden där dessa fanns var bl.a. frihetsrörelser, miljö-rörelser, kärnkraft, fredsarbete, kvinnornas situation i samhället.²¹⁴

²¹¹ *Tonåringen och livsfrågorna*, 1969, s. 17.

²¹² Hartman, 2003, s. 61.

²¹³ Wallinder menar i sin avhandling att förändringen till orienteringsämnen skedde först i och med Lgr 80. Hon har inte använt Lgr 69 II som källa i sitt arbete. (Wallinder, 1990, s. 41) Detta är uppseende väckande då Karl-Göran Algotsson i sin doktoravhandling skriver att religionsundervisningens delvisa integrering med andra ämnen var bland det mest omdiskuterade i läroplanen. (Algotsson, 1975, s. 507) Förändringen till orienteringsämnen började ske innan Lgr 80, men Wallinder har rätt i att religionskunskapen i Lgr 80 endast finns som en del av orienteringsämnen. Ämnet har dessutom fått en ny rubrik i Lgr 80: Människans frågor inför livet och tillvaron; Religionskunskap. (Lgr 80, s. 127).

²¹⁴ Ekström, 2003, s. 105-106.

5.4 Metoder

60-talet har inneburit en förnyelseperiod för konfirmandundervisningen: konfirmandböcker, hjälpmedel, fortbildning.²¹⁵

Att det var mycket som hände under 1960-talet blir påtagligt i studiet av materialet. Genomgående anses det viktigt att det i undervisningen förekommer olika pedagogiska metoder. Detta blir också tydligt när man ser till det antal metoder som rekommenderas. I Lp 68 föreslås lärarna studera grundskolans läroplan i kristendomskunskap för att undvika repetition och samtidigt kunna belysa vissa ämnen utifrån konfirmandundervisningens mål. Trots att skolan inte längre bedriver dopundervisning kan kyrkan ta vara på skolans undervisning. Det finns fortfarande en relation dem emellan. Gemensamt för måldokumentet är att eleven ska vara i centrum. I läroböckerna kan man se hur författarna på olika sätt försöker möta ungdomarna där de befinner sig. Guldbrandzén och Gustafson har valt att presentera sitt material i form av en tidning, medan andra författare använder sig mycket av bilder.

Den metod som prioriteras av många av författarna är samtalet, vilket också framkommer som en viktig metod i måldokumentet. Samtalsformen är en sorts dialogpedagogik. Dialogen anses kunna frigöra barnets resurser. Om dialog skriver Rune Larsson att "Den uppstår i mötet mellan det som en människa bär inom sig och 'den andre', vare sig det är en människa, en text eller ett föremål."²¹⁶ Dialogpedagogiken kräver deltagarnas aktiva och reflekterande medverkan. Selander skriver att: "Det krävs en dialog, [...] Undervisningsprocessen blir en aktivitet, där de, som är engagerade gemensamt söker sig fram till en tolkning, som svarar mot de frågandes fråga och budskapets svar."²¹⁷ Aktivitet och dialog är med andra ord två begrepp som hör nära samman. En dialog förutsätter en aktivitet.

Olle Ekman menar att samtalet har en given plats i modern pedagogik. Han anser att samtalet hjälper ungdomar att bearbeta lärostoffet samtidigt som det är en väg för dem att finna sin identitet.²¹⁸ Enligt grundskolans läroplaner är det viktigt att samtalet utgår från elevernas frågor. Samtalet hjälper lärarna att hålla sig inom objektivitetskravets ramar. I flera av konfirmandböckerna hör samtalsmetoden samman med grupparbeten. Samtalet ska föras i mindre grupper eller två och två. Detta bidrar till att utveckla konfirmandernas samarbetsförmåga. Utvecklandet av elevernas samarbets- och samverkansförmåga är enligt Lgr 62 viktigt. Att arbeta i mindre grupper är något som anses vara

²¹⁵ Wallinder, 1990, s. 138.

²¹⁶ Larsson, 2009, s. 32-33.

²¹⁷ Selander, 1982, s. 87.

²¹⁸ Ekman, 1969, s. 85.

av stor vikt inom både kyrka och skola. I RI 78 lyfter man fram arbetsområdesmetodik,²¹⁹ något som även började användas inom skolan när religionskunskapen placerades bland orienteringsämnen.

Frågor och samtal hör nära samman. I konfirmandböckerna har frågorna som författarna ställer flera olika funktioner. För Ingmar Ström har frågorna en sammanfattande funktion. De hjälper författaren att sammanfatta vad som är viktigt, samtidigt som konfirmanderna repeterar. Frågorna i läromedlen kan också vara ett medel som hjälper ungdomar att utvecklas på ett personligt plan och de kan vara behjälpliga när ett samtal ska startas upp.

Till skillnad från skolans måldokument innehåller kyrkans RI 78 en rekommendation om att använda sig av berättarmetodik. I riktlinjerna handlar metodiken om att lärarna engagerande berättar för sina elever.²²⁰ Ser man till läroböckerna kan man upptäcka att berättarmetodiken även existerar i skriven form. Exempelvis använder sig David Olson mycket av berättarkonsten i *Den inre revolutionen* vars texter ofta är lite längre berättelser.

I läroplanerna kan man se en förändrad syn på läroböcker. I Lgr 62 ses läroboken som en självklarhet. När Lgr 69 antas sju år senare finns inte längre läroböcker med bland de nödvändiga hjälpmedlen. Man talar istället om TV, radio och dagstidningar. Även AV-hjälpmedel har då fått sitt genomslag. I Svenska kyrkans konfirmandriktlinjer är inte utvecklingen lika tydlig, men man kan se att riktlinjerna från 1978 presenterar fler pedagogiska modeller än vad de från 1968 gör. Vad beror då denna utveckling på? Mats Carlson ser samhällsutvecklingen som en viktig orsak till den förändrade synen på läroböcker. Carlson menar att mängden av stoff och information ständigt ökar. Det går inte längre att ha samma kunskapskrav på eleverna som man kunde två generationer tidigare. Stoffet har nu blivit så stort att det är en omöjlighet att lära sig det utantill. Informationsflödet är stort och kommer dessutom från flera håll. Texten är inte längre den enda källan, utan information sprids via TV, skivor, band, tryckta bilder, diaserier och studiebesök.²²¹ Samhället bjuder även på en förändrad syn på kunskap. Kunskap är inte längre allt. Viktigare än kunskap är att eleverna i skolan lär sig att ta ansvar, samarbeta och visa hänsyn.

Trots Carlsons påstående ovan finns utantillinlärning kvar som en metod i Lp 68. När nästa riktlinjer kommer 1978 finns inte utantillinlärning kvar som metod.

I Lgr 62 talas om vikten att i undervisning ha en grundkurs och en överkurs. Detta är en bra arbetsmetod då undervisningen ska vara anpassad efter varje individs enskilda behov. Detta arbetssätt använder sig Pleijel av genom sina avsnitt med *kursivläsning*. Också Eklund och Lönnebo

²¹⁹ RI 78, s. 99.

²²⁰ RI 78, s. 98.

²²¹ Carlson, 1970, s. 24-25.

använder sig av överkursavsnitt. Idén utvecklas sedan vidare och arbets- och studiematerial fyller funktionen av att vara ett hjälpmedel för att individanpassa undervisningen.

I både skolans och kyrkans måldokument lyfts elevaktivitet fram som något nödvändigt. I kyrkans riktlinjer från 1978 dras detta till sin spets. Undervisningen kommer där att handla mer om att uppleva och erfara, än om att få specifika faktakunskaper. Men även för många av läroboks-författarna handlar kristen tro inte bara om kunskap, utan om något som måste upplevas med hela kroppen. För Ström rör det sig om att komma och se, komma och pröva. Carlquist och Kristiansson menar att passiva, lyssnande elever sällan lär sig något. Undervisning handlar mycket om ett aktivt engagemang från både lärare och elever. I boken *In i livsfrågorna* står det att läsa om erfarenhet:

Metodiskt innebär detta att konfirmandernas erfarenheter måste spela en aktiv roll i själva undervisningen. Konfirmandernas erfarenheter är

- de erfarenheter de bär med sig in i konfirmandsalen.
- de erfarenheter de får (utifrån) av arbetet, läraren, av miljön, av konfirmandkamraterna.
- de erfarenheter de får (inifrån) av sitt eget agerande under konfirmandarbetet.²²²

Enligt författarna är dessa erfarenheter tillsammans med lärarens och medhjälparnas erfarenheter undervisningens och inläringens viktigaste resurser och man för in begreppet erfarenhetsbaserad inläring. Denna inlärningsform stämmer väl överens med målet att undervisningen ska utgå från eleven.

Den utveckling som skedde i kyrkans undervisning under senare hälften av 1970-talet, menar Bengt Wadensjö, var inspirerad av Paolo Freires pedagogik.²²³ Paolo Freire var brasiliansk utbildningsteoretiker och utbildningspraktiker och utkom 1972 med boken *Pedagogik för förtryckta*. Hans pedagogiska arbete var inriktat mot frigörelse genom en politiserande läsundervisning för fattiga lantarbetare. Undervisningen som skedde bland lantarbetarna var upplagd för att gynna ett aktivt, problemorienterat och handlingsinriktat lärande.²²⁴ Det är detta synsätt som inspirerat pedagoger runt om i världen och så även kommittén till RI 78. Även Selander lyfter fram vikten av ett problemorienterat arbetssätt. Det kan hjälpa till att undvika den polarisering som lätt sker mellan stoffcentrering och elevcentrering.²²⁵ Exempel ur läroplanerna på problemorienterad undervisning är indelningen av ämnen i arbetsområden. Ett problemorienterat arbetssätt handlar i hög utsträckning om erfarenhetsbaserat lärande. I *In i livsfrågorna* står det: "Ett försök att åstadkomma en äkta och engagerad inläring är att arbeta *tematiskt* eller *problemorienterat*. Den arbetsmetodiken bygger på

²²² Bentzer m.fl., 1979, s. 8.

²²³ Wadensjö, 1980, s. 90.

²²⁴ Illeris, 2011, s. 140.

²²⁵ Selander, 1982, s. 84.

övertygelsen att den kristna tron verkligen berör just de vardagliga livssituationer, som vi alla delar och upplever.”²²⁶

Livsfrågor har det talats om under både *Innehåll* och *Elevsyn*, men det behöver nämnas något om själva pedagogiken och dess bakgrund. Björn Falkevall, doktor i didaktik vid Stockholms universitet 2010, menar att livsfrågor ska ses mot bakgrund av den debatt som fördes under 1960-talet. Redan 1951 instiftades religionsfrihet i Sverige och skolan kunde inte längre verka för enbart en livsåskådning. Ur detta växte debatter om objektiv religionsundervisning och den neutrala undervisningen föddes. Ett sätt att mildra debatten var att föra in religionsundervisning bland orienteringsämnena, ett annat var att utgå ifrån de i sammanhanget neutrala livsfrågorna.²²⁷ I samband med utgivningen av Lgr 69, i vilken begreppet *livsfråga* introducerades i läroplanerna,²²⁸ publicerades Skolöverstyrelsens skrift *Tonåringen och livsfrågorna*. Pedagogikprofessor Sven G. Hartman tror att Skolöverstyrelsens skrift beredde väg för intresset kring livsfrågor. Avsikten med skriften var att fästa uppmärksamhet på de frågor som stod i centrum för ungdomars funderingar.²²⁹ Den studie som boken bygger på visar att elevernas intresse för religiösa frågor är lågt, medan intresset för existentiella och moraliska frågor är högre.

Falkevall beskriver livsfrågor som en hermeneutisk nyckel till religioner och livsåskådningar. Livsfrågorna kunde väcka elevernas intresse, samtidigt som de inte motsatte sig skolans krav på neutral undervisning. Det var också ett sätt att få in de icke-religiösa livsåskådningarna i skolans undervisning.²³⁰ Denna nyckel har även konfirmandböckernas författare använt sig av. När Eklund och Lönnebo presenterar sin metod skriver de: ”Vi börjar i de existentiella frågorna. Och arbetar vi med dem, upptäcker eleverna ganska snart, att det är omöjligt att undvika ord som skuld, Gud eller mening.”²³¹ Även i *Kom och se* och *Spelar du nån roll?* börjar författarna i livsfrågorna för att sedan leda vidare till troslära. Många av författarna anser att utgångspunkten ska vara ungdomarnas upplevelser och frågor, vilket också är livsfrågepedagogikens utgångspunkt.

Selander talar om att undervisningen har två horisonter, en elevhorisont och en innehållshorisont. Livsfrågepedagogikens uppgift är att göra så att dessa båda horisonter närmar sig varandra. Undervisningen är som bäst när det finns samklang mellan dem båda. Det finns dock ofta en stor risk att någon av horisonterna tar överhand. Traditionellt sett har innehållshorisonten haft företräde. När livsfrågepedagogiken växte fram varnade kritikerna för att elevhorisonten skulle ta alltför stor

²²⁶ Bentzer m.fl., 1979, s. 9-10.

²²⁷ Falkevall, 2010, s. 10 ff.

²²⁸ Falkevall, 2010, s. 18.

²²⁹ Hartman, 2003, s. 61.

²³⁰ Falkevall, 2010, s. 19.

²³¹ Eklund & Lönnebo, 1972, s. 13.

plats.²³² Mitt i detta sökande efter samklang befinner sig konfirmandböckerna. Exempelvis ansågs Ströms bok ha hamnat för långt åt elevhorisonten. Dessa båda horisonter står dock inte ensamma utan påverkas även av samhällsutvecklingen. Så när böcker ett par år senare lutade mer åt elevhorisonten än vad som tidigare varit godtagbart hade den pedagogiska utvecklingen och samhällets syn på utbildning förflyttats i den riktningen.

Ovan har vi mött tankar om att eleven ska vara i centrum, att man ska se till varje elevs individuella förutsättningar, att eleven förväntas att aktivt delta och kunna samverka med andra. Dessa tankar ryms alla i förkortningen MAKIS, som står för de fem undervisningsprinciper som bör gälla: motivation, aktivitet, konkretion, individualisering och samarbete.²³³ Tankesättet växte fram inom skolan och har sedan även använts inom kyrkans undervisning. Studierektor Mats Carlson benämner dem som modeord som används i Lgr 69 och andra böcker. Han beskriver dem som "[...] torra vid första anblicken men faktiskt fyllda av spänning, diskussion och arbete."²³⁴ Eklund och Lönnebo presenterade MAKIS i lärarhandledningen till *Tro i vår tid* och även i *En ny konfirmandpedagogik?* och i *Kyrkans utbildning* använder man sig av de aktuella begreppen. Carlson skriver att arbetsprincipen ger:

[...] motivation åt arbetet, eleven görs aktiv, läromedlen måste innehålla konkret stoff och erbjuda åt varje elev den mängd uppgifter som just han orkar och hinner.²³⁵

Alla begrepp i citatet är kända sedan tidigare i uppsatsen.

5.5 Helhetsperspektiv

Wallinder kommer i sin avhandling fram till att det är undervisningens mål som styr innehåll och metod.²³⁶

Till denna modell skulle jag vilja tillföra elevsyn/människosyn. Precis som det framkommit ovan hänger de fyra begreppen nära samman och det är svårt att få fram en hierarkisk ordning. Det går

²³² Selander, 1994, s. 85.

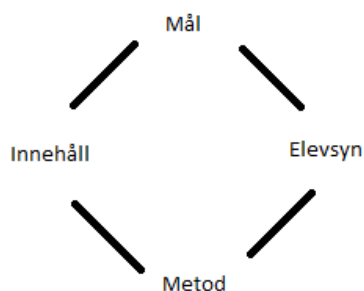
²³³ Ronnås, 1970, s. 11.

²³⁴ Carlson, 1970, s. 19.

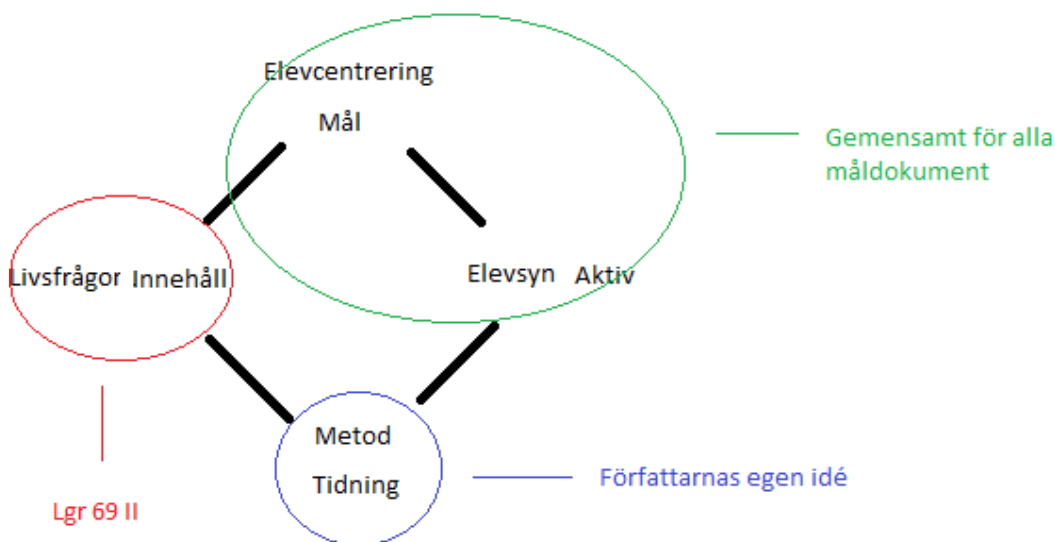
²³⁵ Carlson, 1970, s. 19.

²³⁶ Wallinder, 1990, s. 202.

oftast inte att få fram vilket begrepp som i huvudsak fört en författare i en viss riktning. De står i ett beroendeförhållande till varandra och det är först när det finns en korrelation mellan begreppen mål, innehåll, elevsyn och metod som undervisningen är som bäst. Med inspiration från Selanders skrift *Tillväxt och gemenskap*²³⁷ ritar jag upp följande modell.

Den stora frågan är nu om man kan finna denna form av korrelation i det undersökta materialet. Ser man till varje måldokument eller lärobok för sig finns det en korrelation i materialet. Studerar man däremot exempelvis läroböckerna i relation till måldokumentet är inte samstämmigheten en självklarhet. Ofta har författarna hämtat inspiration från olika håll. Inbördes finns det därför samstämmighet, men inte i en jämförelse med andra läromedel eller måldokument. För att tydliggöra detta ritar jag upp ännu en modell där jag utgår från de tankar som finns i *Spelar du någon roll?* av Tony Gulbrandzén och Leif H Gustafson.

Läroboken som modellen visar har elevercentrering som mål. För att möta eleverna låter sig författarna inspireras av en tidnings layout. Mycket av materialet i boken är uppbyggt kring livsfrågor. Livsfrågor

²³⁷ Selander, 1982.

kräver någon form av dialog, vilket i sin tur leder till att eleverna ska vara aktiva. Detta tydliggör att boken utgör en enhet, men inspirationen kommer från flera håll.

6. Stickprovstudie

Vi tänker oss ofta 1968 som ett revolutionsår. Den läroplan, Lp 68, som kyrkan gav ut ses ofta som revolutionerande i relation till den katekesbundna undervisning som tidigare var gällande. Men var tidsperioden 1962-1978 så omvälvande som vi ofta tänker oss? Genom en stickprovstudie hoppas jag kunna sätta in min undersökning i ett större sammanhang och se hur tidstypiska de förändringar var som skedde under 1960- och 1970-talet. Studien är utförd på konfirmandböcker som getts ut mellan 1940- och 1980-talet. Två böcker från varje decennium har studerats inom ämnena *sexualetik, synd* och *människan i samhället*. Min studie kommer att vara väldigt övergripande och jag är medveten om att mina resultat inte speglar hela verkligheten. Exempelvis har vissa av de böcker som kategoriserats under det årtionde när det första gången publicerades, getts ut i flera upplagor. Exempel: Kurt Nyströms lärobok *Liv och nåd. Konfirmandbok* publicerades 1958, men har getts ut i fem upplagor, varav den senaste utkom 1983. Detta medför att läroböcker från olika tidsperioder har använts samtidigt och att vissa tankegångar levt vidare parallellt med att nya har uppstått.

I studien har följande böcker använts:

Grunden, Bo Giertz, 1942

Vår kristendoms kunskap. En konfirmandbok, S. G. Svensfors, 1943

Det glada budskapet, K. G. Rinder, 1958

Liv och nåd. Konfirmandbok, Kurt Nyström, 1958

Guds goda vilja, Gunnar Pleijel, 1963

Kom och se, Ingmar Ström, 1966

Vem ska jag tro på, Jan Carlquist och Henrik Ivarsson, 1972

Spelar du nån roll?, Tony Guldbrandzén och Leif H Gustafson, 1978

Livets källa, Sture Hallbjörner, 1985

Gratis, Jan Carlquist och Dag Sandahl, 1986

6.1 Sexualetik

Sexualetiken i konfirmandböckerna är ett spännande ämne att studera då det genom åren skett stora förändringar i dess innehåll och disposition. 1940- och 1950-talets läroböcker har katekesens

disposition. Detta upplägg med frågor och svar ger inget utrymme för självständigt tänkande. Författarna har redan bestämt vad en kristen ska tro och tycka i alla trosfrågor. Genomgående i dessa böcker är att sexualetiken tas upp i kapitlet om Tio Guds bud och under det sjätte budet, "Du skall inte begå äktenskapsbrott".²³⁸ Författarna utgår från att äktenskapet är instiftat av Gud. Det sjätte budet gäller gift som ogift. För alla människor är "All orenhet, vare sig i begär, tankar, ord eller gärningar"²³⁹ förbjudet. Ett brott mot det sjätte budet anses vara skadligt för den enskilda människan, familjen och samhället. Människan måste ständigt kämpa mot frestelser, såsom dåliga nöjen, dåligt sällskap och dåliga böcker.²⁴⁰ I Bo Giertz lärobok *Grunden* presenteras dansbanor som förbjudet område: "Vid dansbanorna brukar det råda en anda, som är oförenlig med tron på Kristus och som verkar fördärligt även på den, som inte vill göra något orätt."²⁴¹ Trohet och renhet är två nyckelord som ständigt återkommer i samtalen inom sexualetik. "Den som gör otukt förstör andras lycka och fördärvar sin egen kropp och själ. En osedlig människa blir ofta svag till sin kropp och kan få skamliga sjukdomar (könssjukdomar)."²⁴² Den bästa hjälpen för att leva ett liv i trohet och renhet och för att slippa få en fördärvad själ är Guds ord, bönen och nattvarden.

I K.G. Rinders lärobok *Det glada budskapet* tillförs momentet *För samtal och studium*. Under denna rubrik radar han upp ämnen som: Vigselritualet och vigselfsalmer, Ett gott hem, Bostadsproblem, Skilsmässa, Den sexuella lösaktighetens faror och följder.²⁴³ Till dessa samtalsämnen finns inga färdiga svar givna i boken.

Även under 1960-talet kan man finna läroböcker som är uppbyggda enligt katekesens disposition. Gunnar Pleijel använder sig av denna i *Guds goda vilja*. Lärobokens innehåll ligger nära det som presenterats ovan, men Pleijel använder sig av ett mer bildligt språk. Exempel på detta är Pleijels ord om vigsel: "Genom vigseln hör makarna samman, inte som delägare i samma bolag, utan som de två vingarna på en fågel."²⁴⁴ Om fågeln ska kunna flyga måste kärleken vårdas.

I böckerna som presenterats ovan kan man se en långsam förändring mot det som skulle komma vid slutet av 1960-talet. Under tidsperioden kan man se hur författarna får en friare hållning till katekesens disposition och hur de börjar ställa frågor som de inte alltid ger svar på. De mer vardagsnära bilderna är också värda en anmärkning. 1966 publiceras en lärobok som helt bryter de mönster som använts tidigare. Ingmar Ström presenterar en helt ny disposition. Han har lämnat

²³⁸ 2 Mos 20:14.

²³⁹ Giertz, 1956, s. 31.

²⁴⁰ Svenfors, 1958, s. 12.

²⁴¹ Giertz, 1956, s. 33.

²⁴² Svenfors, 1958, s. 11-12.

²⁴³ Rinder, 1958, s. 17.

²⁴⁴ Pleijel, 1963, s. 28.

katekesen och har istället delarna Arbetsmaterial, Livsorientering, Etisk-religiös livstolkning och Livet i kyrkan. Under *Livsorientering* möter läsaren ett avsnitt som författaren har valt att kalla för *Kärlekslivet*. Ström använder sig av ett vardagligt språk när han skriver om kärlekslivet och skriver med en öppenhet inför livet. Det finns inga regler för kärlekslivet som inte gäller för andra områden av livet. Han tonar ner betydelsen av det sjätte budet genom att säga att det egentligen bara handlar om att man inte får skada eller bryta sönder ett äktenskap genom att ha sexuellt umgänge med andra. Otroheten sitter inte längre i tankar, ord och gärning som Svenfors menade,²⁴⁵ utan bara i gärningar. Istället för sjätte budet sätter Ström den Gyllene regeln i centrum, "Allt vad ni vill att människorna skall göra för er, det skall ni också göra för dem".²⁴⁶

Till skillnad från exempelvis Giertz har Ström en friare syn på hur man bör leva. De talar båda om dansens betydelse för ungdomar, men ur helt olika vinklar. Ström skriver:

Dans har i alla tider varit ett naturligt sätt för ungdomar att närma sig varandra. Ju bättre man kan dansa, desto roligare är det och dess bättre fyller dansen sin uppgift att under lekens form låta pojkar och flickor söka sig till och lära känna varandra. Därför ska man lära sig dansa.²⁴⁷

Ström har en positiv inställning till dans, medan Giertz är kritisk. Ström lyfter även två ämnen som tidigare författare inte talat om och de är *självtilfredsställelse* och *preventivmedel*.

I och med Ströms lärobok är dock inte katekesens disposition ur spel. *Vem ska jag tro på?* är ett kateketiskt uppbyggt läromedel från 1972 författat av Jan Carlquist och Henrik Ivarsson. Det är bara dispositionen som följer katekesen, dess fråga-svarsmetodik är borttagen. Författarna använder sig istället av mycket bilder, vardagliga berättelser och liknelser. I boken framkommer det att äktenskapet vill ge två människor chans att växa tillsammans. Författarna är öppna mot samhällets struktur och berättar att äktenskapet ingås genom en vigsel som kan ske kyrkligt eller borgligt. Frågan om man inte kan flytta ihop utan att vara gifta lyfts och på den svarar författarna att det kan man visst, men att det är mycket lättare att bli övergiven och bedragen.²⁴⁸ Författarna har en öppnare hållning till det sjätte budets innebörd och skriver att kärleksbudet, "Du skall älska Herren, din Gud, av hela ditt hjärta och med hela din själ och med hela din kraft och med hela ditt förstånd, och din nästa som dig själv",²⁴⁹ står över de andra buden. När det handlar om relationer ska man vara

²⁴⁵ Svenfors, 1958, s. 11.

²⁴⁶ Matt 7:12.

²⁴⁷ Ström, 1966, s. 52.

²⁴⁸ Carlquist & Ivarsson, 1972, s. L 28.

²⁴⁹ Luk. 10:27.

försiktig: "Att skada en annans känslor är lika illa som att skada en annan människas ögon, händer eller ben."²⁵⁰

I *Spelar du nån roll?* som utkom 1978 har författarna valt att skriva om sexualetik utan att tala om det sjätte budet. Av denna anledning ligger boken innehållsmässigt närmre Ströms *Kom och se* än övriga hittills nämnda böcker. Författarna har i *Spelar du nån roll?* valt ett stoff som handlar om vardagen och livet. Det viktigaste i samlevnaden är att värdera och respektera varandra som hela människor. När det gäller att tala om sexualitet är författarna relativt frispråkiga. Exempelvis skriver de om den sexuella relationen som någonting som de flesta klarar av om man har det bra för övrigt och anstränger sig för att båda ska få ut något av den sexuella gemenskapen. De talar om onani som en naturlig del av den sexuella utvecklingen och om den felaktiga bild som den framväxande porrindustrin ger av kärlek och människan.

Under 1980-talet stramas ämnesinnehållet åt. Kraven på hur man ska leva ökar. Båda läroböckerna går tillbaka till budorden, men på helt skilda sätt. Jan Carlquist och Dag Sandahl menar att det genom åren skrivits så mycket om buden att man skulle kunna tro att det är det viktigaste. Vem som helst kan väl fatta att det handlar om att vara trogen. Att gifta sig är en självklarhet och menar man något med sin kärlek ska man inte flytta ihop på prov. Sex vill de inte tala om, utan hänvisar till att det handlar om privat själavård och rekommenderar ungdomarna att kontakta sin präst för samtal.²⁵¹

Sture Hallbjörner väljer att i *Livets källa* följa katekesens disposition. I likhet med tidigare läroböcker med katekesens upplägg finner man sexualetik i samband med det sjätte budet. Precis som Carlquist och Sandahl håller han med strängare regler. "Grundregeln är att ett äktenskap är en förening av en man och en kvinna som offentligt förklarar sin tillhörighet till varandra och som även ger sig åt varandra i ett sexuellt samliv."²⁵² Denna syn ligger nära de tidigare presenterade läroböckerna med kateketisk disposition. *Gratis* och *Livets källa* visar på en tillbakagång till en etisk hållning som liknar den som fanns före 1960-talets tvärvändning med Ingmar Ström i spetsen.

6.2 Synd

Gemensamt för 1940- och 1950-talets läroböcker är att synden beskrivs som olydnad mot Guds bud. Orsaken till att människan syndar är att hon frestas. Människan kan frestas inifrån sig själv, men också av onda människor utifrån. Svenfors talar om en ond andemakt, djävulen, som frestar och

²⁵⁰ Carlquist & Ivarsson, 1972, s. L 28.

²⁵¹ Carlquist & Sandahl, 1986, s. 75.

²⁵² Hallbjörner, 1985, s. 102.

förhör.²⁵³ De författare som är ense om denna syn på synden är också eniga om att Gud straffar den som syndar. Gud straffar alltid i evigheten, men den som syndar kan också bli straffad här och nu. Giertz exemplifierar dessa straff med sjukdom, nöd, vanära och krig. Gud straffar för att varna och föra till rätta.²⁵⁴ Men trots synd och straff så finns det räddning för den som syndar. Genom Jesus kan människan bli räddad från synden. Gud vill ge förlåtelse och hjälp till att överge synden. Pleijel går i samma spår som författarna ovan, men använder sig av mildare formuleringar. Synd är att bryta mot Guds bud och den som syndar straffas. Han beskriver inte lika ingående vad som händer den som syndar, men det som framgår är att döden är syndens lön.²⁵⁵

Ingmar Ström bryter det mönster som finns ovan. Ström utgår ifrån den naturliga lagen som innebär att en känsla för rätt och orätt finns i alla människor. Han beskriver hur kristna talar om den uppenbarade lagen, den lag som kan läsas ur bibeln. Dessa båda lagar har enligt Ström samma innebörd. I sin tur medför detta att det är svårt att dra några säkra gränser mellan kristna och andra när det gäller sättet att leva. Han skriver att kristna ofta får frågor om det är synd att dansa, röka, dricka vin, använda ögonskugga eller kyssas. Ström menar att det inte finns regler för detta. Det enda svaret på frågan är: tänk efter själv. Alla människor har känsla en för rätt och orätt, därför kan man låta sitt inre döma vad som är rätt.²⁵⁶

På flera ställen har en gränsdragningen innan och efter Ingmar Ström uppkommit och så är även fallet här. Efter Ström upphör läroböckerna med att ha katekesens typiska disposition och dess frågasvarsmetodik. I de böcker som publicerats efter Ströms finns ingen enhetlig syn på synd. Det som förs fram är det som författarna har valt att presentera. De läroböcker vars gemensamma grund var katekesens disposition hade ett mer enhetligt innehåll, än de utan denna gemensamma grund.

Materialet från 1970- och 1980-talet är splittrat. Författarna väljer att på väldigt olika sätt presentera synd. Guldbbrandzén och Gustafson beskriver synden som en felprogrammering:

För att en datamaskin ska fungera måste den matas med vissa elementära fakta, en basprogrammering. Utifrån detta basprogram fungerar sedan maskinen i olika situationer. Du är ingen maskin. Allra minst en dator. Men du har en basprogrammering från början. Egoism, grymhet, avundsjuka och en inneboende misstro mot Gud är utslag av detta. Synd är alltså inte i första hand en rad stora och små företeelser som finns katalogiserade i Bibeln, utan det faktum att vi är så genomsyrade av egoism att vi tar varje chans att sätta oss i Guds ställe.²⁵⁷

²⁵³ Svenfors, 1958, s. 15.

²⁵⁴ Giertz, 1956, s. 39.

²⁵⁵ Pleijel, 1963, s. 32-33.

²⁵⁶ Ström, 1966, s. 90.

²⁵⁷ Guldbbrandzén & Gustafson, 1978, s. 25.

Carlquist och Ivarsson går en annan väg. De presenterar livet som en kamp mellan gott och ont. Ondskan som har sitt ursprung från människan kallar de för synd. Det onda som människan gör beskrivs genom atombomben över Hiroshima och rån av ett postkontor. De poängterar att det även finns ondska som inte kommer från människan, t.ex. orkaner och cancer.²⁵⁸ När Carlquist skriver tillsammans med Sandahl beskrivs synden ur en annan vinkel. De använder sig av två begreppsförklaringar till synd. De berättar att vårt svenska ord *synd* härstammar från tyskans *sünde*, som betyder sund, i bemärkelsen vatten som skiljer en ö från fastlandet. "Av detta kan man förstå att grundbetydelsen i ordet synd är 'något som skiljer' människa från människa och framför allt: något som skiljer människan från Gud."²⁵⁹ Författarna fördjupar sedan förklaringen ytterligare genom att hänvisa till den grekiska grundbetydelsen, *hamartia*, att missa målet. Den som syndar missar målet med sitt liv. Detta vill Gud rätta till och det gör han genom sin förlåtelse.

Carlquist och Sandahl använder sig även av en berättelse som skulle kunna varit tagen direkt ur ungdomars liv. De berättar om bästisarna Mia och Sanna som en dag hamnar i bråk. Bråket leder till att Mia stjälar Sannas dagbok och läser ur den för klasskamraterna. Författarna vill med berättelsen poängtera att både Mia och Sanna är syndare. Mia när hon stal dagboken och Sanna då hon inte kunde förlåta Mia och stannade kvar i sitt hat. "De hade bägge hamnat i en situation där de skilde sig från varandra och från Gud. För Gud vill varken stölden eller hatet. I stället vill Gud förlåtelsen. Han vill att Sanna ska förlåta precis som han själv förlåter både Mia och Sanna."²⁶⁰

6.3 Människan i samhället

Författarnas syn på människan i samhället är svårfångad och min analys blir beroende av vad jag lyfter fram. Men jag menar ändå att ämnet kan hjälpa till att fånga delar av de innehållsliga förändringar som gjorts i konfirmandböckerna i relation till samhällets förändring.

I de tidiga böckerna med katekesens disposition är perspektivet att Gud har skapat världen. Gud har också skapat människan och som hjälp till henne, för att kunna leva i världen, har Gud gett henne buden. Tio Guds bud är grundvalen för samhällslivet.²⁶¹ Giertz gör i Luthers anda en tydlig gränsdragning mellan det andliga och det världsliga. Detta kan exemplifieras med hans tankar om skilsmässa:

Därför att obotfärdiga och hårdhjärtade människor kunna göra äktenskapet till en plåga, medger den borgerliga lagen att de få skiljas. Men en kristen kan icke tänka på skilsmässa, ty Jesus säger om äkta

²⁵⁸ Carlquist & Ivarsson, 1972, s. L 20.

²⁵⁹ Carlquist & Sandahl, 1986, s. 13.

²⁶⁰ Carlquist & Sandahl, 1986, s. 13.

²⁶¹ Rinder, 1958, s. 12.

makar: Så äro de icke mer två, utan ett kött. Vad nu Gud har sammanfogat, det må människan icke åtskilja.²⁶²

Gemensamt för dessa läroböcker är att när författarna talar om människan i samhället, så är det i samband med budorden.

Återigen är det i och med Ingmar Ströms *Kom och se* som de stora förändringarna sker. Ström talar om att samhället har förändrats från ett agrarsamhälle till ett industrisamhälle. Detta har inneburit stora förändringar i infrastrukturen och folkvandringar. För den enskilda människan har det inneburit ett nytt utbildningssystem, biografier, föreningshus, dansbanor, sjukhus och ålderdomshem. Samhällsförändringen har bidragit till att många oskrivna lagar för hur samlivet ska fungera har försvunnit. Detta är inte de enda förändringar som han tar upp. Ström talar även om förändringen från patriarkalism till demokrati och om organisationens nödvändighet för att bevara den enskildes människovärde. Han talar om reklam, konsumentupplysning och massmedia. Genom hela boken är det tydligt att människan är en del av det samhälle hon lever i. Ström börjar där ungdomarna befinner sig. Detta perspektiv är väldigt långt ifrån de tidigare läroböckernas.

I de läroböcker som ges ut under 1970-talet finns samhällsperspektivet genomgående i böckerna. Livsfrågor är centrala inslag. Böckernas exempel är vardagsnära och de problem som lyfts fram är ofta bekanta för ungdomar. Den värld som presenteras är inte bara vacker och god, utan även påverkad av miljöförstöring, krig, befolkningstillväxt och svält. Bilder och foton får en allt mer framträdande plats och en viktig funktion. Carlquist och Ivarsson använder sig av bilder för att göra läromedlets stoff aktuellt för ungdomar. Bilderna visar krig, hjälpsändningar, demonstrationer, gudstjänster, natur, kyrkorum och ungdomars vardag. Man kan också finna en politisk dimension i boken: "Du ska älska din u-landsskatt som dig själv!"²⁶³ Även Kalla kriget har satt sina spår. Detta märks när författarna beskriver hur Gud inte är genom att jämföra Gud med förhållandet som finns mellan USA och Sovjet.²⁶⁴

1980-talet innebär mindre politiska budskap och färre samhällsrelaterade frågor. Carlquist och Sandahl väljer ett kyrkohistoriskt perspektiv på sin lärobok och det förekommer inte särskilt många funderingar kring människans plats i det nutida samhället. De använder sig av bibeln och försöker föra samman ungdomarnas liv med de bibliska berättelserna. Boken avslutas med att författarna själva berättar om sin uppväxt, konfirmationstid och hur det kommer sig att de blev präst. Det är två olika vittnesbörd om att vägen till att kunna kalla sig kristen inte alltid är enkel. Boken har en större centrering mot troslära än vad böckerna under 1970-talet hade. Även Hallbjörner presenterar kristen

²⁶² Giertz, 1956, s. 31.

²⁶³ Carlquist & Ivarsson, 1972, s. L 50.

²⁶⁴ Carlquist & Ivarsson, 1972, s. L 21.

troslära. Han utgår ifrån att kristen tro omfattar hela människans existens. Boken har ett kateketiskt upplägg och likt de tidigare läroböckerna med liknande uppbyggnad står det inte så mycket om människan i samhället. Det mesta handlar om kristen tro och den samhällsanknytning som finns framkommer vid genomgången av budorden.

7. Analys av stickprovsstudie

Stickprovsanalysen förtydligar det händelseförlopp som har sin kulmen under tidsperioden 1962-1978. Utvecklingen går från katekisation till något annat, någonting nytt. Förändringen sker dock inte i en handvändning 1966, när Ströms bok publiceras, även om det ser ut så vid en första anblick.

De läroböcker som getts ut under 1940- och 1950-talet har katekesens disposition.²⁶⁵ Till sitt innehåll följer de en enhetlig linje. Metodiskt kan man urskilja en förändring i Rinders bok från 1958. Han för in momentet *Samtal och studium* - ett första steg mot det som skulle bli en viktig pedagogisk metod. Till dessa ämnen som Rinder presenterar ges inte några svar. Hans bok innehåller alltså både katekesens fråga-svarsmetodik och en metod där konfirmanderna får vara med och diskutera och reflektera. När Pleijels lärobok publiceras under 1960-talet har ytterligare förändringar skett. Boken följer katekesens disposition och fråga-svarsmetodiken finns där. Men boken innehåller också texter vid sidan om och tecknade bilder på nästan varje uppslag. Trots utvecklingen är steget härifrån till Ströms bok väldigt långt.

Vi måste påminna oss om att det under tidsperioden skett stora samhälleliga förändringar. Industrialisering och urbanisering, men också nya lagar såsom religionsfrihetslagen 1951. Den svenska grundskolan grundades 1962 och en läroplan gavs då ut. En revideringsprocess skulle dock snabbt dra igång och 1969 kom nästa läroplan. I läroböckerna finns det under slutet av 1960-talet och hela 1970-talet ett behov av att tala om människan och hennes roll i samhället. Ämnen som presenteras är många, exempelvis organisationer, miljöförstöring, krig, befolkningstillväxt, demokrati och svält. När vi går in i 1980-talet svalnar intresset för dessa frågor. Böckerna innehåller färre samhällsrelaterade frågor och politiken är borta. Ström gav ut sin lärobok när vindarna blåste som kraftigast. Ser man till lärobokens disposition var Ström före sin tid, men innehållsligt hade han

²⁶⁵ Vissa av dessa läroböcker har getts ut i flera upplagor vilket innebär att katekestraditionen existerat under längre tid än vad som framgår av materialet. Wallinder lyfter fram Bo Giertz *Grunden* som ett exempel på detta fenomen. Hon framhåller att Giertz bok utkom i 20 upplagor varav den sista kom ut 1965. (Wallinder, 1990, s. 91) Jag har dock funnit att *Grunden* 1975 trycktes upp i en 23:e upplaga. *Grunden* från 1942 kan alltså ha använts i undervisning under slutet av 1970-talet.

anammade tankar som låg i luften. Detta blir tydligt om man ställer Ströms disposition bredvid Lp 68:s rekommendationer kring etiskt innehåll och Brattgårds förslag:

Ström, 1966	Lp 68	Brattgård, 1970
Inledning (Att mogna)	Att mogna	Ett liv i ansvar
Arbetsmaterial (Kyrkan m.m.)	Arbete och fritid	- Arbete – fritid
Livsorientering	Politik och samhällsansvar	- Familje- och kärleksliv
- Arbetslivet	Kriget och freden	- Samhällsansvar
- Kärlekslivet	Nöden i världen	- Livet i kyrkan
- Det sociala och politiska livet	Man och kvinna ²⁶⁷	- Förbön och bön
Etisk-religiös livstolkning		Människan i världen
Livet i kyrkan (Dop, Nattvard, Bön m.m.) ²⁶⁶		Gudsbilden
		Bibeln
		Kyrkan ²⁶⁸

Rubrikerna ovan säger ingenting om innehållet i den undervisning man tänkte sig, däremot kan man se att idéerna låg i luften. Trots att både läroplanen och Brattgårds utredning publicerades efter *Kom och se* visar de på att strömningarna fanns. Detta styrks ytterligare om man lägger till det revideringsarbete som pågick inom skolans värld och som resulterade i Lgr 69. Denna teori kan styrkas ytterligare med hjälp av ett citat från Selander: "Liknande innehåll, som det Ström tog upp, hade den grupp, som skrev 'Instruktion för Biskopsmötets granskningsnämnd' efterlyst 1964. Enligt instruktionen borde författare av konfirmandläroböcker ta upp frågor om arbetet och om människans roll och ansvar i skapelsen."²⁶⁹ Men trots detta var inte kyrkan redo för att ta emot hans bok. Ström var före sin tid.

Någonting låg i luften. Ström visar oss en del av detta, men inte allt. Ström tar ett rejält kliv ifrån katekesen och det stoff som den innehåller. För Ström sitter inte synden i tankar, ord och gärningar, utan det handlar enbart om gärningar. "Allt vad ni vill att människorna skall göra för er, det skall ni också göra för dem."²⁷⁰ För Ström handlar livet om aktiva gärningar och det gör även hans pedagogik: kom och se, kom och pröva. Ström möter ungdomarna mitt i det liv som är deras och sätter människan i centrum. Känslan för rätt och orätt finns inom alla. Det kristna livet grundar sig inte först

²⁶⁶ Ström, 1966, Innehåll.

²⁶⁷ Lp 68, s. 16.

²⁶⁸ Brattgård, 1970, s. 85 ff.

²⁶⁹ Selander, 1982, s. 16.

²⁷⁰ Matt 7:12.

och främst på regler och förbud, utan känslan för vad som är rätt finns inom alla. Ström öppnar upp för elevcentrering och en aktivitetspedagogik. Denna syn lever kvar under 1970-talet, vilket också tidigare har visats i skolans läroplaner och i de tidigare undersökta böckerna från 1970-talet.

Trots Ströms avståndstagande från katekesen lever den vidare långt in på 1980-talet. *Vem ska jag tro på?* var ett kateketiskt uppbyggt läromedel från 1972 och så även *Livets källa* från 1985.²⁷¹ Dessa böcker är dock väldigt olika till sin utformning och sitt innehåll. Skillnaden mellan de äldre kateketiska läromedlen från 1940- och 1950-talet och de senare är de förras enhet och de senares avsaknad av detsamma. De tidigare böckerna hade inte bara en enhetlig disposition, utan också ett enhetligt innehåll. Det senare materialet spretar åt alla håll. När författarna skriver om sexualetik och synd lyfter de fram väldigt olika saker. Den strävan efter enhetlighet som fanns i Lp 68²⁷² lyser med sin frånvaro. Det finns dock gemensamma drag hos läroböckerna och ett sådant är att människan ska vara i centrum. Exempelvis berättar Carlquist och Sandahl om bästisarna Sanna och Mia.²⁷³ Men också det vetenskapliga/tekniska perspektivet som var viktigt för David Olson gör sig gällande när Guldbbrandzén och Gustafson beskriver synden som en felprogrammering.²⁷⁴

Ingen av läroböckerna från 1980-talet visar på den upplevelsebaserade metodik som rekommenderades i RI 78. I denna uppsats kan detta bara konstateras. Men ämnet finns för vidare forskning. Den upplevelsebaserade metodiken finns i läroböckerna från 1970-talet. Vad det något typiskt för det årtiondet? Förändrades läroböckernas funktion? Kunde läroböckerna genom ett bredare metodiskt arbetssätt bli mer nischade? Både *Gratis* och *Livets källa* har sin riktning. *Gratis* har en kyrkohistorisk och biblisk inriktning, medan *Livets källa* har ett mer traditionellt kateketiskt innehåll med sträng hållning. Beror detta enbart på författarna eller låg det i tiden? Carlquist har varit författare till tre andra läroböcker som funnits med i undersökningen. Dessa har alla varit tidsenliga. De har mött ungdomarna med för dem relevanta frågor. De har innehållit många bilder och har varit kreativa i sin pedagogik. *Det handlar om dig* har en stor uppslagsdel i slutet och dess vanliga innehåll är korta texter som är placerade på heluppslagsbilder. Bilderna utmanar, lugnar och förklarar. *Vem ska jag tro på?* är tredelad: en lärobok, en arbetsbok och en anteckningsbok. Denna metod var i tiden när den kom. *Gratis* är annorlunda. Den skiljer sig från andra läroböcker. I *Gratis* möter konfirmanderna kyrkohistoriskt centrala personer som Ansgar, Heliga Birgitta, Martin Luther och Lina Sandell. Boken innehåller också vittnesbörd från författarna själv - ett exempel på den

²⁷¹ Även Bo Giertz *Grunden* levde vidare efter Ströms avståndstagande från katekesen. *Grunden* utkom i sin 23:e upplaga 1975. Ytterligare ett exempel är Kurt Nyströms lärobok *Liv och nåd* från 1958 som utkom i sin 5:e upplaga 1983.

²⁷² Lp 68, s. 8.

²⁷³ Carlquist & Sandahl, 1986, s. 13.

²⁷⁴ Guldbbrandzén & Gustafson, 1978, s. 25.

berättarmetodik som rekommenderas i RI 78.²⁷⁵ Detta kan även styrkas med hjälp av Selanders ord: "Identitetsutvecklingen kan understödjas genom att konfirmanderna får möta några kristna människors liv. Lekmän kan berätta om sin tro. Lärare kan berätta om några kristnas liv."²⁷⁶ Berättarmetodiken kan fylla en viktig funktion i identitetsutvecklingen. Kanske var ändå Carlquist och Sandahl mer i tiden än det först verkar? Något hände under 1980-talet och detta skulle kunna vara spännande att forska vidare om. Ett annat spännande ämne skulle vara Jan Carlquists pedagogiska utveckling.

8. Avslutande diskussion och sammanfattning

Min ambition med denna uppsats har varit att undersöka hur Svenska kyrkans konfirmandläroböcker förhållit sig till de måldokument som antagits inom kyrka och skola mellan åren 1962 och 1978. Arbetsgången har varit en resa som fört mig tillbaka i tiden. Tillbaka till en tid då många förändringar skedde. Året då undersökningsperioden avslutas, 1978, utkommer *Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete*. Denna skrift beskriver Wadensjö som en pedagogisk och pastoral revolution.²⁷⁷ Men vad var det som hände under de här åren som var så omvälvande?

Den utlösande faktorn år 1962 var grundandet av den svenska grundskolan och dess läroplan med krav på en objektiv religionsundervisning. Denna händelse skedde naturligtvis inte över en natt, men är ändå orsaken till att jag valt 1962 som startpunkt i min undersökning. Skolans krav på en neutral undervisning påverkade kyrkan på det sätt att undervisningen inte längre var en del av kyrkans dopundervisning. Kyrkan behövde nu stå på egna ben, vilket också skolan behövde träna på då övergången till objektivitet inte varit helt enkel. Processerna som drogs igång kunde inte ske utan påverkan från det ena eller andra hållet. I uppsatsen ser jag dock bara till hur konfirmandläroböckerna påverkades och kan därför inte svara på hur skolans läroböcker berördes.

När man betraktar processen utifrån kyrkans synvinkel kan man se paralleller till det som skedde 1919. År 1919 utkom en undervisningsplan för den svenska folkskolan och i samband med den försvann katekesen som lärobok i skolan. Detta medförde att man inom kyrkan upplevde att kunskapsnivån sänktes hos konfirmanderna, kyrkans egna läroböcker började innehållsmässigt spreta och en önskan uppstod om gemensam lärobok och läroplan. Cirka 40 år senare händer det igen. Kyrkan upplever att kunskapsnivån sänks och man längtar efter en gemensam läroplan som kan

²⁷⁵ RI 78, s. 98.

²⁷⁶ Selander, 1982, s. 53 (eg. s. 52, men boken har två s. 53).

²⁷⁷ Wadensjö, 1980, s. 115.

skapa enhet i kyrkans undervisning. 1968 får kyrkan sin första auktoriserade läroplan, Lp 68. I Lp 68 finns ett enhetssträvande. Men enhet eftersträvas inte enbart i konfirmandundervisningen, utan i all undervisning som sker inom kyrkan. Grundsynen är att undervisning ska vara en fostran i kristen tro. Tio år senare kommer nästa riktlinjer, i och med dessa är enhetstanken borta. Målet är inte längre dopundervisning, utan målet är att hjälpa konfirmanderna att själva nå fram till kristen tro och kristet liv. Man talar inte längre om konfirmandundervisning, utan nu heter det konfirmandarbete. Denna förändring visar på ett nytt synsätt kring undervisning, en undervisning som inte enbart bygger på förmedlingspedagogik, utan även rymmer andra metoder. Undervisningen har gått från att fostra till att hjälpa, från undervisning till arbete. Vid ett studium av vad som skedde under tidsperioden 1962-1978 kan man finna ett antal perspektivförskjutningar/processer. De första har redan presenterats:

Dopet i centrum → Människan i centrum

Fostran → Hjälpa

Konfirmandundervisning → Konfirmandarbete

Vid en tillbakablick på hur läroböckerna såg ut före 1960-talet finner man att de byggde på *Luthers lilla katekes* till både innehåll och disposition. Metodiken i dessa böcker var en fråga-svarsmetodik där författaren både ställde och svarade på frågorna. Det var en förmedlingspedagogik där konfirmanderna var passiva, ett objekt för inläring, och läraren var aktiv. Detta arbetssätt började dock ifrågasättas och när Lp 68 kom var läroboksförfattarna inte längre bundna till katekesens disposition och metodik, däremot var dess innehåll fortfarande aktuellt.

Katekisation →?

Förändringen hade startat redan före 1968. I uppsatsen dras ofta gränsen före och efter Ingmar Ströms *Kom och se*. När Ströms bok publicerades 1966 var den i jämförelse med andra läroböcker före sin tid till både disposition och innehåll. *Kom och se* följde inte katekesens disposition och innehållet var samhällsnära och i vissa fall politiskt. När man jämför Ström med Lp 68 och Brattgård visar det sig att Ströms idéer kring innehåll mycket väl låg i tiden. I Lp 68 framkommer det att: Att mogna, Arbete och fritid, Politik och samhällsansvar, Kriget och freden, Nöden i världen, Man och kvinna,²⁷⁸ är viktiga etiska ämnen som bör belysas i undervisning. Dessa ämnen ligger nära de som i skolan kom att betecknas som livsfrågor. Livsfrågepedagogiken växte fram under 1960-talet och fick sitt stora genombrott i och med Lgr 69. I skolans läroplaner presenteras en annan form av livsfrågor än i Lp 68. I Lgr 69 II talar man om frågor som rör liv och död, ansvar och skuld, lidande och

²⁷⁸ Lp 68, s. 16.

medmänsklighet, kärlek och sexualitet, ensamhet och gemenskap, rädsla och trygghet, ångest och meningslöshet.²⁷⁹ Det är dessa frågor som efter 1970-talets mitt kom att få genomslag i konfirmandlitteraturen. I skolöverstyrelsens undersökning *Tonåringen och livsfrågorna* presenteras ett resultat som säger att ungdomar är intresserade av existentiella frågor och mindre intresserade av religiösa. Ett resultat som visar en liknande process som den som framkommer i läroböckerna. En process som går från:

Religiösa frågor → Existentiella frågor

Behovet av att lyfta fram frågor som politik och samhällsansvar, arbete och fritid, hörde nära samman med den samhällsutveckling som skedde under den aktuella tidsperioden. Förändringarna framkommer i måldokumentet, men tydligast är de hos läroboksförfattarna. Några av författarna lyfter i sina målbeskrivningar fram samhällsförändringen som en bakomliggande orsak till deras böcker. David Olson säger att dagens samhälle är annorlunda och att han vill tala till ungdomar på ett nytt sätt in i denna nya tid. Även författarna till *Tro i vår tid* har som mål att skriva en bok som är relevant för läsarna i vår tid. Detta samhällsinriktade mål skiljer läroböckerna från måldokumentet.

Gemensamt för måldokumentet och läroböckerna är deras elevcentrering. Elevcentrering är av stor betydelse i skolans läroplaner. Eleverna ska vara i centrum och undervisningen ska gynna deras personliga utveckling. I kyrkan var centreringen länge en annan. Eklund och Lönnebo skriver:

I traditionell undervisning har vi alltför mycket varit koncentrerade på kyrkans lära. Vi menar inte, att det är fel. Tvärt om. Det är metodiken, som det är fel på. Kyrkans lära når inte fram till mottagaren, om vi inte börjar där denne just då befinner sig.²⁸⁰

Metodiskt är det inte längre hållbart att sätta kunskap främst. Ska den kristna tros läran nå fram till konfirmanderna måste utgångspunkten vara där de befinner sig. Eleven måste vara i centrum. Detta synsätt är självklart i skolans läroplaner och anammats av läroböckernas författare. Efter Ström har alla läroböcker eleven i centrum och i RI 78 har perspektivet nått även kyrkans måldokument. Nästa rörelse att presentera är med andra ord:

Kunskapscentrering → Elevcentrering

Denna rörelse är inte helt okomplicerad och man kan i materialet se att det lätt faller åt ena eller andra hållet. Selander talar om undervisningens två horisonter: elevhorisont och innehållshorisont. Undervisningen är som bäst när dessa båda går samman. I både skolans och kyrkans undervisning är tanken att livsfrågorna ska fungera som denna sammanförande länk. Falkevall beskriver livsfrågorna

²⁷⁹ Lgr 69 II, s. 14.

²⁸⁰ Eklund & Lönnebo, 1972, s. 11.

som en hermeneutisk nyckel till religion och livsåskådning. I skolan innebar denna nyckel att livsfrågorna kunde väcka elevernas intresse, samtidigt som de inte motsatte sig skolans krav på neutral undervisning. För konfirmandförfattarna blev livsfrågorna en nyckel till konfirmanderna. Genom att börja i de frågor som intresserade ungdomarna kunde samtalen sedan ledas vidare till trosläran. En och samma metod kunde alltså leda till helt skilda mål. Samtalet var nu en viktig metod. Till skillnad från katekespedagogiken där frågor och svar serverades skulle nu eleverna aktivt ställa frågor och samtala kring svaren.

Katekespedagogik → Dialogpedagogik

Få svar → Svara själv

I RI 78 går det att utläsa en åsikt om att livsfrågeperspektivet har kommit att ta alltför mycket plats: "En ensidig koncentration på konfirmandernas aktuella livsproblem kan emellertid få till följd att trosverkligheten blir inomvärldsligt begränsad."²⁸¹ Undervisningen ansågs nu ha fallit alltför långt åt elevhorisonten. Livsfrågeperspektivet får inte heller särskilt mycket utrymme i RI 78. Däremot ges *In i livsfrågorna* ut som ett svar på avsaknaden av perspektivet. Livsfrågor anses fortfarande som en användbar metod, men man måste se upp så att de inte tar överhand.

I stickprovsstudien framkommer det att frågor, samtal och elevaktivitet har vuxit fram efterhand. Ett exempel på detta är när Rinder 1958 för in *Samtal och studium* i sitt annars kateketiska läromedel. Samtal och elevaktivitet var viktigt redan i Lgr 62 och har därefter fått mer och mer utrymme. Att idéerna kring elevaktivitet och dialogpedagogik växte fram parallellt är inte förvånande. En dialog kräver en aktivitet. Även om dialogen är gentemot ett tryckt material krävs ett aktivt deltagande av eleven. Till dessa båda begrepp kan tillföras ännu ett: samverkan. Även detta var ett centralt begrepp i Lgr 62. Det var viktigt att eleverna tränades i att samverka med varandra. Därför rekommenderade man bl.a. grupparbeten.

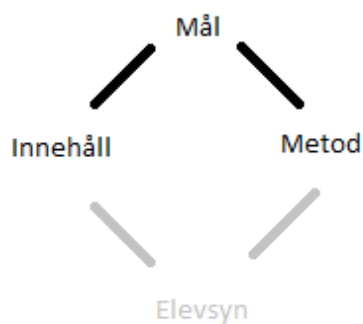
Enskilt arbete → Samverkan

Dessa begrepp finns även med i kyrkans måldokument och de var viktiga för läroboksförfattarna. Populariteten kan höra samman med samhörigheten till skolans undervisningsprinciper MAKIS, motivation, aktivitet, konkretion, individualisering och samarbete. Dessa tankegångar genomsyrar undervisningen under tidsperioden. Det är inte bara i skolans läroplaner som de satt sina spår, utan även i konfirmandböckerna. Författarna till *Tro i vår tid* förklarar sin metodik utifrån undervisningsprincipen. Principen står för något grundläggande som bör finnas med i en god undervisning.

²⁸¹ RI 78, s. 33.

Lp 68 innehåller inte särskilt många pedagogiska anvisningar, utan istället uppmanas lärarna till att hämta inspiration från forskningen. Detta gör att man i läroböckerna kan finna många paralleller till skolans läroplaner. MAKIS är ett exempel, livsfrågor ett annat. De flesta livsfrågepedagogiska drag som går att finna i läroböckerna härstammar från Lgr 69 II. Det är dessa frågor som först och främst är väsentliga och inte de som framkommer i Lp 68.

Det är svårt att finna ett helhetsperspektiv på mål, innehåll, elevsyn och metod. Innehållet i de enskilda böckerna är koherent, men de korrelerar inte helt med varandra eller med måldokumentet. Ser man till metoderna i läroböckerna finner man många paralleller till skolans läroplaner. Dessa paralleller behöver dock inte enbart bero på avsaknaden av metoder i Lp 68, utan kan också höras samman med den intensiva utveckling och forskning som skedde i samband med revideringen av Lgr 62. Detta leder till att jag inte kan använda mig av Wallinders slutsats att målet är förutsättningen för innehåll och metod. Genom studiet av måldokumentet och läroböckerna tycker jag mig finna att de fyra begreppen står i beroendeställning till varandra.

Ser man till RL 78, som utkom under denna undersökningsperiods sista år, har där behållits vissa tankegångar från ovan. Samtalsmetodik, grupparbeten och arbetsområdesmetodik är fortfarande viktigt. Man rekommenderar även berättarmetodik, en metod som inte finns omnämnd i skolans måldokument. Uppseendeväckande med riktlinjerna är att de i princip inte innehåller några innehållsliga riktlinjer. Trots att de växte fram under livsfrågepedagogikens storhetstid talas det inte mycket om denna. Istället talar man om vikten av upplevelse och erfarenhet.

Mellan Lp 68 och RL 78 kan man se rörelsen:

Kunskap → Upplevelse, erfarenhet

Den erfarenhetsbaserade undervisningen har ett mål gemensamt med livsfrågepedagogiken, att eleven ska vara i centrum. Livsfrågepedagogiken utgår från elevens frågor, medan den erfarenhetsbaserade undervisningen utgår ifrån elevens erfarenheter. Detta perspektiv finns inte

med i någon av böckerna, varken från 1970- eller 1980-talet. En tanke är att det kan bero på den förändrade synen på läroböcker som växte fram under 1960- och 1970-talet. I början av 1960-talet var det en självklarhet med läroböcker i undervisningen. Även i Lp 68 rekommenderas användning av läroböcker. I Lgr 69 räknas det däremot inte längre upp bland nödvändiga hjälpmedel. Istället talar man om TV, radio, dagstidningar och tidskrifter. I Lp 78 tar man också ett visst avstånd från läroböcker och säger att man även kan använda andra sorter arbetsmaterial. Hur detta avståndstagande från läroböcker påverkat läroböckernas utformning ryms inte inom ramarna för denna uppsats. Jag kan däremot väcka en fråga för vidare forskning inom ämnet. Frågan handlar om hur det minskade användandet av läroböcker tillsammans med det ökade kravet på upplevelser och erfarenhet påverkat böckernas utformning. I de två böckerna från 1980-talet som jag studerat kan jag se att författarna nischer sitt material. *Gratis* har en kyrkohistorisk inriktning, medan *Livets källa* är kateketisk till både innehåll och disposition. Gör den nya situationen och riktlinjerna att författarna kan nisha sina böcker på ett annat sätt? Blir materialet därför mer spretigt än tidigare?

Den gamla katekestraditionen bidrog till en enhet och struktur i materialet. När denna började suddas ut blev också materialet mer spretigt. Trots den kritik som fanns mot katekesens metod levde delar av katekesen kvar långt in på 1980-talet. *Livets källa* visar på detta, men också flera av de undersökta böckerna från 1970-talet har bevarat delar av katekesen.

Ovan har jag visat ett antal rörelser som skedde under den undersökta tidsperioden. Det är dock inte så enkelt att förändringen skedde från ett perspektiv till ett annat. Tidsperioden innehåller ett antal spänningsfält:

Stoff – Elev

Tradition – Förnyelse

Gemensamt – Individuellt

Kunskap – Upplevelse

Spänningsfälten berör vad som ska vara centralt. Är det stoff eller elev som är viktigast i undervisningen? Hur mycket ska förnyas? Vad måste bevaras? Om samverkan är ett viktigt mål, hur sätts då elevens personliga behov i centrum? Räcker det med att konfirmanderna har upplevt en kristen tro, eller ska de kunna något också? Många av förändringarna skedde parallellt. En del idéer levde vidare inom vissa traditioner, medan andra traditioner tog till sig nya idéer. Detta bidrog till ett spänningsfält inom kyrkans undervisning.

Den utvecklingsprocess som skedde mellan 1962 och 1978 kan tydliggöras om man placerar de ovan nämnda processerna i en tabell. Viktigt att ha i åtanke är att det inte går någon skarp linje mellan

ämnena. Spänningsfälten finns, men också de två horisonterna, elevhorisont och innehållshorisont, som Selander talade om. Man kan även se hur läroböcker levt vidare och getts ut i flera upplagor. Generellt kan man dock säga att följande processer skedde:

A.		B.
Dopet i centrum	→	Människan i centrum
Fostras	→	Hjälpa
Konfirmandundervisning	→	Konfirmandarbete
Religiösa frågor	→	Existentiella frågor
Kunskapscentrering	→	Elevcentrering
Katekespedagogik	→	Dialogpedagogik
Få svar	→	Svara själv
Enskilt arbete	→	Samverkan
Kunskap	→	Upplevelse, erfarenhet
Katekisation	→	Livsfrågepedagogik

Rubrikerna i spalt A talar för en katekespedagogik. Kunskapen är det centrala, eleven ska fostras och svaren är färdiga. I spalt B är däremot eleven i centrum. Eleven ska hjälpas. En viktig undervisningsmetod är samtalet. Eleven får inga färdiga svar, utan det är eleven själv som ska svara på frågorna. Många av momenten i spalt B ingår i ett livsfrågepedagogiskt arbetssätt där eleven och dennes existentiella frågor är i undervisningens mitt. Livsfrågor kom under tidsperioden att bli den hermeneutiska nyckeln, en nyckel som i konfirmandläromedlen användes för att inspirera eleven med frågor som var relevanta i hans/hennes liv. Att livsfrågor och elevcentrering var något som växte fram parallellt är även tydligt i skolans läroplaner. I Lgr 62 är kunskapen fortfarande i första rummet och där talas det om religiösa grundfrågor. I Lgr 69 har en förändring skett. Eleven är nu i centrum och man talar om livsåskådningsmässiga grundfrågor.

Det är intressant att jämföra detta resultat med de två pedagogiska metoder som presenteras i RI 78. Den huvudtyp A som omnämns i RI 78²⁸² har många likheter med spalt A ovan och likadant är det med huvudtyp B och spalt B. I riktlinjerna tas inte ställning för någon av metoderna, men övriga delar av boken säger något annat. RI 78 talar för en elevcentrerad undervisning där elevens erfarenheter och frågor är i centrum. Denna iakttagelse styrker mitt resultat. Både katekisation och livsfrågepedagogik presenteras som godtagbara metoder, men riktlinjerna i övrigt lutar åt

²⁸² RI 78, s. 67

livsfrågepedagogik. Detta visar på att den rörelse som jag funnit i konfirmandläroböckerna även existerade inom kyrkan utanför mitt undersökta material.

De idéer och riktningar som jag funnit låg i tiden när kyrkans undervisningsmål förändrades från kunskapscentrering till elevcentrering. Enligt skolöverstyrelsens undersökning var ungdomarnas frågor inte längre religiösa, utan av existentiell karaktär. För att möta eleven där han/hon befann sig skedde en perspektivförskjutning från katekisation till livsfrågepedagogik. Denna förändring kan med Wadensjös ord beskrivas som en pedagogisk och pastoral revolution!

Referenser

- Algotsson, Karl-Göran, 1975, *Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala, Nr 70.
- Andréen, Gert, 1998, "Konfirmationen i Svenska kyrkan – en tillbakablick", i: Straarup, Jørgen & Winqvist Hollman, Gunhild (red.), *Med livet som läsebok: konfirmandarbete i Svenska kyrkan*, Tro & tanke, Svenska kyrkans forskningsråd, 1998:3, s. 14 - 26.
- Andrén, Olof; Eklund, Stig; Solén, Lennart & Wrede, Gösta, 1967, *En ny konfirmandpedagogik?*, Kyrkan i 60-talet/Nr 9, Stockholm: Diakonistyrelsens bokförlag.
- Arvidson, Stellan, 1970, "Undervisning i religionskunskap i det pluralistiska samhället", i: Ronnås, John & Svärd, Stig (red.), *Med engagemang och saklighet*, Stockholm: Frikyrkliga studieförbundet/Moderna läsare, s. 39 - 45.
- Bentzer, Tage; Byström, Kjell & Skullered, Sven, 1979, *In i livsfrågorna*, Stockholm: Skeab/Verbum.
- Beskow, Per, 2008, *Trons vägar. Om religion och livsfrågor*, Stockholm: Proprius förlag.
- Bexell, Oloph, 2003, *Sveriges kyrkohistoria: band 7 – Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*, Stockholm: Verbum.
- Bibel 2000.
- Brattgård, Karl-Erik, 1970, *Kyrkans dopundervisning. Utredning verkställd på uppdrag av Svenska kyrkans centralråd*, Stockholm: Verbum/Kyrkliga centralförlaget.
- Brilioth, Yngve; Jonzon, Bengt & Ysander, Torsten, 1942, *Konfirmationsundervisningen, Grundplan utarbetad på uppdrag av biskopsmötet*, Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag.
- Brohed, Ingmar, 2005, *Sveriges kyrkohistoria: band 8 – Religionsfrihetens och ekumenikens tid*, Stockholm: Verbum.
- Carlquist, Birgitta och Jan & Solén, Brita och Lennart, 1975:1, *DU JAG VI*, Huddinge: EBAV/Science AV.
- Carlquist, Birgitta och Jan & Solén, Brita och Lennart, 1975:2, *DU JAG VI. Lärarhandledning*, Huddinge: EBAV/Science AV.
- Carlquist, Jan & Ivarsson, Henrik, 1972, *Vem ska jag tro på?*, Lund: Håkan Ohlssons Förlag.

- Carlquist, Jan & Kristiansson, Leif, 1978:1, *Det handlar om dig*, Verbum/ Håkan Ohlssons.
- Carlquist, Jan & Kristiansson, Leif, 1978:2, *Det handlar om dig. Lärarhandledning*, Verbum.
- Carlquist, Jan & Sandahl, Dag, 1986, *Gratis*, Falköping: Verbum Förlag AB.
- Carlson, Mats, 1970, "Självverksamhet och samverkan. Två pedagogiska grundbegrepp", i: Ronnås, John & Svärd, Stig (red.), *Med engagemang och saklighet*, Stockholm: Frikyrkliga studieförbundet/Moderna, s. 19 - 25.
- Den svenska psalmboken med tillägg*, 2006, Verbum Förlag.
- Eek, Jonas, 2011, *Stanna i vattnet – kateketikens syfte och sammanhang*, Stockholm: Verbum.
- Eklund, Stig & Lönnebo, Martin, 1971, *Tro i vår tid*, Stockholm: Verbum.
- Eklund, Stig & Lönnebo, Martin, 1972, *Tro i vår tid, Lärarhandledning*, Stockholm: Verbum.
- Ekman, Olle, 1969, *Attityder bland konfirmander*, Skrifter utgivna av Svenska kyrkans centralsråds konfirmandkommitté, 7, Stockholm: Verbum/Kyrkliga Centralförlaget.
- Ekström, Sören, 2003, *Makten över kyrkan. Om Svenska kyrkan, folket och staten*, Stockholm: Verbum.
- Falkevall, Björn, 2010, *Livsfrågor och religionskunskap. En belysning av ett centralt begrepp i svensk religionsdidaktik*, Doktorsavhandling från Institutionen för didaktik och pedagogiskt arbete, Stockholms universitet.
- Frisell, Britt-Marie; Nilsson, Stefan & Petersson, Lena, 2008, *Du och konfirmanden*, Stockholm: Verbum.
- Giertz, Bo, 1956, *Grunden*, Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag
- Guldbrandzén, Tony & Gustafson, Leif H, 1978:1, *Spelar du nån roll?*, Klippan: EFS förlaget.
- Guldbrandzén, Tony & Gustafson, Leif H, 1978:2, *Spelar du nån roll? Lärarhandledning*, Klippan: EFS förlaget.
- Hallbjörner, Sture, 1985, *Livets källa*, Markaryd: EFS-förlaget.
- Hartman, Sven G., 2003, "Livstolkning hos barn och unga", i: Hartman, Sven G. & Furenhed, Ragnar, *Etik och ungas livstolkning*, Linköpings universitet, Skapande Vetande, nr 4, s. 53 - 101.

Hultberg, Anna, 2006, "Ändå vill vi tala om en kris" – Problematiken kring konfirmationens utveckling och förändrade betydelse 1942-2000, Uppsats 5 p, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. Opublicerad.

Illeris, Knud, 2011, *Lärande*, Lund: Studentlitteratur.

Ivarsson, Marie, 2008, *Konfirmanden och gudstjänsten – en fallstudie i Kalmar domkyrkoförsamling*, Examensarbete i praktisk teologi, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. Opublicerad.

Kyrkans utbildning: förutsättningar och principer: ett arbetsmaterial, 1978, Stockholm: Verbum/Studiebokförl.

Larsson, Rune, 2009, *Samtal vi brunnar. Introduktion till religionspedagogikens teori och didaktik*, Lund: Arcus förlag.

Lgr 62: *Läroplan för grundskolan*, Stockholm: Skolöverstyrelsen.

Lgr 69: *Läroplan för grundskolan. Allmän del*, Stockholm: Utbildningsförlaget Liber.

Lgr 69 II: *Läroplan för grundskolan. Supplement. Orienteringsämnen. Högstadiet*, Stockholm: Utbildningsförlaget Liber.

Lgr 80: *Läroplan för grundskolan. Allmän del*, Stockholm: LiberLäromedel/Utbildningsförlaget.

Lp 68: *Läroplan för Svenska kyrkans konfirmandundervisning. Antagen av biskopsmötet i januari 1968*, 1974, Stockholm: Verbum.

"Luthers Lilla katekes", 2005, i: *Svenska kyrkans bekännelseskriter*, Stockholm: Verbum, s. 359 - 377.

Martling, Carl Henrik, 1992, *Svensk liturgihistoria*, Stockholm: Verbum Förlag AB.

Nielsen, Mathilde, 2006, *Konfirmandlitteratur 1920-1925*, Uppsatskurs, kristendomens historia, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. Opublicerad.

Nyström, Kurt, 1958, *Liv och nåd*, Uddevalla: Barneviks Tryckeri.

Olson, David, 1974, *Den inre revolutionen. Lärarhandledning*, Lund: Håkan Ohlssons förlag.

Olson, David, 1977, *Den inre revolutionen*, Lund: Verbum/Håkan Ohlssons.

Pleijel, Gunnar, 1963, *Guds goda vilja*, Göteborg: Akademiförlaget – Gumperts.

Porath Sjöo, Elisabeth, 2008, *Konfirmandernas bildningsresa: Ungdomars berättelser om sitt deltagande i konfirmandundervisningen*, Lund: Lunds universitet, Pedagogiska institutionen.

Rinder, K. G., 1958, *Det glada budskapet*, Gumperts Tryckeri AB.

RI 78: *Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete*, 1978, Karlskrona: Verbum – Håkan Ohlssons.

Ronnås, John, 1970, "Grundskolans läroplan – en skolans arbetsinstruktion", i: Ronnås, John & Svärd, Stig (red.), *Med engagemang och saklighet*, Stockholm: Frikyrkliga studieförbundet/Moderna läsare.

Selander, Sven-Åke, 1982, *Tillväxt och gemenskap. Principfrågor i svenska kyrkans utbildning*, Stockholm: Svenska kyrkans utbildningsnämnd.

Selander, Sven-Åke, 1986, *Livslångt lärande i den svenska kyrkoförsamlingen. Fleninge 1820 – 1890.*, Malmö: Sven-Åke Selander och Jala Bok & Musik AB Uppsala.

Selander, Sven-Åke, 1994, *Livstolkning. Om religion, livsåskådning och etik i skolan i ett didaktiskt perspektiv. En förutsättningsanalys*, Rapporter om utbildning 3/1994, Lunds universitet, Lärarhögskolan i Malmö, Utvecklingsavdelningen.

Selander, Sven-Åke, 2003, "Att veta och förstå – om kristendomsförhör i 1800-talets svenska kyrka", i: Bexell, Oloph, *Sveriges kyrkohistoria: band 7 – Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*, Stockholm: Verbum, s. 332 - 339.

Sjödén, Eva; Nilsing, Lars-Edvin & Selling, Leif, 2009, *Andlig vägledning i ignatiansk anda*, Stockholm: Verbum.

Ström, Ingmar, 1966, *Kom och se*, Stockholm: Diakonistyrelsens bokförlag.

Svenfors, S. G., 1958, *Vår kristendomskunskap. En konfirmandbok*, Stockholm: AB Gustaf Lindströms Boktryckeri.

Tegborg, Lennart, 2001, "Kyrka och skola 1809-1865", i: Jarlert, Anders, *Sveriges kyrkohistoria: band 6 – Romantikens och liberalismens tid*, Stockholm: Verbum, s. 238 - 250.

Tegborg, Lennart, 2005, "Samverkan och växelverkan Kristendomsundervisningen i kyrka och skola", i: Brohed, Ingmar, *Sveriges kyrkohistoria: band 8 – Religionsfrihetens och ekumenikens tid*, Stockholm: Verbum, s. 351 - 357.

Tonåringen och livsfrågorna: elevattityder och undervisningen i livsåskådning och etik på grundskolans högstadium: elevundersökningar och metodiska förslag av en arbetsgrupp inom skolöverstyrelsen, 1969, Skolöverstyrelsen, Sverige, Stockholm: SÖ-förl.

Wadensjö, Bengt, 1980, *Konfirmationen i kyrkans liv*, Stockholm: Skeab/Verbum.

Wallinder, Birgitta, 1990, *Tradition och förnyelse i Svenska kyrkans konfirmandundervisning. Läroplansutveckling och pressdebatt 1942 - 1985*, Stockholm: Verbum.

Lista över konfirmandläroböcker, 1940 – 2010

Konfirmandläroböckerna presenteras decennium för decennium. I de fall som det vid sidan om läroboken getts ut exempelvis lärarhandledning eller arbetsmaterial har dessa listats punktvis efter den bok som de hör till.

1940-talet

Aulén, Gustaf, 1941, *Gud är kärleken: En konfirmandbok*, Stockholm: Diakonistyr.

Aulén, Gustaf, 1947, *Det kristna budskapet: En konfirmandbok*, Stockholm: Diakonistyr.

Bergentz, Harald, 1945, *Lärobok för konfirmander*, Örkelljunga.

Blennow, Hugo, 1943, *Jesu efterföljelse: Lärobok för konfirmander*, Jönköping: Hall.

Carlsson, Teodor, 1941, *Konfirmandboken: För G:la Uppsala och Ärentuna församlingars konfirmander*, Tierp: Tierps tr. ab.

Caspari, Heinz, 1947, *Kompendium för konfirmander*, Lund: Gleerup.

Erici, Harald, 1946, *Kristendom: En lärobok för konfirmander*, Malmö: Malmö bokh.

Giertz, Bo, 1942, *Grunden: En bok för konfirmander om salighetens grund, medel och ordning*, Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag.

Jonæ, Axel, 1941, *Kämpa trons goda kamp! Konfirmandbok*, Hjulsjö: Förf.

Nilsson, John, 1945, *Vår bibel och vår tro: En kristendomsbok för konfirmationsundervisning och skola*, Stockholm: Diakonistyr.

Olivius, Samuel, 1946, *Då I detta veten ...: Lärobok för konfirmander*, Hässleholm: Svantesson.

Padel, Harald, 1947, *Vår kristna tro: Vägledning för konfirmander och andra sökande människor*, Stockholm: Mälarhöjdens accidenstr.

Petzäll, Erik, 1941, *Kristi rike: lärobok för konfirmander efter Luthers lilla katekes*, Fristad: Förf.

Quarnström, Allan, 1949, *Livet med Gud: en konfirmandbok*, Stockholm: Diakonistyr.

Rhodin, J., 1946, *Kristendomsundervisning för konfirmander: I anslutning till Luthers lilla katekes med utveckling*, Uddevalla: Uddevalla tr.

Stenberg, Gunnar, 1941, *Jesus sade: >>Följ mig>>: Konfirmandbok*, Hälsingborg: Förf.

Svenfors, S. G., 1948, *Vår kristendomskunskap: En konfirmandbok efter biskopsmötets grundlinjer*, Stockholm: G. Lindström.

Södergren, Viktor, 1942, *Vår kristna tro: för konfirmander*, Stockholm.

Werner, Arnold, 1945, *Troslära för konfirmander*, Stockholm.

Öberg, Hans, 1949, *Konfirmandbok*, Uppsala: Lindblad.

Öhrvall, Sigvard (red.), 1949, *De ungas väg: En bok för konfirmander*, Göteborg: Pro Caritate.

1950-talet

Ekström, Ragnar, 1956, *Kristen troslära: kortfattad lärobok för konfirmander*, Hälsingborg: Gutenbergförl.

Engström, Börje, 1959, *Konfirmandlärokurs för vuxna*, Stockholm: Studiebokförl.

Lindman, Lars, 1959, *Konfirmandbok*, Göteborg: Gumpert.

Nyström, Kurt, 1958, *Liv och nåd: konfirmandbok*, Göteborg.

Rinder, Karl Gustaf, 1955, *Gud är kärlek. Kompendium för konfirmandundervisningen*, Allingsås.

Rinder, Karl Gustaf, 1958, *Det glada budskapet: konfirmandbok*, Göteborg: Gumpert.

Sandström, Ture, 1951, *Kristendomen: lärobok för konfirmander*, Lund: Gleerup.

Sellberg, David, 1959, *Konfirmandkursen*, Göteborg: Lundby församl:s pastorsexp.

Svenungsson, Gunnar, 1958, *Vägen till Guds rike: för mina konfirmander : vår kyrkas troslära enligt Luthers lilla katekes, 1878 års katekesutveckling och andra källor*, Varberg.

Swedberg, John, 1953, *På kyrkvägen: en konfirmandbok*, Fränsta: Tro och gärning.

Söderholm, Gunnar, 1953, *Den heliga historien: lärobok för konfirmander*, Uppsala: Lindblad.

Öhrvall, Sigvard (red.), 1955, *Löftenas tid: En bok för konfirmander och annan ungdom*, Göteborg: Pro caritate.

1960-talet

Andersson, Holger (red.), 1961, *Per och Siv: en konfirmandbok*, Helsingfors: Församlingsförb.

Arvidsson, Ebbe & Bentzer, Tage, 1963, *Arbetsbok för undervisning i den kristna tron*, Stockholm: Diakonistyrelsen.

Blennow, Hugo, 1963, *I kyrkans gemenskap: lärobok för konfirmander*, Kallinge: Eginostiftelsen.

Bergström, Nils, 1960, *Arbetsbok för konfirmander*, Ekerö.

Danell, Gustaf Adolf & Spångberg, Eva, 1966, *Vår kristna tro*, Mantorp: Noteria AB.

Ekman, Olle & Ivarsson, Henrik, 1968, *Bibelstudier för konfirmander*, Stockholm: Verbum.

Hellsten, Stig, 1961, *Konfirmandbok*, Sthlm: Diakonistyr.

Hellsten, Stig, 1966, *Konfirmandens arbetsbok*, Stockholm: Diakonistyr.

Jonsson, Hillmer, 1966, *En vår Fader, vi hans barn: sammanfattning för konfirmander*, Vännäsby.

Jonsson, Hillmer, 1960, *Guds väsen och vilja: sammanfattning för konfirmander*, HaverövalLEN.

Jonzon, Bengt, 1960, *För konfirmander*, Uppsala.

Lindgren, Arne, 1968, *Det nya livet: konfirmandbok för ungdom och vuxna*, Västerås.

Lundberg, Per, 1962, *Kristus och kyrkan: en bok för konfirmander*, Saltsjöbaden: Kyrkligt forum.

Lära och liv: läromedel för ungdom i konfirmationsåldern, 1964, Stockholm: FA-press.

Pleijel, Gunnar, 1963, *Guds goda vilja: lärobok för konfirmander*, Göteborg: Akademiförl./Gumpert.

Samuelson, Sam, 1967, *Min konfirmandbok*. Njurunda.

Severin, Knut, 1968, *Med Jesus fram: ett ord på färden till konfirmanderna*, Göteborg: Kyrkl. förb.

Ström, Ingmar, 1966, *Kom och se*, Stockholm: Diakonistyrelsens bokförl.

Swarén, Bengt, 1960, *Kortfattad lärokurs för konfirmandundervisningen*, Vänersborg: Förf.

Swenson, Birger & Åkerlund, Anders, 1969, *Vägen, sanningen och livet: kombinerad läro- och arbetsbok för konfirmander*, Lund: H. Ohlsson.

Tobiason, Lars, 1962, *Sanningen skall göra eder fria: konfirmandbok*, Mölndal: förf.

Åkerhielm, Hans , 1968, *Svaret: lärobok för konfirmander*, Stockholm: Lindblad.

1970-talet

Block, Ragnar, 1976, *Konfirmationskurs*, Fjällbacka.

Börstad, David (red.), 1976, *Min bok: en konfirmands arbetsbok*, Stockholm: Verbum.

Carlquist, Birgitta (red.), 1975, *Du, jag, vi*, Stockholm: EBAV/Science AV.

- Carlquist, Birgitta (red.), 1975, *Du, jag, vi. Lärarhandledning*, Stockholm: EBAV/Science AV.

Carlquist, Jan & Ivarsson, Henrik, 1971, *Vem ska jag tro på?: läroblad för konfirmandundervisningen*, Lund: Håkan Ohlsson.

- Carlquist, Jan & Ivarsson, Henrik, 1972, *Vem ska jag tro på?: lärobok för konfirmander med arbetsbok*, Lund: H. Ohlsson.
- Carlquist, Jan & Ivarsson, Henrik, 1975, *Vem ska jag tro på?: lärarex.*

Carlquist, Jan & Sverker, Gudrun, 1972, *Vänner med Gud: ett konfirmandmaterial för elever på träningskolenivå*, Stockholm: Verbum.

- Carlquist, Jan & Sverker, Gudrun, 1978, *Vänner med Gud: ett konfirmandmaterial för elever med gravt språkligt handikapp*, Lund: Verbum/H. Ohlsson.

Carlquist, Jan & Kristiansson, Leif, 1978, *Det handlar om dig: ett konfirmandläromedel*, Stockholm: Verbum.

- Carlquist, Jan & Kristiansson, Leif, 1983, *Det handlar om dig: ett konfirmandläromedel. Arbetsbok*, Älvsjö: Verbum.
- Carlquist, Jan & Kristiansson, Leif, 1979, *Det handlar om dig: ett konfirmandläromedel. Det handlar om Jesus: en studiebok om Jesus Kristus*, Älvsjö: Skeab/Studiebokförl.
- Carlquist, Jan & Kristiansson, Leif, 1979, *Det handlar om dig: ett konfirmandläromedel. Det handlar om oss: en studiebok i etik och samlevnad*, Älvsjö: Skeab/Studiebokförl.
- Carlquist, Jan & Kristiansson, Leif, 1979, *Det handlar om dig: ett konfirmandläromedel. Det handlar om tron: en studiebok i kristen troslära*, Älvsjö: Skeab/Studiebokförl.
- Carlquist, Jan & Kristiansson, Leif, 1978, *Det handlar om dig: ett konfirmandläromedel. Lärarhandledning*, Stockholm: Verbum.
- Carlquist, Jan & Kristiansson, Leif, 1994, *Det handlar om dig: ett konfirmandläromedel enligt Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete 1994*, Stockholm: Verbum.

Carlquist, Jan, 1975, *Stordia för konfirmationsundervisningen: texthäfte med metodiska anvisningar*, Stockholm: Verbum.

Carlquist, Jan & Ivarsson, Henrik, 1973, *Konfirmandlektionen*, Stockholm: Verbum/Studiebokförl.

Carlquist, Jan & Ivarsson, Henrik, 1970, *Vad tänker du själv?: stimuleringsblad för konfirmand- och ungdomsarbete*, Lund: H. Ohlsson.

Eklund, Stig & Lönnebo, Martin, 1973, *Tro: faktabok och arbetsbok för konfirmander och ungdom.*, Stockholm: Verbum.

Eklund, Stig & Lönnebo, Martin, 1973, *Bibel: biblestudier för konfirmander och ungdom*, Stockholm: Verbum.

Eklund, Stig & Lönnebo, Martin, 1971, *Tro i vår tid*, Stockholm: Verbum.

- Eklund, Stig & Lönnebo, Martin, 1972, *Tro i vår tid. Lärarhandledning*, Stockholm: Verbum.

Ekman, Olle & Ivarsson, Henrik, 1973, *Vad Jesus gjorde och lärde: biblestudier för konfirmander*, Stockholm: Verbum.

Guldbrandzén, Tony & Gustafson, Leif H., 1978, *Spelar du nån roll?*, Stockholm: EFS-förl.

- Guldbrandzén, Tony & Gustafson, Leif H., 1978, *Spelar du nån roll?. Lärarhandledning*, Stockholm: EFS-förl.

Johnsen, George, Lier, Hans Christian & Kopperud, Tore, 1977, *Mer än du anar: en bok för konfirmander*, Uppsala: Pro veritate.

Melin, Lennart, 1977, *Guds ord och löfte skall bestå: konfirmandhandbok*, Södertälje.

Olson, David F., 1970, *Den inre revolutionen: en teologi för ungdom*, Lund: Håkan Ohlsson.

- Olson, David F., 1970, *Den inre revolutionen: en teologi för ungdom. Arbetsbok*, Lund: Håkan Ohlsson.
- Olson, David F., 1974, *Den inre revolutionen: en teologi för ungdom. Lärarhandledning*, Lund: Håkan Ohlsson.
- Olson, David F., 1975, *Den inre revolutionen: en teologi för ungdom. Studieplan*, Lund: Håkan Ohlsson.

Severin, Knut, Svensson, Ejnar & Svenungsson, Sven-Arne, 1973, *Det gäller din framtid: kort vägledning för konfirmander*, Göteborg: Kyrkl. förb.

Sundberg, Karl Josef, 1976, *Konfirmandboken*, Uppsala: Pro veritate.

1980-talet

Björk, Christer, 1988, *Nyckeln till livet: en liten hjälpreda för konfirmander*, Sködinge: C. Björk.

Byström, Kjell, 1984, *Konfirmandboken*, Klippan: Petra.

- Byström, Kjell, 1984, *Konfirmandboken. Lärarhandledning*, Klippan: Petra.

Carlquist, Jan & Sandahl, Dag, 1986, *Gratis*, Älvsjö: Verbum.

- Carlquist, Jan & Sandahl, Dag, 1987, *Tillsammans med konfirmander: med lärarhandledning till Gratis*, Stockholm: Verbum.

Elfstrand, Anna-Karin & Högström, Gunilla (red.), 1981, *Fråga Jesus: grundbok för konfirmander*, Göteborg: Stegeland.

Hallbjörner, Sture, 1985, *Livets källa: en konfirmandbok*, Stockholm: EFS-förl.

- Hallbjörner, Sture, 1986, *Livets källa: en konfirmandbok. Studieplaner i bibelkunskap, etik, troslära*, Stockholm: EFS-förl.

Hedström, Åke & Nordqvist, Åke (red.), 1984, *Våga tro: för konfirmandundervisning, bibel- och kristendomsskolor. Tips till konfirmandledaren*, Göteborg: Gothia.

Lundberg, Lars Åke, 1985, *Av hela ditt hjärta: konfirmandbok*, Älvsjö: Verbum.

Lundberg, Lars Åke, 1989, *Lyckan. Ledarhandledning*, Stockholm: Verbum.

Pleijel, Gunnar, 1984, *Om du bara visste ---: grundbok för konfirmander*, Göteborg: Gothia.

Skantz, Lars & Bock, Anders, 1985, *En fjrtiondels sekund: idématerial för konfirmandarbetet*. Stockholm: Petra.

- Skantz, Lars & Bock, Anders, 1985, *En fjrtiondels sekund: idématerial för konfirmandarbetet. Elevpärm*, Stockholm: Petra.
- Skantz, Lars & Bock, Anders, 1985, *En fjrtiondels sekund: idématerial för konfirmandarbetet. Handledarpärm*, Stockholm: Petra.

Svenungsson, Sven-Arne, 1983, *Med Jesus genom livet: konfirmandbok*. 4. uppl., bearb., Kungshamn: Exodus.

- Svenungsson, Sven-Arne, 1988, *Med Jesus genom livet: konfirmandbok. Lärarens bok*, Kungshamn: Exodus.

Söderberg, Per, 1988, *24 steg närmare: en vandring genom Lukas evangelium*, Uppsala: EFS-förl.

- Söderberg, Per, 1990, *24 steg närmare: en vandring genom Lukas evangelium. Steg för steg : lärarhandledning*, Uppsala: EFS-förl.

Thordson, Maria & Thordson, Thord, 1989, *Min konfirmandbok*, Ingarö: Thordson.

1990-talet

Aasa Marklund, Inger & Sjöberg, Gunnar (red.), 1994, *Strömmar. Konfirmandbok*, Örebro: Libris i samarbete med Lutherhjälpen och Svenska kyrkans mission.

- Aasa Marklund, Inger & Sjöberg, Gunnar (red.), 1994, *Strömmar. Ledarbok*, Örebro: Libris i samarbete med Lutherhjälpen och Svenska kyrkans mission.
- Lundborg, Peter & Wiking, Sven (red.), 1994, *Strömmar. Ordbok*, Örebro: Libris i samarbete med Lutherhjälpen och Svenska kyrkans mission.

Blom, Eva Maria (red.), 1998, *På riktigt: vardagens erfarenheter och mässans mysterium*, Stockholm: Verbum.

Blom, Eva Maria & Winberg, Birgitta, 1990, *För dig utgiven: en konfirmandbok*, Stockholm: Proprius.

Carlquist, Jan, 1991, *Ordet: ett konfirmandmaterial*, Stockholm: Origo.

- Carlquist, Jan, 1992, *Ordet: ett konfirmandmaterial. Arbetsbok*, Stockholm: Origo.

Eklund, Stig & Lönnebo, Martin, 1996, *Kristen!*, Uppsala: Fannhus.

- Eklund, Stig & Lönnebo, Martin, 1996, *Kristen!.Handledning*, Uppsala: Fannhus.

Gardar, Håkan (red.), 1991, *Valet är ditt*. Bergkvara: Solvändan.

- Gardar, Håkan (red.), 1991, *Valet är ditt. Lärarhandledning*. Bergkvara: Solvändan.

Gardar, Håkan, 1994, *På säker grund: ett konfirmandmaterial*. Bergkvara: Solvändan.

- Gardar, Håkan, 1994, *På säker grund: ett konfirmandmaterial. Lärarhandledning*, Bergkvara: Solvändan.

Hansson, Mikael & Rännar, Lars-Eric, 1997, *Närkontakt*, Stockholm: Verbum.

Hvas, Søren Lodberg & Ågård, Erik, 1992, *Livsmönstret*. Stockholm: Verbum

- Hvas, Søren Lodberg & Ågård, Erik, 1992, *Livsmönstret. Lärarhandledning*, Stockholm: Verbum.

Guldbrandzén, Tony & Lundberg, Lars Åke, 1991, *Konfirmandboken Upptäck*, Stockholm: Origo.

Lundberg, Einar, 1991, *Konfirmandkurs att läsas tillsammans med katekesen*, Göteborg: E. Lundberg.

Modéus, Martin, 1994, *Motljus: en konfirmandbok*, Stockholm: Origo.

Modéus, Martin, 1991-1992, *Handbok för konfirmandarbete*, Stockholm: Origo.

Möten: ett konfirmandmaterial på väg, 1996, Stockholm: Verbum.

Olson, David F., 1999, *Milda makter*, Stockholm: Verbum.

- Olson, David F., 1999, *Milda makter. Lärarhandledning*, Stockholm: Verbum.

2000-talet

Albinsson, Stefan, 2003, *På spaning: ledarmaterial för tonårsgrupper och konfirmandundervisning*, Örebro: Libris.

Björhag Dernestål, Gunne m.fl., 2006, *Gåvan som bär: Ledarmaterial för konfirmandarbete bland funktionshindrade*, Gaudete förlag.

Eek, Jonas, Klint, Stefan & Åhrman Ekh, Beata, 2007, *Via mystica: tankar och funderingar*, Stockholm: Verbum.

- Åhrman Ekh, Beata, Eek, Jonas & Klint, Stefan, 2008, *Via mystica. Vägledning*, Stockholm: Verbum.

Reftel, Johan & Reftel, Kristina, 2003, *Con Dios*, Varberg: Argument.

- Reftel, Johan & Reftel, Kristina, 2003, *Con Dios. Ledarhandledning*, Varberg: Argument.
- Reftel, Johan, 2009, *Con dios: för dig som är nyfiken på kristen tro. Praktiska övningar: 99 lektionstips*, Varberg: Argument.
- Reftel, Johan & Reftel, Kristina, 2009, *Con dios: för dig som är nyfiken på kristen tro*, Varberg: Argument.
- Reftel, Johan & Reftel, Kristina, 2009, *Con dios: för dig som är nyfiken på kristen tro, Ledarhandledning*, Varberg: Argument.

Reftel, Kristina, 2006, *Corazon: ett steg till med Gud*, Varberg: Argument.

2010-talet

Reftel, Johan & Reftel, Kristina, 2010, *Con dios: för dig som är nyfiken på kristen tro. Fika med andakt*, Varberg: Argument.

Tribell, Emma, 2011, *Livet & frälsarkransen*, Stockholm: Verbum.

- Tribell, Emma, 2011, *Konfirmandarbete med Frälsarkransen*, Stockholm: Verbum.